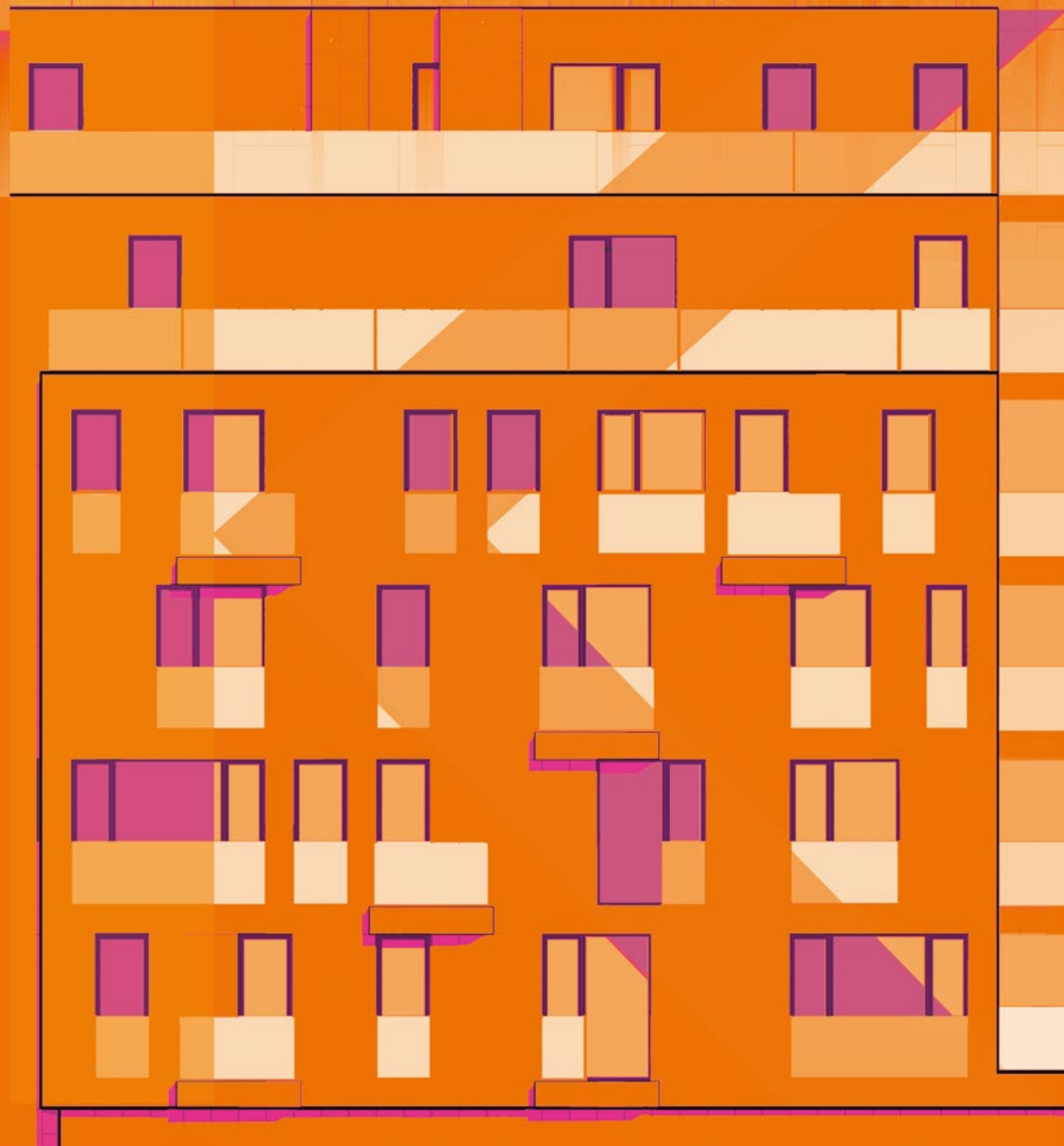

3

2019

АРХИТЕКТУРА®

Имало едно време един Редакционен съвет.

Бил различен от всички други. Екипът му бил малоброен, но сплотен и работлив. Живеели като задружно семейство и посрещали и добро, и зло в разбирателство и взаимно уважение. По-младите се учели от по-старите, а понякога по-старите се учели от по-младите. Едни си отивали, други идвали, но независимо от броя и задачите ги водела една обща мисия и това било сп. „Архитектура“. Спасили го от гладна смърт през лютата зима на 2013 година. Опазили го, обичали го и го отгледали като свое собствено дете – здраво, интересно, с характер.

Никои от съседните царства не вярвал, че Редакционният съвет работел неуморно и сърцато шест години без заплащане, без удобства, без да иска от някого нещо.

Крепяла ги вярата в значимостта на списанието и приели това за своя кауза. А самото то растяло здраво и хубаво, подхранвано от добрата архитектура, водено от интересни автори по недвиждани земи и времена.

След всеки поход и пътешествие Редакционният съвет бързал да разкаже за чутото и видяното на своите читатели, тези, заради които случвал толкова години в студ и пек сп. „Архитектура“.

И така живели дълго и щастливо до самия край. Както всяка история, така и нашата, уважаеми читателю, си има и начало, има си и край!

Нашият мандат изтече и е време да се сбогуваме.

Благодарим на всички читатели, автори, колеги и приятели!

Дотук стигнахме благодарение на вашата подкрепа и обич.

Благодарим на арх. Шаханова, арх. Фурнаджиева, арх. Бакалов!

Благодаря на всички настоящи и бивши членове на Редакционния съвет на сп. „Архитектура“.

Благодаря ви, че дадохте част от сърцето си за списание със славна история.

Мария Давчева

СЪДЪРЖАНИЕ

4	K RESIDENCE – ВАРНА STARH Stanislavov architects
12	ДИПЛОМАНТИ УАСГ` 2019
16	ОТНОВО ЗА „СВЕТА НЕДЕЛЯ“ доц. г-р арх. Ясен Кьоосев
22	ПАКОСТИ С ЕВРОПЕЙСКИ ПАРИ арх. Стефан Беязов
24	ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОДХОДИ И СРЕДСТВА ЗА ОБУЧЕНИЕ В АРХИТЕКТУРАТА арх. Николай Давидков
28	ДИГИТАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЯ В АРХИТЕКТУРАТА доц. г-р арх. Орлин Давчев
32	ОСНОВНИ НАСОКИ В ОПАЗВАНЕТО НА ИНДУСТРИАЛНОТО НАСЛЕДСТВО В БЪЛГАРИЯ арх. Ирина Атанасова
35	ГРАДОУСТРОЙСТВЕНИ ПАРАЛЕЛИ В ДВА ИСТОРИЧЕСКИ ПЕРИОДА ст.н.с. г-р арх. Петко Евреф
39	НЕ ПРОСТО КАТАЛОГ, А ИСТОРИЯ Дибла
40	ЧОЛАКОВЦИ, ВЕЛИКО ТЪРНОВО г-р арх. Мила Никифорова
44	170 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА АРХИТЕКТ КОНСТАНТИН ЙОВАНОВИЧ доц. г-р арх. Добрина Желева-Мартинс
54	СГРАДАТА НА БАН И ОБРАЗЪТ НА СТОЛИЦАТА СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО доц. г-р арх. Стела Ташева
58	ЗАЩИТЕНОТО ЖИЛИЩЕ – ЗАЩИТЕНОТО БЪДЕЩЕ НА ВСИЧКИ НАС г-р арх. Пламен Генов
59	АРХИТЕКТУРА И ГРАДСКИ ПРОСТРАНСТВА В БЪЛГАРИЯ арх. Белин Моллов
60	АРХИТЕКТУРАТА НА СОФИЯ КАТО ПЪТЕВОДИТЕЛ арх. Мария Диамангуева
62	ДОМ ЗА РАДОСТНИ РИТУАЛИ В РУСЕ г-р арх. Вихрен Бакърджиев
64	ДОМ ЗА ТРАУРНИ РИТУАЛИ В РУСЕ г-р арх. Вихрен Бакърджиев
66	ЗЕЛЕНО, ВКУСНО... ОТ ПОКРИВА НА ГРАДА! доц. арх. Искра Дандолова г.с.н.
70	ЕДИН МИГ ОТ ИСТОРИЯТА от Редакцията

Издание на Съюза на архитектите в България

Адрес: 1504 София, ул. „Кракра“ 11, E-mail: arch.press@abv.bg

Главен редактор: доц. г-р арх. Мария Давчева

Заместник главен редактор: арх. Пламена Георгиева

Редакционен съвет: чл.-кор. проф. г.а.н. арх. Атанас Ковачев

проф. г-р арх. Константин Бояджиев, проф. г-р арх. Христо Генчев, доц. арх. Люdmил Димитров, доц. г-р арх. Ясен Кьоосев
доц. г-р арх. Стела Ташева, ланд. арх. Тачо Пеев, ланд. арх. Цветелина Йорданова, г-р Боряна Вълчанова

Графичен дизайн и предпечат: Гергана Николова, Коректор: Лора Султанова

Печат: Дайрект Сървисиз

1, 4 корица – K Residence, Варна, автор: архитектурно студио Старх

Графичен дизайн Гергана Николова

2 корица, 1 страница – K Residence, Варна, автор: архитектурно студио Старх, снимка Диян Станчев

3 корица – Паметникът на трите поколения, Перущица, автор: Любомир Шинков, Владимир Рангелов
снимка Пламена Георгиева

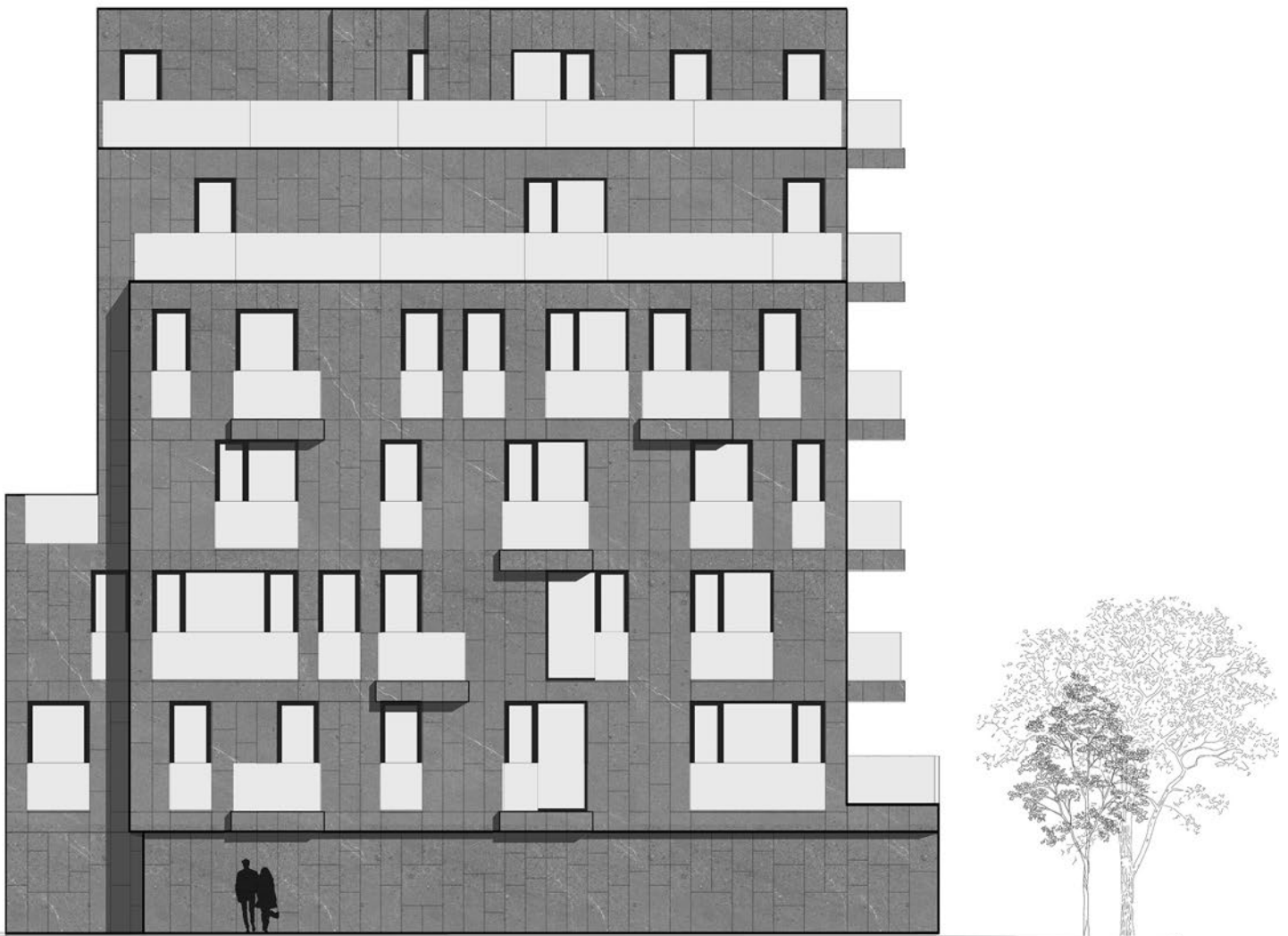
K RESIDENCE – ВАРНА

STARH Stanislavov architects

K Residence е жилищна сграда, ситуирана в историческия център на град Варна, в непосредствена близост до Морската градина и Черно море. Имотът е с малка площ, разположен на тиха улица с минимална денивелация. Сградата е със склучено застрояване на калкан към източната фасада, където е предвидена реконструкция с надстрояване на къща паметник на архитектурата. Водещо

при изграждането на архитектурното решение е създаването на съвременна жилищна сграда със семпъл и елегантен дизайн, която се вписва нена трапчиво в околната среда.

Обемно-пространствената структура на сградата е седеметажна със сложна ортогонална форма в резултат от градоустройствените ограничения. Разместването на отвори и плътни части

South elevation

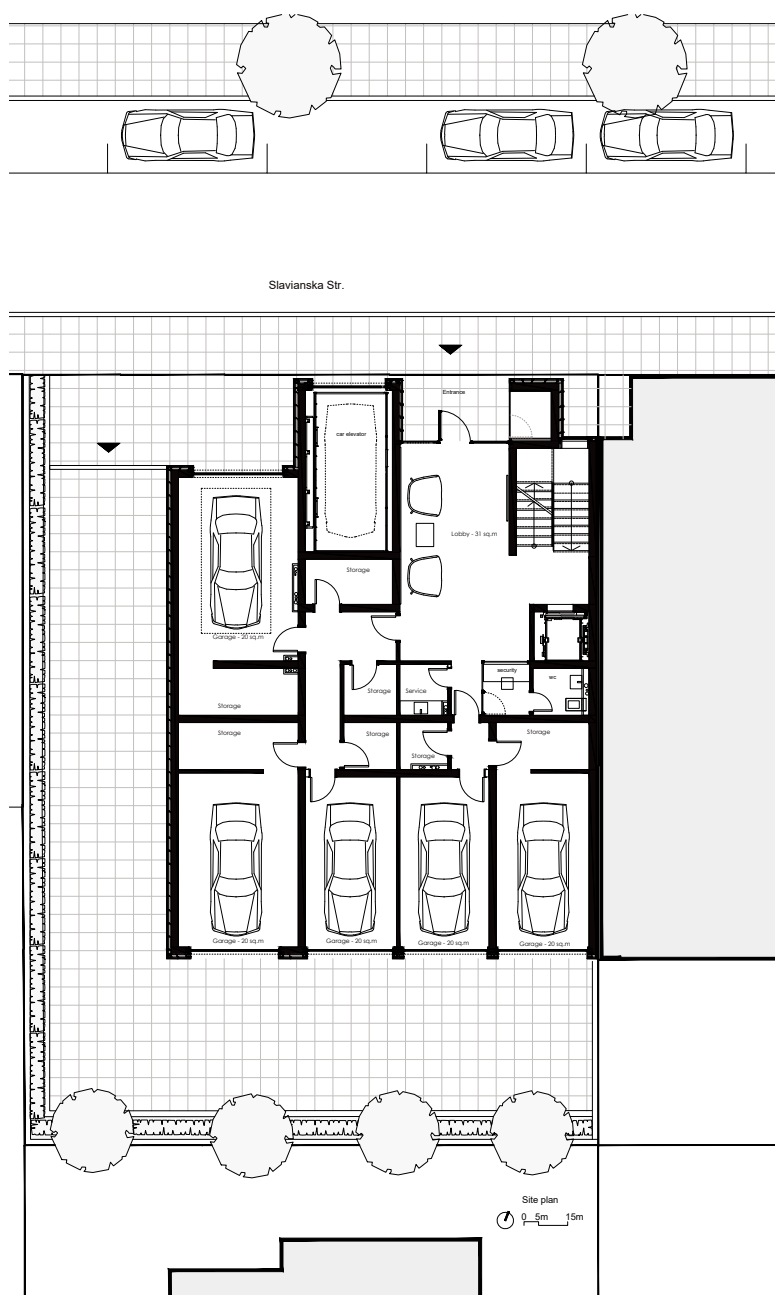

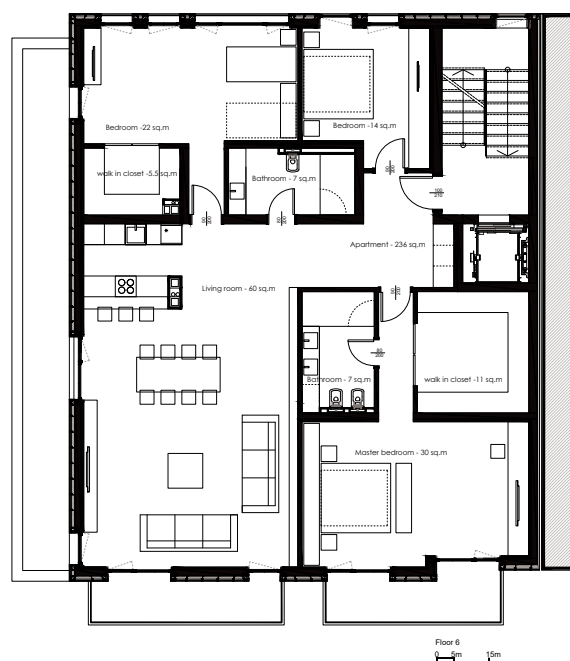
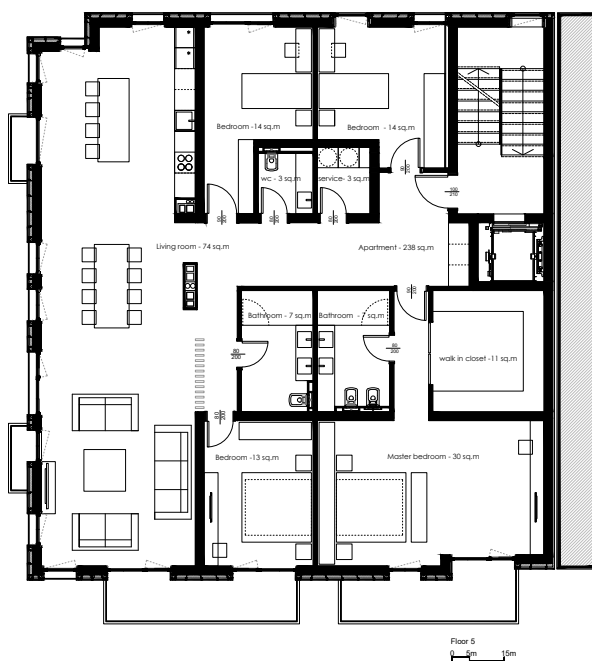
по фасадите следва логиката на географското разположение на съответната фасадна стена. Растерът търпи развитие, което започва от северната фасада, разположена на улицата, където отворите са най-малки и тесни, фасадата е плоска. Отворите на западната фасада стават по-широки, появяват се малки балкони, които създават по-сложна фасадна пластика.

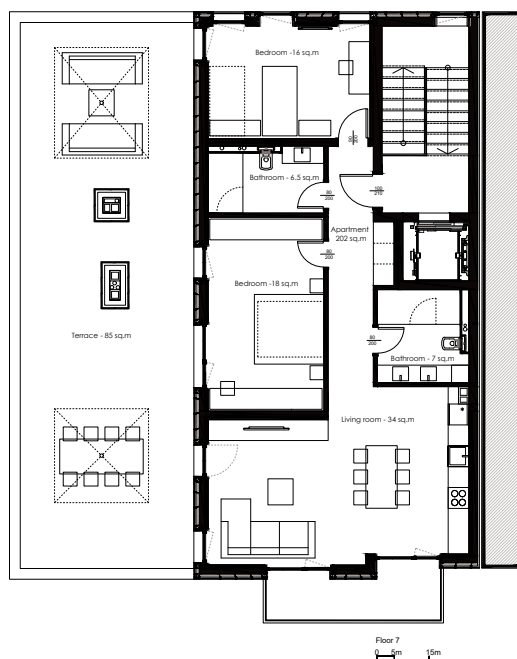
На юг остъкляването е широко, с богат приток на светлина, балконите са дълбоки, с гледка към Морската градина и морето.

Ситуация

Градоустройствените параметри определят терасовидните отстъпи в четвърти, шести и седми етаж. Подземният и първият етаж са предвидени за паркиране, а следващите етажи са с жилищна функция. Апартаментите са проектирани с големи, светли пространства. На втори, трети и четвърти етаж са предвидени по два апартамента на етаж с площ от 115 до 140 кв. м, а всеки от следващите три етажа представлява самостоятелен апартамент с площ от 200 до 240 кв. м. За всяко от деветте жилища е предвидено паркомясто или гараж с прилежащо складово помещение. Инсталирани са индивидуални термopомпeни системи въздух-вода, които произвеждат топла вода за отопление през зимата, студена вода за охлаждане през лятото и топла вода за бита през цялата година. Отоплението и охлаждането се извършва чрез подово отопление

и конвектори. Поговото отопление работи на нискотемпературен режим на водата (30-35°C), като по този начин отоплението е на излъчвателен принцип, а не на принципа на конвекцията.

Дизайнът на **K Residence** е минималистичен, с подчертана строга елегантност. Материалите по фасадата са търсени в една плоскост, без излишни детайли и орнаменти. Използвани са три материала – фасаден гранитозрес от Italgraniti-Nordic Stone, стъкло – Saint-Gobain planistar sun и алуминий – Schuco AWS 90.SI.

Възложител: „Комфорт“ ООД

Архитектура: STARH

Изпълнител: „Комфорт“ ООД

Изпълнител фасада: „Комфорт партнерс“ ООД

Фотография: Диян Станчев

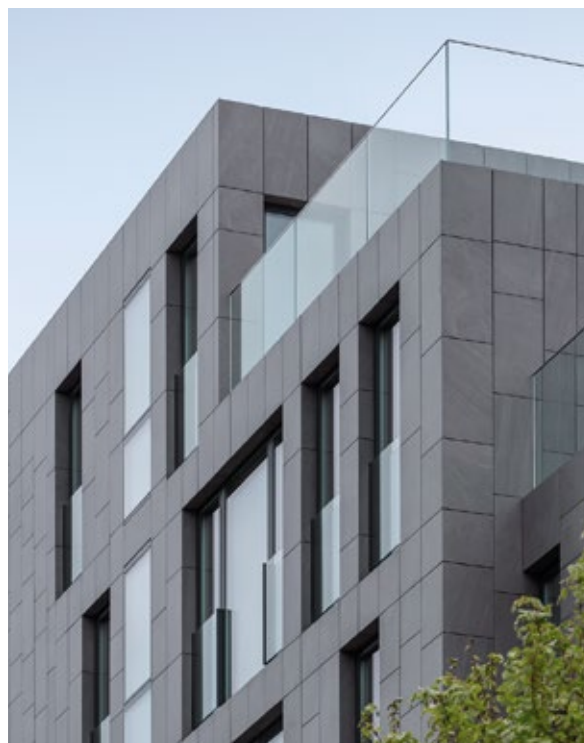
Функционален тип: жилищна сграда

Местоположение: България, гр. Варна

Разгъната застроена площ: 2352 кв. м

Година на проектиране: 2015

Година на реализация: 2018

K Residence is a residential building situated in the historical center of the city of Varna, Bulgaria, neighboring The Sea Garden and The Black Sea. The plot is small, located on a quiet street with a minimal incline. The building is terraced to the east façade, where the attached historical building is planned to be reconstructed and rebuilt. The creation of contemporary and functional dwellings with elegant and simple design, which fit in the environment unobtrusively is the main architectural concept.

The spatial-volumetric organization of the edifice is in seven storeys with a complicated orthogonal shape which is a result from the urban planning restrictions. The shuffling of openings and solid parts on the façades is a logical result from the geographical orientation of the respective façade wall. The raster patterns develop, beginning with the north façade facing the street, where the openings are the smallest and narrowest, the façade is flat. The voids on the west façade widen, small balconies emerge, creating a more complex façade expression. Facing south, the glazing is broad with a rich light inflow, the balconies get bigger with a view towards the Sea Garden and the Black Sea.

The urban planning parameters define the terraced retreats in the fourth, sixth and seventh floor. The underground and ground levels are intended for parking, while the storeys above have residential function. The interior spaces are wide and well-lit, the second, third and fourth floors contain two apartments each, with ar-

eas from 115 to 140 sq m, and each of the last three floors acts as a single apartment with areas varying from 200 to 240 sq m. There is a parking place or a garage for each apartment with its own storage room. There are individual air-water heat pumps installed, providing heating, cooling and sanitary hot water during the whole year. Heating and cooling are administered by low-temperature combined floor-radiator radiant heating system. The systems are integrated in the building with the intent for bigger energy savings and sustainability.

The design of **K Residence** is minimalistic with highlighted strict elegance. The façade materials are intended to be in one plane without any unnecessary details and ornaments. The building consists of three materials – façade tiles from Italgraniti-Nordic stone, glass – Saint-Gobain Planistar Sun and aluminum – Schuco AWS 90 SI.

Client: Komfort Ltd.

Architecture: STARH

Contractor: Komfort Ltd.

Façade: Komfort Partners Ltd.

Photography: Dian Stanchev

Program: Residential

Location: Varna, Bulgaria

Gross floor area: 2352 sq m

Project year: 2015

Realization year: 2018

ДИПЛОМАНТИ УАСГ` 2019

На 7 май 2019 г. в Аула Максима на Университета по архитектура, строителство и геодезия се проведе официалната церемония по връчване на дипломите на ВИПУСК 2019 – архитекти и урбанисти – магистри. В празнична обстановка, сред радостна глъчка от развълнувани дипломанти и още по-развълнувани родители, преподаватели и гости 103 млади архитекти и 9 урбанисти получиха своите дипломи и поздравления с пожелания за успешен професионален път.

Новият председател на УС на САБ проф. д-р арх. Тодор Булев бе един от официалните гости, който освен поздравително слово към младите архитекти и урбанисти връчи две награди за дипломни проекти:

ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ЗА КОМПЮТЪРНИ НАУКИ, ДИЗАЙН И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ, гр. София с автор: арх. Нели Чонгова и НОВО СЪРЦЕ ЗА

СТАРИЯ ГРАД, гр. Велико Търново с автор: арх. Георги Славов.

За пета поредна година редакционният съвет на сп. „Архитектура“ също имаше възможността да поздравя младите колеги и да връчи още две награди за креативност и висока графична култура. Наградите и кратко поздравително слово поднесе главният редактор на сп. „Архитектура“ доц. д-р арх. Мария Давчева и зам.-главният редактор арх. Пламена Георгиева. Отличените от името на сп. „Архитектура“ проекти са:

АРХИТЕКТУРЕН УНИВЕРСИТЕТ „АДАТА“, гр. Пловдив с автор: арх. Сиана Инджова и АРХИТЕКТУРНА АКАДЕМИЯ, гр. Венеция с автор: арх. Цветелина Бачева.

Да пожелаем на новото попълнение в архитектурната ни колегия удовлетвореност, ентусиазъм и въдъхновение!

НОВО СЪРЦЕ ЗА СТАРИЯ ГРАД

Автор: **Георги Славов**

Растящата роля на град Велико Търново като център от регионално и национално значение засилва нуждата от създаване на единно градско пространство за културни, научни, търговски и други сходни събития. Изследването на предшестващи проекти, конкурсни разработки, проучване на терен и документи доведе до концепция с четири водещи направления – композиция, морфология, функция и икономическа ефективност.

Архитектурната традиция на Търново подсказва за вертикално разделение на функциите. Във възходящ ред по склоновете са обособени Отдых – Обитаване – Обществено обслужване. Подковообразната форма на възвишението, върху което се намира територията, е водещ композиционен фактор, позволяващ разполагането на главна пешеходна ос при билото. Ритъм от обществени сгради и открити зони по протежение на оста създава преходно пространство между иначе откъснатите транспортни хъбове и местата с висока концентрация на събития. Предложено е етапно изграждане, което за територия от подобен мащаб е доказано необходимо.

ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ЗА КОМПЮТЪРНИ НАУКИ,
ДИЗАЙН И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ,
гр. София

Автор: **арх. Нели Чонгова**

Подобряването на комуникацията и трупането на социален опит са от съществено значение за личностното развитие на младия човек и превръщането му в ценен за бизнеса кадър. Създаването на съвременно учебно заведение, което да бъде възприемано едновременно като хранилище за знания и обществен център, е първата стъпка към изграждане на връзка между професионалната и академичната среда.

Темповете на развитие на IT сектора налагат търсенето на динамична и експресивна архитектурна форма, която да бъде в унисон с функцията, стояща зад нея. Композицията от взаимно пресичащи се ортогонални обеми участва активно в средата и създава вътрешни и външни динамични мултифункционални пространства, които спомагат за стимулирането на неформалното общуване между преподаватели и студенти. Размяната на опит и знания между колеги е в основата на създаването на пълноценни бъдещи взаимоотношения и повишаване качеството на работа.

АРХИТЕКТУРЕН УНИВЕРСИТЕТ „АДАТА“,
гр. Пловдив

автор: **Сиана Инджова**

Като концепция архитектурен университет „Адата“ ползва модела на древно селищно образувание от Западна Африка. В основата на неговото формообразуване стои система от паноптични пространства, където всеки отделен елемент остава индивидуален, но и изцяло видим от останалите. Сред основните търсения в процеса на проектирането е разширяване на кръга от заинтересувани от областта на архитектурата – включване на неспециалисти. Като подходящо за тази цел е прието неусетното въвличане и участие на външни посетители в живота, протичащ в университета. Търсен е ефектът на неволния свидетел. „Сградата“ е ситуирана в дуалистична среда. От една страна е възможността на университета да изпълнява ролята на мост между двете части на града. От друга страна се явява архитектурният организъм с неговата необходимост да се представи пред обществото като по-достъпен, да бъде съпреживян. Двете основни линии се явяват взаимно допълващи се елементи на една система. Преплитането на функцията на моста с тази на университета спомага за социализиране на ареала, обединяване на двете части на града и обживяване на архитектурната среда и речния фронт. Предложеното решение

за архитектурен университет е поглед към алтернативно обучение по архитектура, в което са включени и всички преминаващи през „моста на познанието“, като всеки има възможност да остави своя отпечатък, да обмени опит и информация, да участва в архитектурния живот на университета.

АРХИТЕКТУРНА АКАДЕМИЯ,
Венеция

Автор: **арх. Цветелина Бачева**

Обектът се намира в Sestiere Dorsoduro, една изключително млада и артистична част на Венеция. Имотът е благоприятно разположен спрямо природните и физическите дадености на средата. Четирите световни посоки предлагат четири коренно различни пространства, около които се оформят основните функции.

Идеята се базира на съвременния прочит на венецианската строителна традиция. Характерни елементи са вътрешният двор, тесните улици, оформени като пространства-коридори, използването на ограничен набор от материали.

Комплексът функционира като академия, където временно пребивават артисти, представят своите творби, обучават млади таланти и преподават получените знания. Освен това може да се използва като плер и сателит на Венецианското биенале. Различните функции са свързани от един обединяващ елемент – рампа. Тя символизира взаимодействието между отделните аспекти на изкуството – генериране на идея, творене, съзряване. Основната цел е общуването.

ОТНОВО ЗА „СВЕТА НЕДЕЛЯ“

доц. д-р арх. Ясен Кьосев

Площад „Света Неделя“ е вечно място и вечно пространство. „Веч-ен“ – идва от „век“.

Ценността на мястото се създава с културно натрупване. С дълга история, с градеж и с преодоляване на етапите на обезличаване. Мястото събира силата на всичко случило се, значимостта на събитията и хората. Мястото се помни, разпознава и става знаково. Мястото и неговите обитатели си принадлежат, те се идентифицират взаимно. Мястото е конкретно.

Пространството е архитектурна ценност. Сътворена. Структурно определена. То е закономерно конструирано, в него се съдържа и разкрива конкретен структурен модел, който свързва архитектурни елементи в единна цялост. Пространството е интелектуално, абстрактно постижение. Пространството може да има свой автор.

„Света Неделя“ притежава и двете ценности – място с културна неповторимост и пространство с архитектурно-градоустройствена стойност. Всеки гражданин на София има оценка за мястото, всеки архитект (трябва да) осъзнава пространствената и архитектурна ценност, но не само нея. Предизвикателството пред всеки бъдещ проект за „Света Неделя“ е да съвмести двете оценки, двете ценности, и то успешно и пълно, без заместване. Този бъдещ проект трябва да бъде културно споделено събитие с траен резултат.

Мястото на този площад е историческа сцена. То има символно значение за българската история, и то с нейните предтечи, защото градският живот тук е по-стар от националния. Неговата историчност е много по-силна, защото никога не е фанфарно прокламирана, тя дори е премълчавана, дискретна. Другите места – символни акценти в столичния център, имат повече или по-малко конкретна принадлежност, към своя епоха и към конкретни идеи. Храм-паметникът „Св. Александър Невски“, Университетът с Библиотеката и НХА, НДК, Дворецът и т.н. – всички имат свое дефинирано послание, силно и дълбоко, но с обхват, който е относително тематично ограничен. Понякога посланието им е дори пропагандно, изразяващо държавна идеология от съответното време.

Фиг. 1. Структурни оси в пространството на площад „Света Неделя“. Графична основа – google.com

Фиг. 2. Центърът на София, арх. Тр. Трендафилов, сп. БИАД, 1912, арх. Д. Желева. Площад „Света Неделя“, площад „Трапезица“, пасажът „Свети Никола“, както и пространството около ротондата „Свети Георги“ в началото на XX век имат ясна класическа структура и архитектурна форма

Със „Света Неделя“ не е така. Този площад съдържа сложност, многопластовост, противоречивост и алтернативност повече от всички други. Историата му е богата, но тя е разнопосочна и не излъчва простичките, едноплатови послания на държавно-вдъхновените архитектурни творения, не показва величие, а притежава културно богатство и разнообразие. Част от историята тук съвсем не е приятна. Част от историята дори бе дълго загърбвана. Атенатът в „Свети Крал“ от 1925 г. десетилетия наред се отбелязваше в учебниците по история само с едно-две изречения, авторите сякаш бързаха да „преминат по-нататък“. Истинската история невинна е удобна. А сложността на историята всъщност дава истинската културна стойност на това място. Не само доброто. Всичко.

Историята...

Намереният наблизко късноантичен релеф с хора и животни е понякога интерпретиран като своеобразен „античен афиш“ за изрите, провеждани на това място. Забавления по римски, градско зрелище (може би дори кърваво). Под настилката на площада се крие археологическо богатство, непоказан Софийски Помпей – вероятно най-значимият, относително единен, сериозно запазен античен архитектурен комплекс на територията на резервата „Сердика-Средец“. Този комплекс (поне от) началото на двадесети век до днес вълнува специалистите, а все повече и гражданите и става предмет на виртуални реконструкции... Неколкократно са преоткривани, дори са спелеоложки проходжани подземните коридори, които вероятно се намират в надосновните стени на древната сграда. В един от ходниците бил открит античен шлем... Търсене, любознателност: какво е било там? Високи архитектурно-строителни качества на градежа, инсталации от керамични въздуховоди в стената, хипокауст, солидни облицовъчни фрагменти... Научните възстановки постепенно се превръщат в собствени проекти на своите автори, толкова творческа енергия е вложена в тях. Дори и да не се оказват верни, тези възстановки имат собствена стойност като жанр в архитектурното творчество и като документ за културните виждания на съответната епоха. При едно от поредните „прехвърляния“ на трамвайната линия от едната към другата страна на площада в началото на осемдесетте античната структура е отново разкрита частично. Десетилетия наред преобладава, академично и литературно се разпространява идеята за преторий и късноантичен форум, разположени съответно в южната и в северната част на площада (проф. С. Бобчев и др.). Археологическите проучвания от 2016-2017 г. обаче показват, че сградният комплекс обхваща и северната половина на площад „Света Неделя“ (д-р В. Кацарова) и идеята за огромен градски форум започва да „чезне“ оттам, премествайки се на север, където обаче няма надежда да го намерим съхранен. А „голямата сграда“ е може би терми? Строителната и архитектурната мощ на късноантичното сградно съоръжение и днес отново е сякаш потвърдена. Тя при всяко разкриване впечатлява наблюдателите/изследова-

Фиг. 3. Ръчна скица-кроки на Стара София от капитан Стоян Величков, публикувана в Блог Стара София на 14.12.2010. Ясно личи мястото на църквата „Св. Крал“ и трасето на бъдещата улица „Търговска“, тук наречена „Чари чаршия“

телите още от средата на деветнадесети век, когато е видяна за пръв път при изкопа за строежа на възрожденската храмова сграда. Откритите през двадесети век следи от пожар и материали за монетосечене в античната сграда в миналото мотивират предположението, че част от така наречения „преторий“ е по-късно използвана като ателие за монетосечене (М. Станчева). Съвременните интерпретации разширяват тази хипотеза до степен, издигаща ролята на града като център на монетосечене.

Светостта е темата, внесена тук от християнското Средновековие. Българската идентичност на мястото – също. В близост до днешния площад, вероятно до улица „Позитано“ са пребивавали не за кратко мощите на българския небесен покровител свети Иван Рилски. В църквата намират пристан, защита и почит (чудотворните) мощи на сръбския крал Стефан Милутин Урош II, родово свързан с византийските василевси и с българската династия на Комитопулите, както и с проторенесансовите венециански дожи, дори с френските крале. В Средновековието трайно е определен и поддържан смисловият център, запазен и до днес – мястото на църковната сграда. Храмът, чиято сграда е много пъти строена, е винаги разположен на издигнатото място – слабо възвишение в релефа, осигуряващо своеобразен „стилобат“, в който античната сграда служи вместо скална подложка. Това е обичайно средновековно обживяване на римска обществена сграда – подобно на театъра на Марцел в Рим и много други. В епохата на Възраждането (1850-те) тук е издигната нова църковна сграда, по стил, ха-

рактер и детайли доста сродна с други софийски църкви от късния деветнадесети век – разрушената, намирала се наблизо „Св. Спас“ и запазената „Св. Никола Софийски“ в Ючбунар.

Името „Съборен площад“ непосредствено след Освобождението носи две тълкувания – руското име за Църковен площад или място за сбор на войските. Може би първото е по-вероятно. В периода на временното руско управление на площада се изгражда камбанария за църквата, самостоятелно разположена и несвързана с храмовата сграда. Фриволна, но допустима аналогия подсеца за аналогичното разположение на камбанарията на Съборния площад на Московския Кремъл. Може би и името тогава се вписва в тази аналогия. Следосвобожденската модернизация на града изравнява площада. Архитектите – първо Никола Лазаров, после тандемът Цолов – Васильов архитектуронизират оцелялата част от възвишението, създавайки представително издигнат подстъп към църквата. След взривяването на храма от военната организация на БКП в страстната седмица през април 1925 г. възрожденският архитектурен паметник остава да се помни, изобразен в руинирания му вид във вестникарските снимки и пощенските марки, както и в спомените на вече напуснало ни поколение. Според семеен разказ хвъркналите дъски и обшивки на купола (той е бил „паянтов“) се видели в мига на експлозията от галечни места в града. Новата църква е майсторски шедьовър на Цолов и Васильов, съчетаващ модерност с класика и дори ар деко, многократно превъзхождащ в чисто архитектурно отношение заубената историческа възрожденска сграда.

През целия двадесети век площадът се променя, интервенциите в него са понякога радикални – поспециално в северната и отчасти в източната част от архитектурната му рамка, където започва да наднича луксозното „подворие“ на палатиалната сграда на хотел „Балкан“, чието авторство я свързва с по-ранните строежи.

Въпреки това днес площад „Света Неделя“ притежава в южната си част запазен урбанистичен фрагмент, който по мащаб, архитектурни стилове, културна сложност и съвременна виталност е уникален. Този фрагмент всъщност ни разказва как можеше да бъде развита останалата част от историческия център, ако не беше подменена в епохата на следвоенния градоустроителен радикализъм.

Диалог на модели

Културният плурализъм е понятие, което се употребява активно, попада в глосара на управленците, за да потъне в многословието, да се превърне в клише.

Културният плурализъм, вложен в една архитектурно-нична структура обаче, сякаш никак не се радва на популярност нито в публицистичен, нито в професионален план. Това, че рядко се споменава, поражда съмнение дали винаги се осъзнава ценността му. А ако една ценност не е осъзната, тя е заплашена. Затова си струва отново и отново да се говори за площад „Света Неделя“.

В площада и структурата, която го рамкира, физически са документирани етапите от развитието не само на града, но и на архитектурно-градоустроителното мислене и идеи от късния деветнадесети век до днес. И никога етап не е за подценяване. В този площад участват изградени емблематични архитектурни фрагменти, всеки от които свидетелства за един различен (и възможен) проект за града, за една различна София. Различна е София от краткия, но прекрасен български бел епок, София на ранните модернисти, София с неокласицизма от 1950-те (повлиян от съветска архитектура, на свой ред взела назаем американската от края на деветнадесети век), „опустошително“ модерна София „а ла Корбю“ от 1960-те, и дори постмодерна София (има и такава, защо не – пример: Булбанк). Всички тези възможни проекти не са се разраствали, така че да реализират стилово хомогенна част от града. В София няма обширни хомогенни структури (цялостно реализирани и запазени), свидетелстващи пълно и изчерпателно за една епоха, за едно архитектурно поколение или културно настроение. Тук няма 16-и район на Париж. Урбанистичните модели се променят, преди да се изразят докрай, а външните влияния идват от много посоки, често импулсите са противоположни. „Цялостните“ проекти са останали интелектуална реалност, само частично материализирана, която се нуждае от културен прочит. Мисленето на професионалистите е създавало валидни архитектурни и урбанистични модели, но реализацията е достигала до отгедни (за радост, понякога ключови) фрагменти. Това поражда богатството на средата, сложността на културния пейзаж. Тук се крие още една ценност – съвместното съществуване на различни урбанистични модели. Това е своеобразен диалог на модели, които, вместо да се заместват, се наслаждат по уникален начин точно на това място. Взаимодействието поражда ценни характеристики, то поражда и кризи и противоречия, които бъдещето трябва да разреши.

Моделът център-периферия

Един от най-древните повтарящи се модели на градски център включва пространствена пауза, в която е солитерно разположена най-важната институционална (на религията или властта) сграда. Само този централен елемент е общ и за реалните градове, и за идеалните (утопиите). Градски център, морфологично изразяващ институционален авторитет. Макар да изглежда, че надеждите за разкриване на късноантичен форум точно на това място няма да се сбъднат, мястото има достатъчно дълго (векове) ролята на централен градски елемент. С многократното преустройство на кварталната структура и застрояването около храма ролите са точно определени. Храмът е център, постоянен, дори ако физически се преизгражда. Площадът му дава почетна пауза, дистанция от структурите на ежедневието, които са подчинени. Около главния, вечен, централен елемент има няколко площадни подпространства. Те са композиционно подчинени на акцентуалния църковен ансамбъл, но всяко от тях развива своя собствена

идентичност. Познати са ни с различна атмосфера – плацетата пред Богословския факултет излъчва ренесансово спокойствие, западната част със серия от обслужващи дейности (от ресторанти до министерства), с ранния модернизъм на сградата на МЗ и постмодерния експеримент на Булбанк, северната – доскоро, уви, с паркинги... Малцина помнят благородната мисия на дружеството „Всех скорбящих радость“ на Й. Филаретова, някога осъществявало тук важна част от своята дейност.

Моделът Град и подградие

Древната топография на мястото показва сериозна денивелация от юг към север. От южната порта на Сердика влиза с разпределителна шахта античният водопровод (с вода от Витоша, както става и после). На север, към Владайската река, се насочва древният канализационен колектор. Старите софиянци през деветнадесети век ползвали части от него под къщите си като изби за вино и туршия (Р. Костенцева). Археологическите нива в южната част на площад „Света Неделя“ се намират по-плитко, отколкото в зоната на Ларгото и ЦУМ. И днес, след като модерното благоустройство е „успокоило“ наклона, ако погледнем от северния (неизползван) вход на „Св. Неделя“ към джамията – долавяме изразителната денивелация. Топографските дадености на тази „средечка“-средна част на Софийското поле открояват две тераси. Едната – северно разположена – е по-ниска, а южната е по-висока. Браздата на тази денивелация се чете ясно на запад от местността Крива река, после между Руски паметник и Зона Б5, успокоена е в централната част, а после отново се показва ясно с разликата в нивата между северните и южните преки улици на бул. „Дондуков“. Тази бразда определя издигнатостта на своеобразен акропол с църквата „Св. София“ (и днес „Св. Ал. Невски“). Ключова точка, която обаче свързва, а не разделя двете тераси, е именно площад „Света Неделя“. Там е интегриращият елемент. Културните процеси са преосмислили географската даденост и са преработили теренните тераси в културни ареали. Южната част на Сердика още в Античността е урегулирана и планирана „по римски“, докато северната е свободно планирана, с фрагментиране около рекичката в СЗ дял (дн. Женски пазар). Но и в цялата 141-годишна история на Третата българска държава южната тераса на столичния център концентрира големите институционални/държажни проекти (във времето от преустройството на Конака в Дворец през Народния театър и пр. чак до НДК). Северната тераса пък и до днес кипи от инвестиции и развитие, но там сякаш доминира раздробеността и свободата на частния сектор. А спойката между двете остава пространството на площад „Света Неделя“.

Координатна система от оси – римският принцип

Универсалната роля на римския урбанистичен модел е изцяло валидна и в София. Църквата „Св. Неделя“ превръща основната улична ос в „Път, който води към храма...“. Пространството на бул. „Ви-

Фиг. 4. Площад „Света Неделя“, площад „Трапезица“, пасаж „Свети Никола“ – аерофотоснимка от юг, 1930-те. На преден план – Съдебната палата с характерните вътрешни дворове. На площад „Света Неделя“ се вижда вече новата църква (архитекти Цолов и Васильов, построена 1927-1933). По северния фронт на площад „Трапезица“ (горе ляво) се вижда кооперация „Желязна ръка“ и строящата се тогава до нея ъглова сграда. На югозапад от площад „Трапезица“ силуетът на църквата „Св. Спас“ напомня за стила и облика на разрушената стара църква „Света Неделя“. Източник: stara-sofia.blogspot.com

Фиг. 5. Площад „Света Неделя“, площад „Трапезица“ и пасаж „Свети Никола“ – аерофотоснимка от север-североизток, вероятно 1929. Вижда се разчистеното място за строежа на Съдебната палата. Източник: stara-sofia.blogspot.com

тоша“ има две гледки, които всеки, живял някога в София, няма да забрави – върховете на Витоша са визуална цел от юг, а вечният силует на църковния купол – от север.

Осовото структуриране на площада се доразвива в неговите, както по-горе ги нарекохме, подпространства. Няколко от тези подпространства, които съдържат сгради с институционален характер, имат съответно собствено осово структуриране. Най-добрият пример сред тях е сградата на Богословския факултет. Тя е разположена в пълно съобразяване с компактната площадна форма от края на деветнадесети век. Архитектурната романтика на византийския ѝ стил, напомнящ за Второто българско царство, и особено конкретно хоризонталното членение на тухлени редове по фасадата, са я сродявали директно с архитектурата на старата черква „Св. Крал“, която има същите

гетаили. Така сградата на Богословския факултет се вписва в общата цялост като подчинена на главния акцент – църквата. В същото време обаче, поради собствената си институционална важност, в рамките на свое подпространство тази сграда развива категорична осова структура с главния вход, големите капители-стражи около главния ризалит и – особено – с великолепия купол, чийто разкошен силует създава дълга визуална ос в цялата източна половина на площад „Света Неделя“ (видно от снимки). В същото подпространство има и напречна „малка“ ос, формирана от малкия храм в терена на Софийската митрополия. Това е особено актуален пример за плурализъм в авторитетите, отразени в архитектурната цялост. Ако само църквата беше единствен акцент, площадът би бил авторитарно елементарен.

Моделът на класическия европейски площад

Късният деветнадесети век е преломното време, когато османската провинция се превръща в модерна държава – времето на „българското чудо“. А София се преустройва безмилостно, за да стане модерна Столица, в епохата на „българския Осман“ – Димитър Петков, но и не само в неговото управление. Тогава е зададен основният, доминиращ и до днес урбанистичен принцип за изграждане на площад „Света Неделя“ – правоъгълен, сякаш ренесансов площад, с хармонична пропорция („златно сечение“) и ясна форма, корнизна, ордерна архитектура, с рамкираща го правоъгълна квартална структура, модулност...

По онова време този площад не е изключение в центъра на града. Той е правило. Съвсем наблизо се намират още няколко публични пространства, изградени на същия принцип, с ясна архитектурна форма на пространството и средноетажно застрояване. Това са разпознаваеми, уютни градски места – пасажът „Свети Никола“ (триъгълен) и площад „Трапезица“ (издължен правоъгълник, търговски площад).

Триъгълната форма на пасаж „Свети Никола“ е резултат от три исторически координатни направления. Две от тях са античните кардо и декуманус. Третата е улица „Търговска“, наследила оста на ориентация на джамията на югоизток (михрабът „гледа“ към Мека). Тази ос се е превърнала в трайно улично направление, защото е била „закрепена“ от старото застрояване на публичния център около джамията – хамам, безистен, хан. Останала е трайна. А планът на града от деветнадесети век я е възградил в своята структурираща система, жива и функционираща, за да бъде изтрита чак с построяването на Ларгото.

От площад „Трапезица“ е останала само едноименната уличка и няколкото сгради (кооперацията „Желязна ръка“ и др.), някога оформяли площада от север. Сега те са част от квартала с някога познатия магазин „Явор“, а трябва да служат и за архитектурна рамка на площад „Света Неделя“ през бул. „Тодор Александров“.

Архитектурно-градоустройствените качества на ансамбли като Ларгото излъчват държавен авторитет. В такива пространства всички сме еднакви в статута си на граждани, които манифестират/протестират. Но истинската виталност на градското ежедневие, неговата културна сложност и богатство се разполагат в по-скромни, хуманстични пространства, носители на плурализъм, гостоприемни към уникалността на всеки гражданин. Въпреки че „Свети Никола“ и „Трапезица“ отдавна не съществуват, в южната част на площад „Света Неделя“ е запазена част от същия градски пейзаж на младата Столица отпреди двете световни войни. Той трябва да бъде запазен и доразвит по съвременен начин, без да се зазуби. Отговорността е огромна.

Моделът на „течащото пространство“ и „свободния план“

Търсенията на модернистите през двадесети век за интегрални пространства намират особена интерпретация в площад „Света Неделя“. За разлика от другите, тук модернистичната промяна не е стигнала до цялостна подмяна. В южната част експериментите с отваряне на площадната форма са по-скоро положителни, защото не са радикални. Разрушаването на квартала на север от ул. „Позитано“ (1940-те) включва Съдебната палата в пространствената общност на площада. Дори я превръща в още едно свързано подпространство със собствена осова композиция. Диагоналният поглед от мястото пред Богословския факултет към Съдебната палата попада в най-добрия ъгъл за наблюдаване на призматичен обем според ренесансовата перспектива – около 40 и 50 градуса спрямо двете видими фасадни равнини. Това е една от най-хубавите архитектурни перспективи в София. Пространственият ефект е великолепен, а архитектурата на П. Койчев се възприема по-богато и динамично, не само шаблонно-фронтално. Величието на палатата внушава постижението на един български Шинкел. Предложенията, че Съдебната палата има нужда от собствен голям площад пред себе си, освен че биха коствали недопустимо разрушаване на ценния квартал „Търговски дом“ срещу нея, са всъщност съвсем ненужни. Динамичният ракурс към класическия архитектурен обем на палатата всъщност културно го модернизират и го свързва със „Света Неделя“.

В северната част на площад „Света Неделя“ обаче модерният радикализъм е бил доста разрушителен. Както в последно време се документира от публикувана фотодокументация (П. Колев), разрушенията от бомбите сгради в софийския център са започнали да се възстановяват от собствениците веднага след войната. Военната разруха не е самостоятелна причина за промяната на центъра, а промяната в собствеността, при която държавното възтържествува над плурализма. Положителни архитектурно-градоустройствени резултати има, но уви – има и лоши. Зазубата на памет е сред тях. Проектът от 1950-те не е довършен, а последва-

щите цялостни предложения не са реализирани. Остава нереализирана западната част на ансамбъла Ларго, където се е предвиждала голяма обществена сграда – Дом на съветите. Трайното постижение сякаш остава отварянето на северната част на площад „Света Неделя“.

Така е запазена възможността за пространствено развитие на западното направление. По-късните проекти, макар в различни алтернативи да предлагат предимно пешеходни булевардни оси на запад, накрая дават краен резултат с изграждането в зората на двадесет и първи век на диаметрална градска магистрала – бул. „Т. Александров“. Въпреки травмата на транспортния делител, източник на шум и замърсяване, северната част на площад „Света Неделя“ през втората половина на двадесети век също е придобила нови качества, които могат и трябва да бъдат претворени в ценност. Създадена е отвореност и преливане на пространствата, сложност на пространствената структура, открито е място за монументални акценти,

макар понякога с конюнктурни послания. Стана нужда скулптурно-монументалната сложност да се сменя по нашенски: Ленин отстъпи място на по-трайния символ на града – св. София, Христова мъдрост. Този вечен символ трябва да бъде утвърден и интегриран в системата от площади на градския център.

Можем да приемем, че пространството на Ларгото е вече окончателно формирано с триадата административни сгради от изток и монументалната фигура на св. София от Запад, насложена върху по-далечния фонът силует на католическата катедрала. В перпендикулярната ос север-юг трябва да се структурира широка панорамна картина между църквата „Света Неделя“ и джамията Баня башъ.

Тя е пространствено подготвена, но трябва да се доизгради архитектурно-градоустройствено. Инвенцията, която се търси, е как да стане обитаема, като се преодолеят транспортните делители. Успешното ѝ реализиране зависи от бъдещите проекти.

ПОЗИЦИЯ

ЗА „СВЕТА НЕДЕЛЯ“

ст.н.с. | ст. г-р арх. Христо Генчев

Ясен разшири разговора, той подчини „пространството „Света Неделя“ на модели от рода на Висок/Долен град, на Център/Периферия, римски координати... и открива в него (само!) фрагменти от всеки един от тях, при това в диалог помежду им. Планово овладеният площад с паралелепипедни кулиси въпреки банализиращите административни опити (План Батенберг, плановите идеи от 1945-47-53-56) отстъпва в „пространството „Света Неделя“ на провизориуми, които обаче трайно се вкореняват и стабилизират, при това по чаровен начин. Пример: съвместното възприемане на пицетата пред „Съдебната палата+Света Неделя“, далечният силует на джамията (няма софиянец, който да си изкълчи езика, изговаряйки „политкоректното“ Баня башъ).

Ясеновият сюжет: „Градоархитектурен разговор с алюзии (недоизказаности?)“ е съществен принос в разбирането-осмислянето на основното софийско пространство. За мен бе удоволствие при четенето и откритие при осмислянето на гледаното, но останало невидяно.

Моят сюжет е друг – овладяването на пространството започва далеч преди неговото трайно заселване (едва в по-късни времена станало – урбанизирание). Идеята за вселенското CARDO съпътства човек от времена, далеч преди той да стане трайно уседнал. В търсенето на силата, която управлява света, този човек еженощно, през целия си кратък живот открива-вижда-осмисля ТОВА, около което „се върти“ ВСИЧКО. Рим го нарича AXIS MUNDI; неговата проекция върху земята CARDO, понашему СЪРДЦЕ. Указание за наличието на този архиархаичен ориентир е Северната (тя е и единствената и само частично запазена) порта на Pre(-gu)Serdica. Подходът към нея е съобразен с CARDO-то.

Затова ми е трудно да приема, че *Qiblah* е предопределил насочеността на улица „Търговска“. В подкрепа на това съмнение имам следния довод: и трите запазени (като сгради) софийски джамии не се съобразяват с *Qiblah*, който в София е с азимут от 142, докато Буюк е със 159, а Черната и Банската са със 137-138. Щом джамии не спазват догмата, защо улицата ще го прави?

ПАКОСТИ С ЕВРОПЕЙСКИ ПАРИ

арх. Стефан Беязов

Този текст не е насочен срещу европейските фондове, защото ние имаме остра нужда от тях. Текстът е тревожен сигнал за начина на използването им и породен от грижата за тяхното оползотворяване максимално в обществен интерес. Той е срещу хората, които са налякали около тях и водени единствено от желанието повече пари да влязат в техните джобове. В създадената от тях атмосфера всяко професионално становище и опит за замисляне от резултата би попречило за бързото им усвояване.

Ще си послужи с конкретни примери от град Копливщица, но съм убеден, че тази практика е всеобхватна и валидна за всички области у нас, в които се борава с европейски средства.

Ще дам пример с два проекта – крайречния парк на река Тополница и корекция на нейното корито.

Крайречният парк представлява крайбрежието на река Тополница, което не е застроено и е затворено между двете главни комуникационни артерии на града.

Въпросите, които възникват след осъществяване на проекта се основават на следните примери.

През шестдесетте години, в разцвета на типовите проекти, беше постигнато съгласие те да не се прилагат в Копливщица, защото в града няма еднакви къщи. Днес в крайречния парк са разположени 10 еднакви шестоъгълни беседки, а за една от тях не е останало място и 11-ата е в двора на старото училище – паметник на културата от национално значение (фиг. 1).

За парапета покрай реката е използвана модна форма, която доби международна популярност и бе прилагана масово за балкони на хотели и жилищни сгради. Този елемент е повторен 646 пъти (фиг. 2).

Крайречният парк се състои и със 154 пейки, някои на места, където не е забелязан да седи човек – срещу неугледната складова зона и с гръб към реката. Общият брой на седящите места на пейките и в беседките е 856. В парка са поместени 26 броя табели от дърво с надпис „Крайречен парк на р. Тополница“, като на едно място в диаметър от десет метра има три табели, за да не забравя някой къде се намира. Без коментар остават фенерите върху парапета за осветление на улиците покрай реката, на които вечер се шофира

Фиг. 1. Старото училище

Фиг. 2. Парапет на реката

с напрежение. Може да се говори и за пътеките от изкуствените плочи, които са в съседство с калдъръма. Но за да не бъде упрекат в отрицание на всичко направено, трябва да отбележа площадката за фитнес на открито срещу училището и близо до административния център и традиционния пазар.

Осъщественият проект за корекция бреговете на река Тополница е с мотив предпазване на града от 100-годишна приливна вълна. Тази заплаха се за дава от река, която тече кротко в поляните над града и в самия него. От 1961 г., когато обстоятелствата ме свързаха с Копривщица, не съм бил свидетел на страшно наводнение и не съм попадал на исторически данни за такова събитие. Имаше един случай, при който действително бе залята площ в центъра, но това се дължеше на едно дере, което преминава през дворовете и бе презградено заради влошени съседски отношения. В резултат от проекта (парите са поделени) коритото на река Тополница е разширено с багери до осем метра (за да поеме стогодишната вълна) и не е останало едно вирче, което придава красота на естествено течащата река. Безсмислието на проекта за самите проектанти предпази реката от оковяване с подпорни зидове (те се появиха на инцидентни места в града), но избухнаха с пълна сила в края на Копривщица, за да предпазят ливадите в тази част от наводнение (фиг. 3).

Ако щетите от тези действия са изтъкнатите по-горе, могат с горчивина да бъдат приети. За развитието на града те налагат сериозни негативни последици, защото Община Копривщица участва и изразходва средства от оскъдния си бюджет в подобни проекти. Като успоредно с тях остават нерешени проблеми - водоснабдяването, изоставеният строеж на пречиствател-

на станция за град, който е център на културен туризъм. В реката продължават да се изливат отпадните води и оттам в язовира, от който може би някои селища се снабдяват с вода. А на Копривщица ѝ предстои изпълнение на европейски проект за аквапарк с открит басейн.

Един кмет или управата на едно селище не могат да си позволят да откажат проект на тези, които разполагат с европейски средства, защото ще бъдат наказани и няма да получат нищо при следващи програми.

Порочната практика за разпределение на средствата се изразява в това - да се търси място (ниша) за усвояване на парите съобразно обявените програми, а не за решаване на неотложни проблеми на селището. Тази практика може да бъде избегната, ако общините обявят приоритетни задачи за населеното място и в тази рамка кандидатстват за европейски фондове. Така в Копривщица, колкото и да се напъват да мислят предварително за първостепенни проблеми, на никого не може да му мине през ума корекцията на река Тополница например.

Трудно може да се промени изградената система за усвояване на европейски средства, но трябва да се опита. Трудно е, защото същата е много стройно построена с взаимно свързани структури – тези, които разпределят парите, консултантските фирми, които са създадени в тяхна услуга, отделни лица, които са съумели да създадат връзки с тях и фирми, които са близки до този кръг и изпълняват проектите. В така изградената система се вливат огромни за нашата страна средства, които рушат равновесието на пазара и неговата конкурентна среда. Но това е отделна тема.

Фиг. 3. Грозното корито

ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОДХОДИ И СРЕДСТВА ЗА ОБУЧЕНИЕ В АРХИТЕКТУРАТА

арх. Николай Давидков

В епохата на специализация методът е по-важен от информацията. Обучението трябва да бъде концентрично, а не диференциално, с акцент върху връзките. Проектантските познания произтичат от индивидуалния опит, при който обратната връзка за собствена работа е от първостепенно значение. Чрез обратната връзка, която студентите получават, когато се опитват да реализират своя проект, те бързо се научават да отчитат ограниченията.

Valter Gropius, 1959

В своята цялост архитектурата обхваща материалната среда, създадена от човека ведно с творческите дейности, свързани с нейното изобретяване, реализиране и осмисляне. А образованието като сегмент на тази сфера от културата има мисията да прокарва мост между миналото, настоящето и бъдещето. Поставено в подобна роля, то трябва да бъде едновременно консервативно, за да съхранява традиционните ценности на обществото, актуално, за да подготвя архитектите на съвременността и прогресивно, за да поставя нови хоризонти пред професионалните общности.

В тази връзка настоящата статия отправя поглед към най-разпространените постановки за организацията на образователния процес в архитектурата и най-вече към онези подходи за учене и преподаване, които използват реалния контекст като образователна среда. А ключовият въпрос, на който търси отговор, е:

Възможно ли е подходът за обучение чрез проектиране и реализация на обект в реален мащаб да изпълнява ролята на свързващо звено между „академията“ и „практиката“, съответно между „теорията“ и „практиката“, и да осъществява хоризонтални и вертикални връзки между изучаваните дисциплини, като ги допълва и надгражда с актуални знания, умения и компетентности?

Най-разпространената и едновременно с това най-критикувана методика за практическа подготовка на студентите по архитектура предвижда обучението по проектиране да преминава в „дизайн студио“. При този подход се симулират проблематики, типични за архитектурната практика, което налага прилагане на теоретични и практически знания и умения от широк спектър дисциплини за създаване на конкретен архитектурен проект.

Образователният процес предвижда самостоятелна или групово работа под ръководството на

водещ преподавател – обичайно архитект с доказан практически опит. Така се формира познание, изградено на принципите за „учене чрез правене“¹ в условия на контролиран риск. В този смисъл Доналд Шон възприема образователната среда на „дизайн студио“ като „междинно пространство“ между реалната „практика“ и архитектурната „академия“ (Schon, 1987).

По своята философия подходът превъзхожда в много отношения традиционното обучение чрез „чиракуване“, но едновременно с това упражненията в „дизайн студио“ създават фрагментирана и нереалистична картина на архитектурната професия и ролята на архитекта в обществото.

В тази връзка Ашраф Салама (Ashraf Salama), изследовател на архитектурното образование, систематизира редица положителни и отрицателни страни на проектирането в „дизайн студио“, като по този начин обобщава широкия кръг от дискусии около метода и неговото използване в академията. Важно е да се отбележи, че независимо от нестихващите критики към този подход, към настоящия момент не съществува алтернативно образователно средство, което да го замени изцяло и поради тази причина се търсят новаторски форми на „дизайн студио“, които да преодолеят някои негови недостатъци.

Именно с такава цел в архитектурното образование се внедрява проблемно базираното обучение (ПБО), Problem Based Learning (PBL) – постмодерен образователен подход, при който обучаемият е поставен в центъра на образователната система и сам навигира своето развитие. Подходът възниква в сферата на висшето образование по медицина² в резултат от засилени критики към образователната система за нейното отдалечаване от реалните проблеми на професионалната практика, след което се внедрява в различни професионални области, включително и в архитектурата.

В основата на този подход стоят принципите за

¹ Теорията за „учене чрез правене“ (*learning by doing*) изразява схващанията на Джон Дюи, според когото опознаването на света се постига чрез емпиричните науки и се базира на еволюционизма. Доналд Шон доразвива тази инструменталистка постановка, като определя ролята на практическото обучение в областта на архитектурата, инженерството и продуктивния дизайн (Schon, 1987).

² Проблемно базираното обучение възниква като образователен модел за подготовка на студенти по медицина в университета „Макмастър“ в Канада през 1960 г. – https://en.wikipedia.org/wiki/Problem-based_learning

„учене чрез откривателство“ на Джером Брунер и „обучение с фокус върху студента“ на Карл Роджърс, които предвиждат, че учащите сам поставят свои персонални образователни цели и се стреми активно към постигане на конкретни знания и умения, а преподавателят само навигира процеса, без да дава конкретни експертни предложения. Освен това при ПБО теорията и практиката са интегрално свързани и служат за решаване на реален проблем, произтичащ от действителността, но изведен от своя характерен контекст и поставен на едно универсално ниво. За целта се използват тематично представени случаи чрез обединяване на трите базови компонента на образованието: усвояване на знания и постигане на информираност; придобиване и прилагане на умения; изграждане на способности за разбиране и осъзнаване. По този начин обучението се доближава до реалната професионална практика, но с ясно осъзнат теоретичен дискурс.

Ерик де Граф и Роб Колдрой анализират въвеждането на метода в две конкретни архитектурни училища и на тази база извеждат някои основни негови характеристики (de Graaff & Coldroy, 1997). В своето изследване те дефинират предпоставките за внедряване на подхода в архитектурното образование:

- липса на хоризонтални и вертикални връзки между отделните предмети;
- наличие на множество дисциплини, които не намират реално приложение в практиката;
- липса на ясна връзка между лекционните курсове и проектирането в „дизайн студио“;
- деградиране на традиционното „дизайн студио“ поради твърде силно влияние от страна на ментора в работата на студентите.

Констатациите, направени от Де Граф се припокриват в значителна степен с недостатъците на обучението в „дизайн студио“, дефинирани от Ашраф Салама и най-често отправяните критики към академичното образование, което търси своя съвременен облик, като разширява значително спектъра от подходи и средства за обучение.

Един от най-ефективните начини за реинтегриране на теорията и практиката и тяхното едновременно усвояване и прилагане в хода на обучението се осъществява чрез внедряване на реални проекти „real project“ като част от курикулума. В тези случаи образователният процес преминава отвъд границите на „академията“ и се доближава значително до архитектурната „практика“ и действителните предизвикателства на инвестиционния процес. Това се случва след прецизен подбор на поставените задачи и гарантиране на пълноценно провеждане на обучението и постигане на конкретни образователни цели.

Подходът предвижда колабориране на широк кръг заинтересовани страни за разрешаването на реален проблем в конкретна среда и действителни обитатели. В това отношение методът хибридува най-добрите страни на обучението в „дизайн студио“, проблемно базираното обучение и „чиракуването“ в практиката.

Обучението чрез „реален проект“ се основава на подхода за „учене чрез преживяване“ (*experiential learning*), базиран на емпиризма и теоретичните постановки

на Джон Дюи, Доналд Шон и четиристепенния обучителен цикъл на Дейвид Колб, който представлява холистична перспектива върху начина на усвояване на ново познание. Според Колб цикълът на учене може да бъде условно разделен на четири последователни етапа: *преживяване/пране; критично наблюдение; абстрактна концептуализация/размисъл; активно апробиране*.

Върху тази теоретична основа възникват разнообразни учебни модули, всеки със своя специфична насоченост и роля в рамките на образователната среда, в която възниква, и условията, при които се прилага, като общият знаменател за всички е образователната цел: да генерират комплексно теоретико-практическо познание чрез решаване на реални задачи при всички комплексни ограничения на действителността.

Специфични и все по-популярни форми за обучение чрез реален проект са учебните програми, които обхващат всички етапи на проучване и проектиране и завършват задължително с реализация на обект в реален мащаб, наречени в този текст с общото наименование – учебни програми „проектиране и реализация“.

Концепцията за учене и преподаване чрез проектиране и реализация на обект или продукт в реален мащаб възниква в началото на XX в. в школата на Баухаус като образователен модел, базиран на мултидисциплинарно обучение и практика чрез пълен синтез на изкуствата и занаятите. При тази постановка студентите и преподавателите са ангажирани в широкоспектърна програма, която обхваща изящни и приложни изкуства, керамика, перформанс, продукти и графичен дизайн, а работилницата се превръща в среда за непрекъснати експерименти. Според Гропиус студентите научават повече, ако осъществяват своите идеи, като изминават целия път от първоначалния замисъл до крайната реализация (Гропиус, 1959). Философията на Гропиус ни връща към витрувианското разбиране за интегралност и едновременност между теория и практика в творческия процес на универсалния архитект-мастор като контрапункт на албертианското схващане за архитекта-философ, който създава идеята, но не участва пряко в нейната физическа реализация.

Повторното внедряване на модули от типа „проектиране и реализация“ в учебните програми по архитектура е свързано с някои образователни експерименти, проведени в средата на XX в. В Европа това се случва в Архитектурното училище в Бирмингам под ръководството на Дъглас Джоунс в периода 1951-1962 г. (Brown, 2012). Заг океана първите опити в тази насока се правят в Университета в Тексас през 1951-1958 г., когато Колин Роу, Джон Хеджук, Бернар Хесли и Робърт Слукки, известни още като „тексаските рейнджъри“, променят съществено действащия образователен модел (<http://usmodernist.org/harris.htm>).

През следващите десетилетия се изостря вниманието към социалните и екологичните проблеми в архитектурната практика и образованието, вследствие на което в обучението навлизат все по-отчетливо програмите от типа „design-build“, които се използват като образователна стратегия (Folic,

Kosanovic, Glazar, Fikfak, 2016). Ключов пример за активизъм³ в образованието е изграждането на социален център за имигранти от Португалия в предградие на Париж от студенти на Unité Pédagogique No. 6, Paris през 1969 г. Приблизително по същото време се основава учебният модул „проектиране и изграждане“ в архитектурното училище в Йейл (design-build, 1966-67). Следват програмите на Архитектурната асоциация в Лондон (Design and Make, 1987), Университета в Оубърн, Вашингтон (Rural Studio, 1992) и редица други експериментални образователни модули (Folic, Kosanovic, Glazar, Fikfak, 2016).

В своята цялост широкият спектър от програми за обучение чрез „проектиране и реализация“ очертават трайна тенденция за навлизане на подхода като неразделна част от съвременното архитектурно образование. Внедряването на учебни модули като „Design-build“, „Design-make“, „Making + Meaning“ и други подобни формати свидетелстват за демократизацията на „академията“ чрез създаване на подходящи условия за провеждане на периферни образователни инициативи, които по същество допълват и надграждат централния курикулум с актуални практически знания и умения, а в някои случаи стават негова алтернатива.

Образователните програми „проектиране и реализация“ се отличават със значителна гъвкавост по отношение на поставените задачи и тематичното си съдържание, но с известна условност могат да бъдат разграничени две главни направления, в които се осъществява обучението на студенти по архитектура. В първото направление образователният процес преминава под форма на архитектурен активизъм, насочен към решаване на конкретни проблеми на дадена общност, семейство или отделен човек. Във второто направление като образователна стратегия се използва архитектурният експериментализъм в „лабораторна“ среда. В този случай университетските пространства или специално пригодени за целта опитни полигони изграят ролята на лаборатория, в която се изграждат обекти в реален мащаб и с определено функционално предназначение.

Един от най-ранните примери за проява на архитектурен активизъм като образователна стратегия е програмата за проектиране и изграждане на реален обект, създадена към архитектурното училище в

Йейл. Учебният модул „design-build“ се провежда за първи път през 1967 г. и от тогава до настоящия момент е задължителен за студентите по архитектура през първата година от тяхното следване. Обучението предвижда изготвяне на проекти и изграждане на еднофамилна жилищна сграда, ситуирана в икономически затруднен квартал. Строителството на реален обект позволява жив досег и запознаване отблизо на студентите както с материалите, така и с различните технологии и инсталации в сградата. Опростената тектоника, ниският бюджет и възможността за решаване на социален проблем създават една откровена и действителна картина на архитектурната практика. По този начин студентите развиват умения за работа с действителен клиент и комуникация с местната общност, а подобряването на градската среда и решаването на реални проблеми имат съществена роля за тяхната мотивация. Дългосрочната цел е ежегодно да се изгражда висококачествена сграда с добре обмислени детайли, устойчиви материали и всичко това при сравнително нисък бюджет (<http://architecture.yale.edu/student-life/vlock-building-project>).

Друг пример за обучение чрез социално ангажирани проекти е дейността на Rural Studio. Програмата е основана през 1993 г. от Д. К. Ръм и Сміюел Макбий към Университета в Оубърн и пренася образователния процес от „академията“ в среда на Hale County, където студентите и техните преподаватели създават и реализират социално ориентирани проекти, предназначени за социално слаби прослойки в Алабама. Философията на Макбий е, че всички хора – бедни и богати, имат право на добър дизайн. Централният въпрос, поставен пред студентите е какво е необходимо да бъде построено, а не какво може да бъде построено (<http://www.ruralstudio.org/>).

Четири основни цели стоят в основата на модела на Rural Studio: да предоставя на студентите по архитектура възможности за придобиване на умения за планиране, проектиране и изграждане, постигнати по прагматичен и социално отговорен начин; да формира у студентите лидерски качества чрез насаждаване на професионализъм, доброволчество, персонална отговорност и служба на обществото; да подпомага общността чрез партньорство с официалните институции и местните социални организации; да развива материали, методи и технологии, които да подслоняват бедните с достойнство, като смекчават ефекта от недоимъка върху условията за живот в бедните селски райони. Към гнешна дата през програмата са преминали повече от 800 души и са реализирани над 170 проекта (www.ruralstudio.com).

Типичен пример за архитектурен експериментализъм е учебният модул „Design and Make“, създаден през 1987 г. като елемент от учебната програма на Архитектурната асоциация (AA) в Лондон. Програмата представлява практическо интердисциплинарно дизайн студио с фокус върху материала, детайла и конструкцията. В процеса на обучение се съвместяват традиционни материали, аналогови и дигитални технологии при създаването на малкомащабни сгради или съоръжения, ситуирани в експерименталната среда на територията на Хук Парк (Hooke Park). Реализираният архитектурен обект е плод на

³ Активизмът в архитектурата възниква в началото на XX в. и обичайно се свързва с утопичните идеи на Бруно Таут за създаване на една свършена жизнена среда, изградена върху новите технологии. В началото на XXI в. се появява една нова генерация от архитекти активисти, които, за разлика от своите предшественици, се заемат с решаване на реалните проблеми на съвременния град. Съвременният архитектурен активизъм е свързан с осъществяване на на своеобразна акупунктура върху градския организъм с цел активиране на пространства, загубили своята функционална и естетическа стойност или такива, които са концентрирали в себе си множество конфликти. В този сценарий архитектът се превръща в активна страна, той е стратег-медиатор, който осъществява взаимоотношения с всички заинтересовани страни във всички етапи на подготовка и осъществяване на инвестиционния процес. В този контекст ролята на архитекта се трансформира все повече от създаване на конкретни сгради към поставяне на определени обществени проблеми на дневен ред (Klooster, 2013, с. 10).

колективни усилия и е постигнат в резултат от студентско научно изследване. Този образователен подход се прилага както под форма на магистърска програма, така и като част от подготвителния базов курс на АА (<http://designandmake.aaschool.ac.uk/>).

За разлика от активистката насоченост при проектиране и изграждане „design-build“ на Йейл и Rural Studio, тук реализациите служат на студентите, които постепенно изграждат своята образователна среда, докато експериментират в реален мащаб. На фигура 3 е показана работилницата в Хук Парк, проектирана и реализирана от студенти по архитектура. На същото място ежегодно се реализират други обекти за целите на обучението в Архитектурната асоциация.

Общото при всички сценарии за обучение чрез „проектиране и реализация“ е, че ангажират студентите в решаване на задачи, произтичащи от конкретни потребности на дадена социална общност, институция или частен възложител и при всички ограничения на реалния инвестиционен процес. Това обучение обхваща поредица от логически стъпки, чрез които студентите преминават поетапно през проучване на проблеми, генериране на идеи, експериментиране чрез изработване на проекти и прототипиране в различни мащаби. Заключителната фаза включва технологично и финансово обезпечаване на процеса и физическата реализация на обект в реален мащаб. Крайният продукт може да варира в широки граници – от сграда, съоръжение или павилион, до артистична инсталация, прототип на мебел или елемент на градския дизайн.

При обучението чрез „проектиране и реализация“ студентите имат възможност да подобряват своята практико-теоретична подготовка в три основни направления чрез придобиване на: *знания* за използваните технологии, качествата на материалите и принципите за конструиране; *умения* за изследване и анализ на реален проблем, работа с материали и инструменти и тяхното прилагане в творческия процес; *способности* за работа в екип, реална среда и клиент, осъзнаване на ролята на архитектурната форма, материал и детайл като средства за артикулиране на пространство с определена атмосфера, разбиране за поведението на материалите и конструкциите и техните маргинални състояния чрез натрупване на емпиричен опит.

Референции

Шатърова, Росина. Периферни образователни явления в архитектурата. – Архитектура, бр. 5/2017.
Brown, James Benedict. (2012), докторска теза, източник: learningarchitecture.wordpress.com
Gropius, Walter, лекция ACSA National Meeting, 1959.
de Graaff, E. & Cowdroy, R. (1997), *Theory and Practice of Educational Innovation; Introduction of Problem-Based Learning in Architecture*, International Journal of Engineering Education. Vol. 13, no 3, pp. 166-174.
Folic, Kosanovic, Glazar, Fikfak. (2016), *Design-Build Concept In Architectural Education*.
Schon, D. (1987), *Educating the Reflective Practitioner: Towards a New Design for Teaching in the Professions*, Jossey-Bass, San Francisco.
van't Klooster, Indira. (2013), *Reactivate! Innovators of Dutch architecture*, trancy'valiz.

Фиг. 1. Строителство на еднофамилна къща, Yale School of Architecture, 2012.

Източник: <http://yalearchitecture.org/buildingproject/bp12/>

Фиг. 2. Дейности по фундиране, Rural Studio, 2013

Източник: <http://www.ruralstudio.org/> Rural Studio

Фиг. 3. Изграждане на дървена конструкция, Хук Парк, Архитектурна асоциация – Лондон

Фиг. 4. Работилницата в Хук Парк, Архитектурна Асоциация – Лондон

Източник: <http://designandmake.aaschool.ac.uk/>

ДИГИТАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЯ В АРХИТЕКТУРАТА

доц. д-р арх. Орлин Давчев

Една машина може да върши работата на петдесет обикновени хора, но нито една машина не може да върши работата на един изключителен човек.

Елбърт Хъбард

Съвременните технологични иновации се развиват с безпрецедентен напредък, трансформирайки икономически и социални аспекти от живота на всеки един от нас с невиджана до момента скорост и мащаб. Бързите технологични трансформации не са новост в историята на икономиката, но цифровизацията и наличието на единна глобална мрежа на свързаност в реално време рязко ускоряват темповете на промените. Новите технологии притежават потенциала да предоставят по-качествено и по-бързо обслужване, оптимизирани на ресурсите и повишаване на конкурентоспособността.

Дигиталната трансформация се изразява чрез интеграция на новите дигитални технологии, които водят до фундаментална промяна на начина, по който една професионална екосистема функционира. Дигитализацията в архитектурната професия предоставя множество нови инструменти за оптимизиране използването на ресурси, за автоматизация и интеграция на инвестиционния процес, за подобряване на взаимодействието между участниците в него. Дигиталната трансформация сама по себе си не е новост и всички ние сме свидетели на нейното повсеместно развитие през последните години. Дигитализацията до голяма степен е просто следващият етап на автоматизация, която се случва от началото на Първата индустриална революция насам (фиг. 1).

Настоящият етап от технологичен напредък, наречен „Четвърта индустриална революция“ поражда в еднаква степен едновременно огромни ползи и значителни предизвикателства. По отношение на заетостта се наблюдава устойчива тенденция за трансформация на част от професиите и компетентностите поради факта, че машините все по-осезаемо подпомагат човека при изпълнение на механично повтарящи се операции. Облагодетелствани от тези процеси на трансформация ще са носителите на интелектуален капитал – новаторите и предприемачите. Интересно е да се разгледат предизвикателствата, които поставя дигиталната трансформация в сферата на архитектурата и строителството.

В глобален аспект дигитализацията няма да окаже въздействие върху общото ниво на заетостта, но ще доведе до преосмисляне в спецификата на работните места и компетенциите. Процесите на дигитална трансформация създават предпоставки за промяна на рамковите условия и появата на нови форми на труд. Дигиталните форми на работа стават почти изцяло независими от местоположението, а пазарите на труда в едно общество на дигитална трансформация вече не са чисто национални. Днес трудът е мобилен, дистанционен и глобален, на следващ етап той ще е виртуален и ще се осъществява в едно колективно виртуално пространство. Това налага съответно бъдещо фокусиране върху креативни, интерактивни и по-комплексни дейности. В бъдеще ще се изискват преди всичко специфични компетентности като структуриране на проблеми и тяхното разрешаване,

сътрудничество и креативност. Висококвалифицираните дейности ще се увеличават и ще стават когнитивно и интелектуално по-сложни. Следователно това ще постави някои нови предизвикателства пред образователната система. В бъдеще ще е необходимо всеотранно образование, което да насърчава системно и комплексно мислене, за да се обхване сложността на новите процеси на автоматизация.

Образователната система през последните 150 години е устроена на база утвърдена пруска система¹, която създава послушни и работелни учещи и служители, които сякаш следват и се подчиняват на подадени заповеди. При този подход няма място за дискусии и несъгласия, а учещите трябва стриктно да се подчиняват на установени правила. Водеща идея е да се шаблонизират индивидите до едно посредствено, стандартно ниво и да се премахнат свободомислието и оригиналността, като по този начин предвидимата маса лесно може да се манипулира и ръководи. Тази система е ефективна в условията на фордизма² при големите фабрики и заводи през XIX и XX в., успоредно с развитието на индустриализацията и масовото производство. Съвременната и адекватна на съвременните условия образователна система трябва да създава мислещи хора, които имат ресурса да се справят с проблеми и конфликти, да въвеждат иновации, да създават нови бизнеси, инициативи и технологии.

Въпреки че милениал-поколение не е най-многобройното със своите близо 18%³ от общото население на страната, то представлява най-атрактивният и значим целеви сегмент за бизнеса към момента. Това поколение, известно още като „Поколение Y“, е демо-

графска група, състояща се от родените през периода 1990 – 2000 г., чиито представители са израснали във време на бързи технологични, икономически и глобални промени и имат коренно различни нагласи, поведение и очаквания спрямо предишните поколения. Логично е това поколение да борава свободно със съвременните дигитални технологии, като мобилният телефон е водещо устройство, а използването на интернет и онлайн мрежите едновременно служи за обучение, работа и личен живот. Неговите представители се информират и формират мнението си на базата на социалните медии. Изпитват изязвена необходимост от споделено преживяване – винаги са онлайн. Потребяват продукти, които са иновативни, натурални, здравословни, занайтчийски, които носят със себе си ценност, преживяване или кауза. Изпитват необходимост да бъдат приобщени в процеса на създаване и развитие на продукта в духа на концепцията за „масова персонализация“.

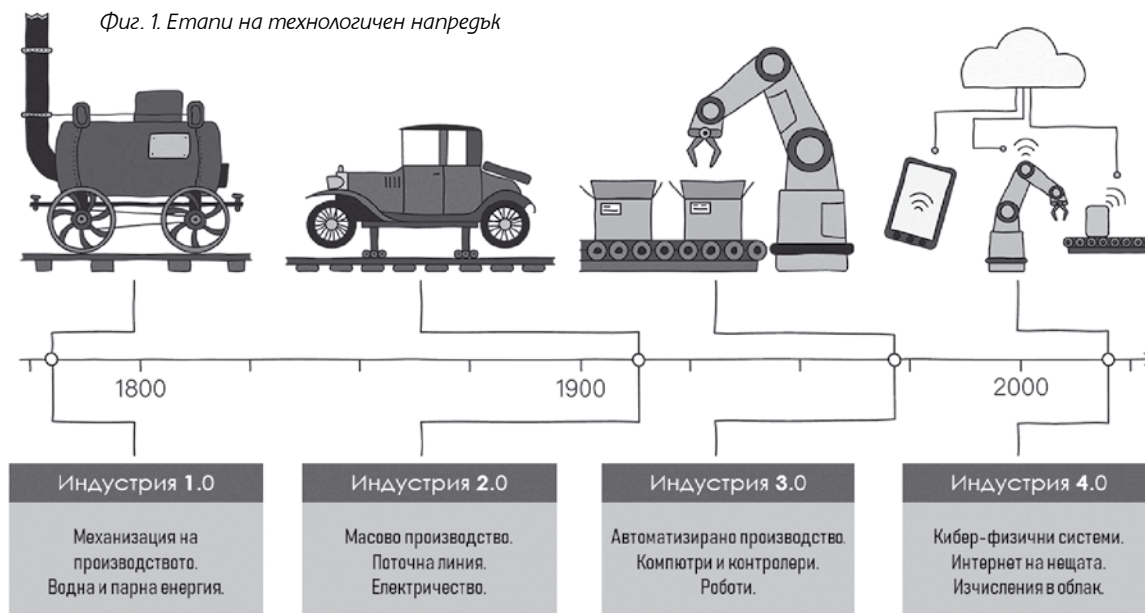
Според личностните им характеристики те се открояват като самоуверени, самостоятелни, егоцентрични, материалистични, любопитни, експериментатори, импулсивни и нонали. Искат да работят на лидерски позиции при зъбави условия и очакват бързо да се развият в професионален план. Силно предприемчиви, инициативни, амбициозни, виждат възможности, поемат премерен риск в името на успеха, силно мотивирани са и поемат отговорност за собствените си действия. Те се противопоставят на упоритата и тежка работа, затова някои ги определят като мързеливи. Интересуват се повече от това да се чувстват добре, отколкото да постигат успех, измерим в пари и статус. Демонстрират различно отношение към собствеността, което стимулира развитието на споделената икономика (фиг. 2).

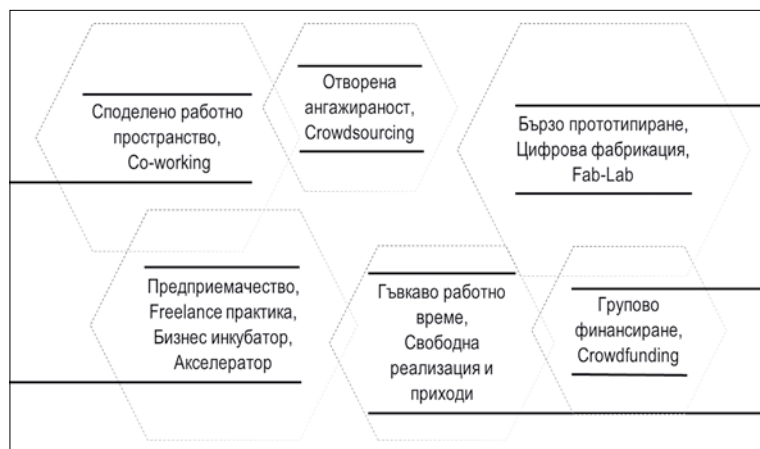
Дигитализацията създава предпоставки за възникването на нови социално-икономически взаимоотношения, които могат да се дефинират като споделена, колаборативна или ангажиментна икономика. Споделената икономика представлява безвъзмездно или комерсиално предоставяне на свободен собствен ресурс, потенциал или актив, който не е оползотворен пълноценно.

¹ Педагогическата система, създадена от Ян Амос Коменски (1592-1670), прониква в идеологията на Пруската империя, която въвежда почти деспотично задължително образование.

² Фордизъм (от името на Henry Ford) се нарича формата на производство, която се характеризира с ярко изразена стандартизация в масовото производство, използване на нискоквалифицирани работници, които изпълняват прости операции на конвейери в големи фабрики.

³ По данни на Nielsen България, представени на конференцията Retail in Detail, 2017 г.

Фиг. 2. Нови социално-икономически модели, стимулирани от дигиталната трансформация

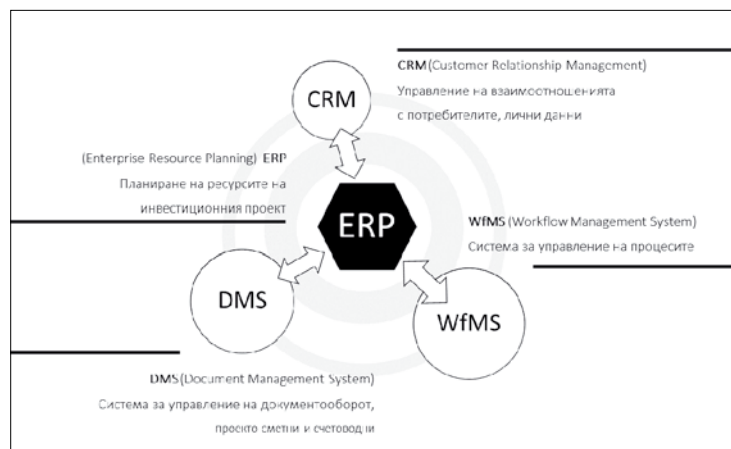
Новата ангажиментна икономика на сътрудничество „на поискване“ или неофициалната заетост, наричана още „гиг икономика“⁴, се превръща в предпочитан модел за частично ангажиране на изпълнители чрез цифрови платформи.

Ангажиментната икономика се основава върху наличието на три основни характеристики: свързаност чрез облачни мрежи, наличен собствен потенциал (продукт, услуга, време) и доверие между непознати. Участниците са свързани в професионална екосистема (мрежа, портал, платформа), формираща виртуална колаборативна работна среда, където инвестиционният процес се фрагментира на отделни дистанционни задачи и дискретни проекти. Всички процеси са прозрачни и регулирани чрез ясни правила, като съдържанието е споделено и общодостъпно. Проектантите, които предоставят своя труд, не се определят като служители в традиционния смисъл, а по-скоро са независими наемници (фриленсъри), които изпълняват отделни задачи.

Преимущества от страна на изпълнителя се състоят в по-голяма гъвкавост по отношение на работно време, доходи и използване на налични ресурси. Възложителят е привлечен от възможността за оптимизиране на факторите: качество, цена и срок за изпълнение. Епохата на постоянен трудов ангажимент и икономическа сигурност постепенно отминава и е заменена от нов тип взаимоотношения, които превръщат заетите в подизпълнители и временно наети работници. Този сценарий напълно кореспондира със същността на практикуване на архитектурата в смисъла на свободна професия. В ангажиментната икономика границите между личното и професионалното стават все по-размити и така се постига по-добър баланс между работа и личен живот.

Класическите взаимоотношения в инвестиционните процеси са основават на познанства и препоръки, и това е обосновано поради високата себестойност и специфична сложност на реализираните проекти, които водят до необходимост от сигурност и гаранции. Споделената икономика въвежда нова тенденция на

⁴ Гиг икономика (Gig Economy) произлиза от английския термин Gig за епизодични ангажименти в музикалния бизнес и представлява неофициална заетост, случайна работа, която се договаря на дигиталния пазар.

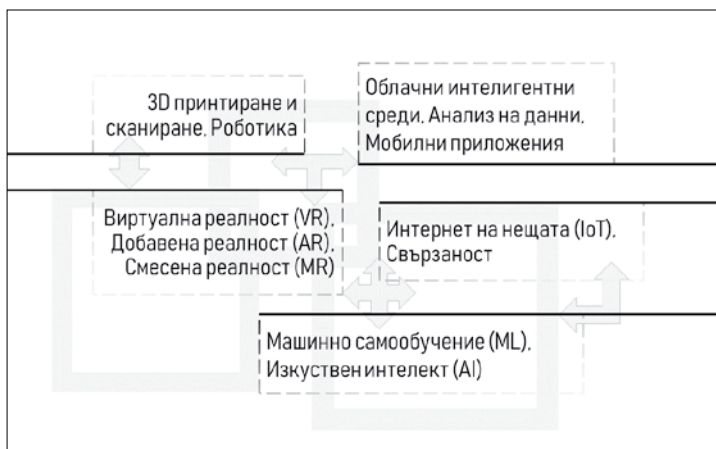

Фиг. 3. Схема на Облачна система за управление на инвестиционни проекти

„доверие между непознати“, която се подчинява на фактора потребителски рейтинг. Потребителският рейтинг гарантира контрола на качеството, като събира и анализира информация за основни критерии като: спечелени конкурси и търгове; реализирани проекти; мнения, отзиви и препоръки за качество и срок на изпълнение. По този начин рейтинговата система се изгражда върху натрупани данни за референции и атестации, които формират репутацията на участника в процеса. Когато даден участник получи ниска обща оценка, това автоматично го превръща в неконкурентоспособен, тъй като основен приоритет е качеството на предлаганата услуга, основана на строга дисциплина и отговорност към проекта и възложителя. Нарастването на обема от данни, необходим за реализирането на един проект съществено затруднява комуникацията между участниците във всички негов фази и увеличава риска от допускане на скъпо струващи грешки и забавяне на изпълнението. Въвеждането на облачни системи за управление на инвестиционни проекти има редица предимства като например автоматизация и свързаност на процесите, подобряване на ефективността, натрупване и анализ на данни в реално време. Системите за управление са мястото, в което се натрупват основните бази данни – оперативни, потребителски, проектни, логистични. Те са в основата на цялостна стратегия, която се базира върху организационна структура, управляваща проектни данни и инвестиционни процеси. Чрез тези платформи процесите протичат в единна система, цялостна платформа, интегрирана с други външни и вътрешни технологични нововъведения. Ползите включват – централизирана и визуализирана информация, предварително изследване на възможности, устойчивост на решенията, ефективно проектиране, интеграция на специалности и инсталации, пълна и актуална строително-техническа документация и др. Новите GDPR⁵ правила коренно променят отношението към личните данни и тяхното събиране, съхранение и обработка. При утилизирани и монетизирани на събираната информация е необходимо спазването на строги изисквания за прозрачност и отчетност (фиг. 3).

Дигиталната трансформация в архитектурата е

⁵ GDPR (General Data Protection Regulation) или Общ регламент относно защитата на данните (ОРЗД) цели да върне на гражданите контрола върху техните лични данни.

Фиг. 4. Технологиите, проводник на процеса на дигиталната трансформация в архитектурата

свързана най-вече с развитието на съвременните технологии и наличието на единна глобална мрежа на свързаност в реално време.

Прилагането на BIM⁶ и BMS⁷ системите предлага създаване, управление, контролиране и обмен на данни за параметрите на сградата върху единен цифров модел по време на нейния пълен жизнен цикъл – проектиране, строителство и експлоатация. Тези решения значително подобряват качеството и ефективността на проектите, подпомагат информирано взимане на решения и сътрудничество между участниците в процеса. Адитивното производство и обратното инженерство напоследък бележат прехода от просто инструменти за създаване на прототипи към пълноценни мащабни иновативни строителни технологии и по този начин фундаментално променят методите и процесите на развитие на инвестиционния проект в архитектурата.

Облачните интелигентни среди предлагат свързаност, интеграция и достъпност на всякакви устройства и платформи. Анализ на големи обеми от данни се използва за взимане на решения и води до оптимизация на ресурсите и подобрение на планирането.

Развитието на киберфизичните системи и концепцията „Интернет на нещата“ (IoT)⁸ става възможно благодарение на повсеместното разпространение на единна глобална мрежа на свързаност в реално време, широкото приложение на облачните изчисления и технологиите за междумашинно взаимодействие. Тази концепция разглежда организацията на такива мрежи като явление, способно да преустрои икономическите и обществените процеси до такава степен, че да из-

⁶ BIM (Building Information Modelling) е процес на създаване и обмен на данни за сградата по време на нейния жизнен цикъл – проектиране, строителство и експлоатация. BIM позволява на участниците в тези процеси достъп до една и съща информация чрез взаимодействие на различни технологични платформи.

⁷ BMS (Building Management System) е централизирана система за цифрово управление на инсталациите и оборудването в сградата. BMS управлява и контролира консумацията на енергия в сградата, нивата на достъп, сигнализира при повреди и неизправности и снижава разходите по управлението.

⁸ IoT (Internet of Things) е концепция за цифрова мрежа от физически обекти (устройства, превозни средства, сгради и други предмети и вещи), притежаващи вградени електронни устройства за взаимодействие помежду си или с външната среда.

ключи необходимостта от участие на човека в част от дейностите и операциите.

Машинното самообучение използва цифрови системи за постепенно подобряване на ефективността при решаване на определени дискретни задачи. Алгоритмите за машинно самообучение изграждат математически модел по въведени „обучаващи данни“, за да прогнозира или да вземат решения, без да са изрично програмирани за това. Машинното обучение се основава на развитието на невронни мрежи и дълбокото обучение чрез статистически анализ и итеративно обучение. Експлоатирайки този потенциал, изкуственият интелект има способност да анализира обкръжаващата го среда и да предприема действия, които увеличават възможността за постигане на определени цели като обучение, планиране, управление и взимане на решения.

Новите технологии постепенно променят начина, по който професионалистите общуват, създават и разглеждат проектно съдържание. Добавената реалност (AR) експлоатира интерактивно комбиниране на данни от реално обкръжаващата ни среда с компютърно генерирани обекти и по този начин предоставя възможност за изграждане на виртуални реконструкции, симулации, необходими за осъществяване на комуникация и обучение на участниците в процеса (фиг. 4).

Дигитализацията трайно се превръща в мощен двигател за трансформация, благодарение на който в архитектурата могат да се реализират огромни ползи по отношение на ефективността и производителността. Преди всичко се отнася до дигитализацията на процесите. С развитието на технологиите и автоматизацията на процесите машините все повече ще подпомагат хората, но никога няма да ги заменят и изместят напълно. Творческите професии, каквито са архитектурата и дизайнът, подчинени на интуиция, креативност, емоция никога не биха могли напълно да се подчинят на автоматизация.

Характерните белези на поколението милениал като основна целева група на съвременните бизнес процеси разкриват редица важни тенденции за трансформации в архитектурната екосистема. Налагат се нови методи и средства за комуникация във виртуална среда поради изявената употреба на цифрови устройства в ежедневието. В онлайн среда на цифровизация и виртуализация моделът на колаборативна икономика двупосочно експлоатира групов споделен потенциал в глобалната мрежа. Анонимната виртуална среда постепенно измества устойчиви социални взаимоотношения като директния физически контакт между възложител и изпълнител. Анализът на успешни примери от актуални добри практики ще даде отговор на въпроса дали става въпрос за реална устойчива тенденция, чието непознаване и подценяване крие опасност да се окажем извън борда.

Литература

Brhmie Balaram, Fair Share: Reclaiming power in the sharing economy, RSA, 2016.

NBS Research, Microsoft & RIBA, Digital Transformation in Architecture, 2018.

Siemens България & Германско-българска индустриално-търговска камара, Проучване за нивото на дигитализация в България, 2018.

Капитал, Регал, Потребителят Millennial, 04/2018.

Фондация „МОЖЕ.БГ“, Национално проучване EDIT относно дигиталните микро, малки и стартиращи дигитални компании в България, 2018.

ОСНОВНИ НАСОКИ В ОПАЗВАНЕТО НА ИНДУСТРИАЛНОТО НАСЛЕДСТВО В БЪЛГАРИЯ

арх. Ирина Атанасова

Настоящият материал цели да представи повече ясноста по някои популярни схващания относно индустриалното наследство. От една страна, под това определение често се включват разнородни обекти без наличие на ясни критерии за тази дефиниция. От друга, спецификата на някои типове индустриално наследство (особено на несвързаните с производство) често не бива отчетена. Пример е наследството на жп транспорт, за което Шеврьори казва: „Признаването на железниците за част от историческото наследство се случва в множество страни напоследък, въпреки че процесът за признаването им като част от индустриалното наследство като че ли е по-труден“¹.

Засиленият интерес към индустриалните ценности е една съвременна тенденция в опазването на културното наследство. Доктрините на последното, в унисон с промените в обществените нагласи, са в процес на динамично развитие през последните десетилетия. Парадоксално явление разкрива Cossons². В „*Saving the Age of Industry*“ посочва, че заплахата от унищожение на културни ценности вследствие на засилената индустриализация в края на XIX в. води до формирането на институции за опазването на наследството като *English Heritage*. А днес мерките за съхранение и популяризиране на индустриалното наследство са основен фокус на дейността на тези организации.

Нормативна защита на индустриалното наследство

През 1973 г. се създава ТИССИН (Международен комитет за опазване на индустриалното наследство), който от 2000 г. е експертна комисия към ICOMOS. ТИССИН включва различни секции, всяка от които се занимава с тематично изследване на различни видове индустриално наследство. Препоръка R(90)20 на СЕ за защита и опазване на индустриалното, техническото и инженерното наследство на Европа представя принципа: „Би било невъзможно да се търси защита на всички технически или индустриални обекти, съществуващи в Европа, дори ако те имат определена историческа или научна стойност. Селективният подход е необходим повече, отколкото в която и да е друга сфера на наслед-

ството“. През 90-те ТИССИН в сътрудничество с ICOMOS започва серия проучвания за различните видове индустриално наследство, в т.ч. предложения за критерии за оценка. Целта е включване на повече индустриални ценности в Списъка на UNESCO.

The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage (2003) и *Joint ICOMOS-TICCIH Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes* (2011) са международните документи за индустриалното наследство. В първия дефиницията на понятието е: „следите на индустриалната култура, които са с историческа, технологична, социална, архитектурна или научна стойност“, а неговият обхват е: сгради и оборудване, работилници, мелници и фабрики, мини, складове, обекти за добив, преработка и пренос на енергия, транспортна инфраструктура, обекти за социални дейности, свързани с индустрията. А във втория определението е: „места, структури, области и пейзажи, заедно с тяхното машинно оборудване, обекти или документи, които представляват доказателство за отминали или продължаващи индустриални процеси на производство, добив на суровини, преработка и енергийна и транспортна инфраструктура“. На практика хартите не представят единна класификация на различните типове обекти на индустриалното наследство. В *Resolution 1924 (2013) on Industrial Heritage in Europe* на СЕ се препоръчва страните членки да включат в системата на опазването си и специфични критерии за оценка на индустриалното наследство, за да могат да бъдат защитени повече обекти.

През 2009 г. в ЗКН е включен термин „индустриално наследство“, но без дефиниция на понятието и на типовете обекти, които обхваща.

Характерни особености на индустриалното наследство

Представени са авторовите постановки по въпроса. Връзката с „индустриалната култура“ е основното смислово значение на разглежданото наследство, независимо че неговите обекти индивидуално могат да имат и друга културна стойност: архитектурна, художествена и др. Представлява свидетелство за динамичните процеси на индустриализация, които довеждат до глобални икономически, социални и културни промени в световен мащаб.

¹ Шеврьори, М. // Железопътен транспорт, 2015, № 6.

² Cossons, N. *Saving the Age of Industry*. // Conservation bulletin, 2011, 67.

В исторически план до наши дни цивилизованото общество е преминало през няколко индустриални революции, като след всяка от тях утвърдените представи и ценности се преосмислят. В съвременното сме свидетели на изключително бързото развитие на технологиите, в т.ч. средствата за транспорт и комуникация, както и на бързото им „остаряване“ и заменяне с нови. Историческият процес на интензивни промени започва именно след Първата индустриалната революция от втората половина на XVIII в. и продължава до днес.

Индустриалното наследство представлява ценност за съвременното общество, защото символизира Модерната епоха, през която навлизат индустриалното производство, масовата култура и глобализацията. За социокултурните промени допринася не само развитието на промишлеността, но също и на транспорта, комуникациите, комуналните услуги. Пример е наследството на жп транспорт, включващо и обекти, които по предназначение не са индустриални. Гаровите здания са утилитарни обществени сгради, а кантоните – жилищни. Но всичките следва да бъдат определени като индустриално наследство, поради своето смислово съдържание. Представяват елементи на обща транспортна система, оказваща силно социоекономическо влияние.

Типовете индустриално наследство могат да се класифицират като свързани с:

- 1. производство и преработка;**
- 2. добив на суровини;**
- 3. енергодобив и комунална инфраструктура;**
- 4. транспортна и комуникационна инфраструктура³.**

Индустриалните ценности са основно от периода след средата на XVIII в.⁴ Съществуват някои много по-ранни обекти, дори от Древността, които също са свързани с производство, добив, транспорт и др., но те не се класифицират като индустриално наследство, защото не се асоциират с процесите на индустриализация и глобализация⁵.

Обектите на индустриалното наследство са били създадени основно поради определени функционални потребности – производствени, транспортни, комуникационни, добив на суровини, и представляват историческо свидетелство за начина, по който са се осъществявали тези дейности. В редица случаи съставляват групова ценност, чиито компоненти поотделно могат да нямат изяви качества – колективната им културна стойност е, че разкриват как е функционирал един общ комплекс.

³ Предложената класификация е сходна с използваната за изследването *Industrial Heritage at Risk* на *Historic England*, в което са определени четири типа индустриално наследство във Великобритания. Това са: (1) мини и кариери, (2) преработка и производство, (3) енергия и комунални услуги, (4) транспорт и комуникации.

⁴ И двете международни харти за индустриалното наследство определят като основен времеви период на интерес Модерната епоха – след Индустриалната революция.

⁵ Примери за подобни обекти в България са неолитни рудници, солници, също римски пътища, възрожденски дюкяни и др.

Характерен е интегритетът на сгради, инженерни съоръжения и технологично оборудване. От важно значение са движимите индустриални ценности – технологично оборудване, историческите превозни средства и др. Значимост като нематериално наследство имат практическите знания и умения за осъществяване на работните процеси.

Нормативно защитени обекти на индустриалното наследство в България

През 2012 г. авторът е направил проучване на Националния документален архив на НИИКН за обекти на индустриалното наследство със статут на недвижима културна ценност. Резултатите (с необходимост от проучване от по-широк кръг специалисти) са: на поставеното условие отговарят 81 бр. Те съставляват незначителен дял – 0,2% от общия брой недвижими културни ценности в България (ок. 40 000 бр.). За сравнение: през 2001 г. UNESCO алармира, че индустриалното наследство е много слабо представено в Световната листа, защото обхваща едва 5,3% от включените в нея обекти на културното наследство.

Потенциалните обекти на индустриалното наследство в България

Има ли и какви са обектите на индустриалното наследство у нас, които нямат законова защита? Трудно може да бъде отговорено на този въпрос, тъй като спецификата им е все още недостатъчно изследвана.

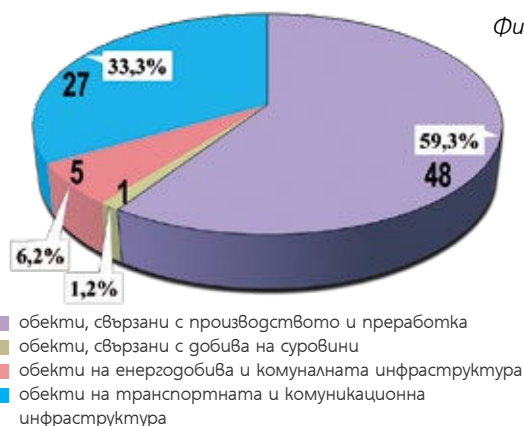
Имаме информация от исторически източници и

Фиг. 1. Водна кула и воден кран за зареждане с вода на парните локомотиви на гара Банско, 2014 г.
Източник: <https://bg.wikipedia.org>, автор: Спасимир

Фиг. 2

Фиг. 3

Фиг. 2. Единственият защитен индустриален обект у нас, свързан с добива на суровини – Подземен минен музей, Перник. Източник: <https://www.museumpernik.com>

Фиг. 3. Дялово разпределение на различните типове индустриално наследство в България, защитени със статут на недвижима културна ценност

Фиг. 4. Изоставена Варница в близост до с. Искрец

Фиг. 5. Из статията на инж. И. Ганчев: „Антената на този предавател, тип Влав-Клох, е чудо на техниката на своето време. Тя има ромбоидна форма, висока е 215 м и тежи 130 тона. Укрепена е с четири железни обтегача.“ www.sandacite.bg

Фиг. 6. МК Кремиковци, 2012 г. Автор: С. Ангелов

Фиг. 4

Фиг. 6

Фиг. 5

научни изследвания за различни обекти, съществували в миналото и които днес потенциално могат да бъдат индустриално наследство. Но липсват данни кои от тях са запазени в наши дни. Същевременно българското общество започва да припознава културната стойност на индустриалните ценности – доказателство са дискусиите и инициативите, свързани с опазването им. Наблюдава се тенденция за популяризация като „индустриално наследство“ и на обекти, които всъщност не са индустриални (а са от типовете, свързани с енергодобива и комуналната инфраструктура или с транспортната и комуникационна инфраструктура) – фестивалът „Водна кула арт фест“ в бивша водонапорна кула в „Лозенец“, София; предложението радиопредавател „Вакарел“ да бъде обявен за паметник на културата⁶ и др. Важно е да се подчертае, че и обекти, изградени след средата на XX в., също се определят за значими като индустриално наследство. Пример е архитектурната работилница на SAW 2012 „Индустриално архитектурно наследство – МК Кремиковци“.

Различните типове недвижими индустриални ценности у нас могат да бъдат класифицирани по представената по-горе система. Необходимо е да се направят тематични проучвания за изясняване на спецификата на отделните видове, а на тяхна основа да се определи стратегически подход за опазване⁷.

⁶ Предложението е на Музей за история на радиото в България, отнася се за радиопредавател със забележително инженерно и техническо решение, изграден през 1937 г.

⁷ Разработваната понастоящем дисертация на автора касае именно един подтип индустриално наследство – „Опазването на архитектурното наследство на жп транспорт в България“.

ГРАДОУСТРОЙСТВЕНИ ПАРАЛЕЛИ В ДВА ИСТОРИЧЕСКИ ПЕРИОДА

ст.н.с. д-р арх. Петко Еврев

С настоящата статия е направен опит да бъдат сравнени два последователни исторически периода в развитието на българското градоустройство – периодът след 9 септември 1944 г. и периодът след 10 ноември 1989 г. Това са периоди, настъпили след две политически сътресения, последвани от дълбоки социално-икономически промени, които дават отражение в характера на българското градоустройство. Тези периоди са известни като „социалистическият период“ и „периодът на преход“, но по-прецизно е да ги наречем „индустриален“ и „постиндустриален“ период. Първият, индустриалният, е период на интензивна индустриализация и урбанизация, а вторият, постиндустриалният, е период на затихваща индустриализация и урбанизация.

Известно е, че градоустройството реагира винаги с известно закъснение на социално-икономическите и политическите промени, но винаги реагира и ги отразява адекватно и посвоему във физическата градска среда. Първият 45-годишен период и неговият отпечатък в градовете е достатъчно подробно анализиран в градоустройствената ни наука. Вторият период продължава вече 30 години и също дава видими резултати и белези върху градската среда. Това дава възможност да се направят известни паралели и съпоставки между двата периода.

Нарастване на градското население – намаляване на градското население

През периода на индустриализация и интензивна урбанизация се осъществява неவிжданo готозава нарастване на градското население за сметка на селата. Степената на урбанизация се повишава прогресивно – от 24,7 % през 1946 г. на 64,8 % през 1985 г. Градовете през индустриалния социалистически период нарастват и по население, и по територия. Това е период на бурно количествено нарастване, което, разбира се, е съпроводено и с качествени изменения в градовете и в тяхната структура. Преобразува се заварената градска среда, особено в централните части на градовете. Появяват се и новите структурни части в градската територия – промишлените зони и жилищните комплекси, които преобразяват градската структура и градския образ и задълго ще представляват сериозен проблем за планира-

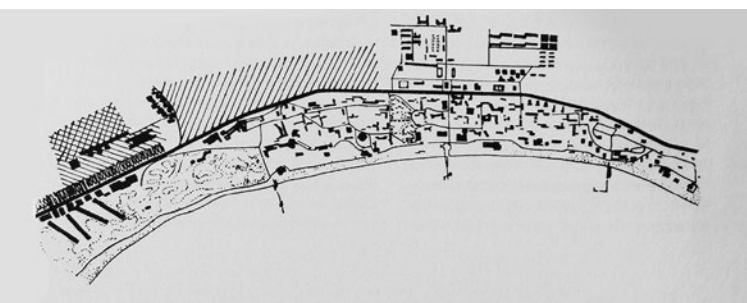
нето на градовете. Хипертрофията на градския организъм се отразява, общо взето, негативно на градската среда, на градския мащаб и градската естетика, които страдат от бързия растеж. Този растеж продължава до края на 80-те години. През постиндустриалния период на преход след 80-те години растежът на населението в градовете затихва – първо в малките градове, които започват да намаляват по население, впоследствие и в големите градове, чийто растеж се успокоява и много от тях също започват да намаляват по население. През този период степента на урбанизация нараства малко – от 64,8% през 1985 г. на 73,5% през 2017 г. В същото време се наблюдава един друг феномен – растежът на градската територия не спира, а напротив, продължава. Ражда се парадоксът на постиндустриалния град – при намаляващо градско население – увеличаваща се урбанизирана територия. Това се дължи на инерцията на градския организъм, в който някои зони достигат до етап на стагнация и замиране, но не отпадат, а продължават да присъстват в градската структура. Тяхното обновяване се забавя. А в същото време се усвояват нови територии с подобни функции и градът нараства териториално. Това нарастване е за сметка на изоставащата подгребна и благоустройство както в старите, така и в новите градски структурни части. Постиндустриалният град носи своите позитиви и негативи от предишния индустриален период и натрупва нови.

Обобществяване на собствеността – реституиране на собствеността

В периода на социалистическа индустриализация голямата промяна в устройството на градовете настъпва в резултат от обобществяването на собствеността. В периода на преход голямата промяна настъпва в резултат от реституцията на собствеността. И двете промени се отразяват решително на градоустройствената дейност.

Първата промяна е свързана с национализация, експроприация на частна собственост и като резултат – с възможност за лесни и мащабни градоустройствени операции и увеличаване на градската територия.

Втората промяна е свързана с реституция на частна собственост, приватизация и като ре-

к. к. „Слънчев бряг“, 1960, арх. Никола Николов

зультат – с невъзможност за реализиране на мащабни градоустройствени операции. Неслучайно през 45-годишния период на социалистическите отношения е построено много повече в нашите градове, отколкото през последвалия 30-годишен период на преход. Реституцията в периода на преход е справедлив принцип, но проведен тотално и безогледно във и вън от населените места, потъпквайки обществения интерес и необходимостта от публична собственост, вечаеше неудачи за устройството на територията. Връщането на земеделска земя в урбанизирани градски територии беше голямата грешка на прехода, която предизвика неминуемо сериозни затруднения в градоустройството. В резултат не само на реституцията и приватизацията, но и на липсата на градоустройствена политика в градовете бяха загубени много ценни терени, отредени за зелени площи, за детски градини, училища и други обществени обекти. Загубена бе възможността за провеждане на важни комуникационни артерии и инфраструктурни мрежи.

Налагане на централизирано планиране – отказ от централизирано планиране

През социалистическия период държавното регулиране и централизираният подход обаяват цялата планова дейност в социалистическата държава, в т.ч. и градоустройственото планиране. То

започва от горе с разработването на Единен териториалноустройствен план на Народна република България (ЕТУП на НРБ) и върви надолу, за да стигне до отделния град. Общите градоустройствени планове се разработват за всички общини (тогава селищни системи) и градове, следвайки генералните постановки на ЕТУП и прилагайки ги унифицирано.

През преходния период либерализмът е контрапункт на централизма. Но лошо разбран и лошо прилаган, либерализмът парира регулиращата роля на държавата. В резултат от пасивната позиция на държавата в редица процеси и сфери на живота дойде и отказът ѝ от стратегическото планиране. Това беше и естествена реакция срещу добре познатото от социалистическото ни минало централизирано планиране, което доведе страната до несъстоятелност. Но отказът от планиране въобще беше сериозна грешка на прехода. Държавата се отказа от стратегическо планиране в много сфери, включително и в сферата на градоустройството. Отказът от стратегическо планиране с общи устройствени планове в условията на бурно възстановяване на частната поземлена собственост доведе до триумф на подробните устройствени планове, и то за отделни поземлени имоти – така наречените „частични изменения“ (ЧИЗРП), които после бяха наречени ПУП за отделен имот. Планирането на парче в отделни имоти без поглед към общото създаде градоустройствен хаос и роди странни, причудливи архитектурно-строителни реализации.

Нарастване на публичното пространство – намаляване на публичното пространство

Общественото и индивидуалното, публичното и частното в града са в диалектично единство и противопоставяне. Трудният баланс между двете поддържа града и неговата жизненост. Градът се ражда, когато сред аморфната жилищна среда се появяват обществените обекти и пространства. Те подкрепят, дисциплинират средата, дават ѝ акцент и поражат ред, с други думи – създават структура.

През социалистическия период при незачитане на частната собственост е много по-лесно да се увеличава публичното пространство. Примери за това са градските центрове, в които се осъществиха големи и скъпи градоустройствени операции, жилищните комплекси с обширни междублокови пространства, паркове и спортни площи, разхитително оразмерените производствени зони, които по площ надвишаваха жилищните територии на градовете.

През периода на преход при абсолютизиране на частната собственост става много трудно не само да се увеличава, но дори да се запазва публичното пространство. Частните интереси доминират, реституират се паметници на културата, реставрирани с държавни средства, реституират се частни имоти върху публични пространства – озеленени площи, паркове и гра-

дини. При планиране на нови градски територии не се прилага принципът на т.нар. „първа регулация“, който гарантира съхраняването на публично пространство. Общините с лека ръка загубват общинската поземлена собственост край градовете и в градовете. И в резултат – устройване на публична инфраструктура и публично пространство се затруднява неимоверно.

Сегрегация на функциите – интеграция на функциите

Друга важна черта на първия период като резултат на масовостта е сегрегацията, не социалната, а функционалната сегрегация в градоустройството, разделянето на функциите труд, обитаване и отгих. През втория период характерна е социалната сегрегация, разслояването на обществото, но пак в градоустройството – функционална интеграция, смесване на функциите.

Разделянето на функциите в индустриалния период, функционалното зоничане, постановено с Атинската харта, е наложено по необходимост да се изолират замърсяващите производства, но прилагано в краен вид, води до монофункционални зони за труд, за обитаване, за отгих – производствените зони, жилищните комплекси, вилните и курортните комплекси. Известни и много обширно дискутирани са неудачите на тези монофункционални среди.

Смесването на функциите в постиндустриалния период по принцип е благоприятно, защото води до обогатяване и разнообразяване на монофункционалните среди. Но прилагано безразборно в условията на необуздана реституция и приватизация води до усложнения в средата на жилищни и на курортни комплекси, както и до занемаряване и изоставяне без грижа на производствени зони.

Да обобщим накратко как се преобразуват днес най-характерните, появили се през социалистическия период урбанизирани среди – промишлените зони, жилищните комплекси и курортните комплекси.

Промислените зони, появили се през индустриалната социалистическа епоха, създаваха поминък и предизвикваха ръста на населението на градовете, но допринесоха и за дебалансирането на градската структура, за нарушаването на традиционната хармония и единство с природната среда на градовете от миналото. Твърде лесно при липсата на реален пазар и реална стойност на земята, поради нейното тотално обобществяване при социализма, се отреждаха големи площи за промишленост, и то предимно върху плодородна земеделска земя край градовете. Там се консумираше огромно количество енергия и ресурси поради остарелите технологии на производство и се замърсяваше околната среда на градовете. В годините на преход промишлените зони изпаднаха в тежка криза. Редица производства бяха редуцирани силно или въобще закрити. В резултат на реституцията и приватизацията на земята в промишлените зони се стигна до голямо раздро-

К. К. „Слънчев бряг“, 2015 г.

бяване на терените. Много от производствените предприятия все още остават неизползвани и бездействат. Тяхното по-нататъшно деградиране и изоставяне е факт, който се отразява общо неблагоприятно върху околната среда и устойчивото градско развитие. Преструктурирането и подобряването на физическото състояние на промишлените зони е труден процес, който ще се осъществява бавно във времето. Новите инвеститори предпочитат по-лесното строителство «на зелена поляна» извън градовете и това забавя действията за реално обновяване на промишлените зони.

Жилищните комплекси са тежко наследство от индустриалната социалистическа епоха. Въпреки че бяха наречени „комплекси“, те не бяха комплексно изградени и се бяха превърнали в типични „панелни спални“, без необходимите търговски и обслужващи обекти, без места за приложение на труд. Но наред с многото и с основание изтъквани недостатъци жилищните комплекси имаха и свои предимства – наличието на достатъчно простор и въздух в междублоковите пространства, добре оразмерените дворове на улицата и детските домове, наличието на повече публични пространства в сравнение с плътно застроените градски квартали. В периода на преход обаче тези предимства започнаха да се загубват

в резултат на недалновидната реституция на земеделски земи в комплексите и развихрянето на неконтролираната частна строителна инициатива. Наистина в резултат на частната инициатива комплексите се оживиха и се напълниха с нови функции. Но в тях започнаха да се пренасят някои от недостатъците на традиционната градска среда чрез парцелиране и квартализиране на тяхната територия и прилагане на неоправдано високи стойности на плътността и интензивността на застрояване. Най-сериозният недостатък на комплексите днес е методичното изяждане на публичното пространство. Запазването на достатъчно пространства с публичен характер и възможности за широко обществено ползване е от решаващо значение, защото без тях ще се загуби крепящият скелет на структурата и композицията на жилищните комплекси и ще се стигне до безлична аморфна структура.

Курортните комплекси на морето и в планината са наистина постижение на нашата архитектурна и градоустройствена дейност през социалистическата епоха. Освен сполучливата архитектура, комплексното безпарцелно застрояване с много свободни и озеленени пространства между хотелските сгради и твърде ниските стойности на показателите на застрояване бяха голямото предимство на курортните комплекси. В периода на преход обаче създаването на имоти в резултат на приватизацията в комплексите наруши сериозно тяхната природосъобразна структура. Това доведе до силно редуциране на публичните пространства, от една страна, и до възможност в урежданите имоти да се застроява интензивно с прилагане на завишени стойности на показателите за застрояване, от друга. В курортните комплекси започна да се строи както в типична градска среда и негативните резултати бързо се проявиха – прекалено урбанизиране и влошаване на качествата на курортната среда. Най-силно това се прояви в комплекса „Слънчев бряг“, малко по-смекчено поради характера на терена и наличието на гора – в „Златни пясъци“. В планинските курортни комплекси „Пампорово“ и „Боровец“ явлението презастрояване започна да се проявява малко по-късно и благодарение на настъпилата криза и стагнация не успя да достигне застрашителните размери на морските комплекси. Край селищата Несебър, Равда, Свети Влас, Поморие, Приморско, Китен, Лозенец, Царево, Ахтопол и на много други места се появяват застроени територии с характера на градска среда. Особено грастично интензивно застрояване се развихри край Банско. И тук, както и на брега на морето се наблюдава посоченият по-горе феномен – при сравнително сполучливи архитектурни реализации ефектът от слабото градоустройствено решение е пагубен за общото впечатление от курортната среда.

В обобщение и заключение

Реабилитирането на частната поземлена собственост, безпардонно потъпквана през социалистическия период, беше голямото предизви-

кателство пред нашето градоустройство в периода на преход. Бяха сериозно защитени правата на частните собственици свободно да се разпореждат със своите имоти в населените места и извън тях. Залитна се обаче в другата крайност, подценяване защитата на обществения интерес и на носителя на обществения интерес – публичното пространство в градовете. Твърде рязко се отказахме от натрупвания с десетилетия опит от миналото и от неговите положителни страни. Либералният подход, лошо разбран и лошо прилаган, парираше участието и регулиращата роля на държавата във важни процеси, в това число и в градоустройството. В началото лекомислено се отказахме от стратегическото планиране в градоустройството. Наложена практика на планиране с частични планове за отделни поземлени имоти нанесе труднопоправими щети на градската и извънградската среда.

Твърде късно започна и изработването на общи устройствени планове на градовете и общините. Тяхното одобряване се забавя прекалено поради тежки съгласувателни процедури и липсата на междуведомствена координация. С тези планове не е защитен категорично общественият интерес и в много случаи с тях се прави реверанс на частните интереси, като се предвижда необузвано урбанизиране на крайградските територии. Продължава практиката на планиране на парче с подробни устройствени планове за отделни имоти, което предопределя негативни последици за градската среда. Общините нямат достатъчно воля и желание да прилагат принципа на т.нар. „първа регулация“ и губят възможността за осигуряване на необходимото публично пространство при планирането на нови територии. Обширните преоразмерени територии на производствените зони са безнадежно остарели, занемарени и неефективно използвани, а в същото време се усвояват нови производствени територии „на зелена поляна“. Преструктурирането и обновяването на производствените зони и превръщането им в качествена и комплексна градска среда ще се състои много по-късно. Проектите за преструктуриране на жилищните комплекси се забавиха прекалено и комплексите по-скоро започнаха да губят своите положителни качества, отколкото да преодоляват недостатъците си. Стигна се до неприятно презастрояване и в курортните зони и комплекси, а с това и до силно влошаване на качествата на курортната среда.

Два периода с близка по време продължителност, но със сериозни различия в градоустройствената дейност в количествено и в качествено измерение. Първият период – с растеж и количествено натрупване, което трудно придобива ново качество. Вторият период – без растеж и без сериозно количествено натрупване, но с тежкото задължение да подобрява в качествено отношение наследената от първия период градска субстанция, задължение, с което все още нашето градоустройство трудно се справя.

НЕ ПРОСТО КАТАЛОГ, А ИСТОРИЯ

Дибла

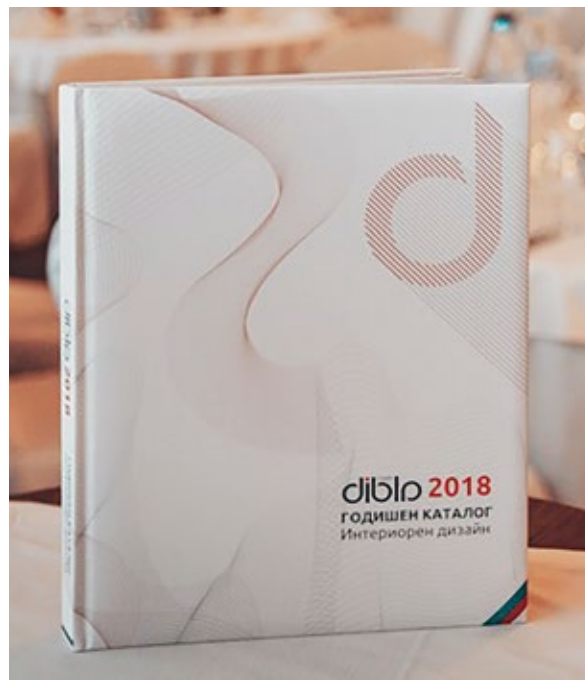
Онези от вас, които вече са имали удоволствието да разгърнат страниците на луксозния Годишен каталог на Националната платформа за интериорен дизайн „Дибла“, знаят, че изданието събира и представя най-добрите постижения на българските интериорни дизайнери в един каталог, с който цялата гилдия има повод да се гордее. „Дибла“ вярва, че усилията на цялата гилдия създава среда, която тласка отделните дизайнери все повече нагоре и напред; вярва, че българският дизайн има какво да покаже на света; вярва, че има смисъл развитието му да се увековечава в таква годишно специализирано издание.

35 проекта, 12 фирми, над 280 страници – това е каталогът в цифри. Луксозните твърди корици, висококачествената хартия, професионално заснетите фотографии и най-впечатляващите интериорни решения за изминалата година, отличени с награди по време на **Dibla Design Awards 2018** – получило се е истинско съкровище. Какъв по-хубав подарък от **„Най-доброто от интериорния дизайн за 2018 г.“** – издание, уловило духа и естетиката на дизайна, на чиито страници ще видите плодовете от труда, таланта и вдъхновението на най-добрите интериорни проекти в България.

По традиция първи имаха честта и удоволствието да надгърнат в каталога именно виновниците за неговата поява – авторите на включените в него проекти и 12-те фирми, участници в Националния форум за представяне на материали, технологии и нововъведения в областта на интериорния дизайн **Design > People**. Всяка година „Дибла“ събира 100 от най-успешните и изявени родни дизайнери и ги среща с представители на някои от най-влиятелните и разпознаваеми фирми в бранша у нас. Събитието, което безспорно е една от най-успешните и значими инициативи на Платформата, идеално олицетворява основния им стремеж – да доближават дизайна до бизнеса, да подобряват общуването между професионалистите от гилдията при създаването на нови партньорства с фирми производители в сферата на интериорните решения.

Творците за пореден път се убедиха, че трудът им е високо оценен и получава нужното внимание сред гилдията, а представителите на фирмите с нескрито задоволство можеха да се порадват на най-добрите си и актуални продукти за изминалата година, поместени на страниците на изданието до най-успешните осъществени проекти.

Изданието, заслужено превърнало се в еталон за качество и стил, вече четвърта година се радва на постоянно нарастваща популярност и търсене не само сред специалистите в областта на интериорния дизайн, но и сред потребителите. Луксозният колекцио-

нерски каталог е като машина на времето – ако сте пропуснали да разберете най-значимата информация за бранша през изминалата година, включително да научите кои са били най-добрите интериорни проекти и кои – най-актуалните продукти и тенденции, то просто направете бърза справка с каталога.

„Най-доброто от интериорния дизайн за 2018 г.“ е един от най-ярките диаманти в короната на „Дибла“ – олицетворение на мисията им да насърчават творците да създават, да не спират да се предизвикват и развиват, да се радват на успеха си – материализиран и достойно представен в издание от нивото на Годишния каталог. Със своите над 850 активни профила на български интериорни дизайнери, над 4000 публикувани проекта и многобройни ежегодни събития на световно ниво „Дибла“ осигурява ползотворна и перспективна сцена за изява на интериорни и продуктови дизайнери и естествено, повишава нивото на българския дизайн. Именно оттук стартират някои от най-популярните и вече утвърдени в страната и в чужбина български имена в бранша. „Дибла“ е единствената среда в България, в която дизайнерите могат обективно да се сравняват с колеги от бранша и заедно да се развиват в една конкурентна среда, спомощваща за изграждането на качества и умения. „Дибла“ е продукт без аналог и конкуренция, зад който стоят успешни и доказали се във времето дизайнери, познаващи от първо лице потребностите на гилдията.

ЧОЛАКОВЦИ, ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Градоустройственото развитие на един краен квартал – проблеми и перспективи

д-р арх. Мила Никифорова

До 70-те години на XX в. на мястото на днешния квартал „Чолаковци“ съществува село, основано в края на XVIII в. и развито след Освобождението от потомци на българи, преселени от района на Тетевен и Дряново. Още през 60-те години на XX в. в контекста на засилената урбанизация в страната бъдещето на селото се очертава като квартал на гр. Велико Търново.

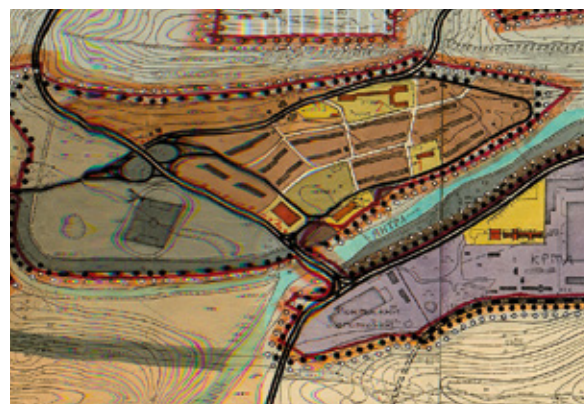
През 1969 г. е направен идейно-застроителен план, който предвижда правилна улична мрежа и застрояване с двуетажни еднофамилни и редови къщи в индивидуални парцели и четириетажни многофамилни сгради в парцели за комплексно застрояване. Планът запазва много малка част от съществуващите сгради и живописната градоустройствена структура на селището – особеност, характерна за повечето проекти от този период. В същото време той предлага една убедителна като мащаб и разнообразие градоустройствена композиция, съобразена с мястото, изложението и релефа. Въпреки качествата на този проект само една година по-късно е одобрен регулационен план, в който изчезват всички достоинства на предишния и в следващите години кварталът е застроен с еднообразни 6-етажни панелни блокове – при това крайно необезопасено обвързани с релефа на терена. Вероятната причина за това прибягва и необмислено управленско решение е жилищната криза. Междублоковите пространства остават недостатъчно благоустроени, а като обществено обслужване през следващите години са изпълнени само детска градина, училище и супермаркет.

През четирите десетилетия след първоначалното изграждане в планирането и благоустрояването на територията настъпват много малко подобрения. В същото време се появяват нови проблеми. Увеличава се броят на личните автомобили, които постепенно запълват наличните възможности за паркиране, след което превземат тротоарите, свободните и озеленените площи. Появяват се и около 100 броя гаражни клетки, изградени на случайни и в повечето случаи неподходящи места, които „допринасят“ за неугледния вид на квартала.

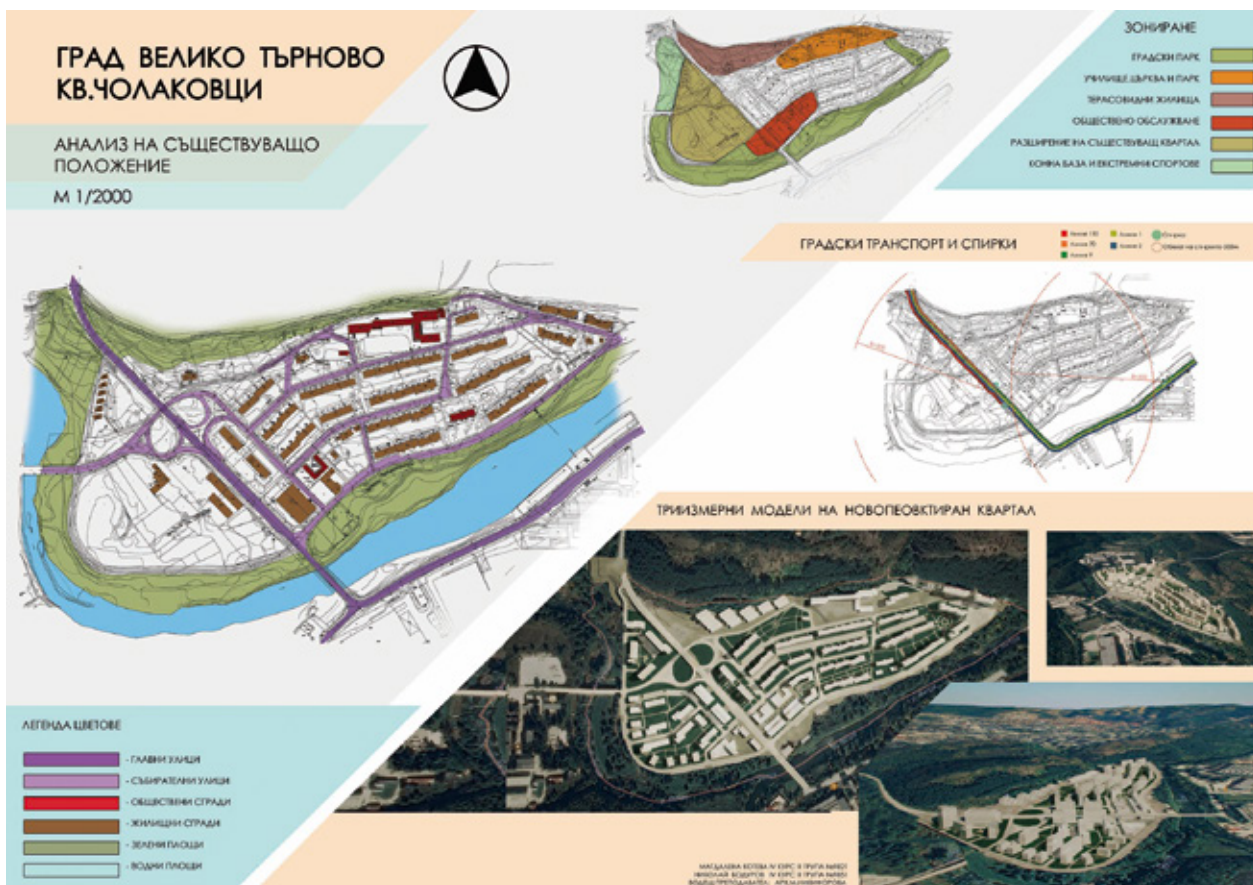
Въпреки неблагоприятията при проектирането, изграждането и поддръжката на квартала през годи-

Идейно-застроителен план на Чолаковци, 1969 г.,
архитекти: Попкръстев, Гърдев, Сергеев
Източник на илюстрацията – община Велико Търново

ните редица негови предимства са налице и много от живущите го харесват, считат го за спокойно и приятно място за обитаване [6]. Сред неговите предимства са благоприятно разположение на южен склон над завои на р. Янтра и наличието на просторни междублокови пространства, които при това не са засегнати от реституция. На фона на цялостния упадък на места се забелязват опити за облагородяване на средата и ползването ѝ от обитателите. От южната страна на блоковете се срещат оформени градинки, които са инициатива на живущи, а

пред някои входи има монтирани маси и пейки. Една от малкото частни инвестиции в района е изграждането на пазар за хранителни и други стоки от първа необходимост в центъра. Този обект допринася съществено за осигуряване на липсващото обществено обслужване след затварянето на единствения супермаркет.

След като десетилетия наред средства за поддържане и реконструкция на панелните комплекси липсваха, неотдавна се появили инвестиции от общините, както и финансиране по европейски програми. Като резултат в кв. „Чолаковци“ се изградиха спортна и детска площадка, парк, преасфалтираха се улици. Реновиращи са детската градина и училището. Подмяна на тротоари, реконструкция на пешеходната връзка със съседния кв. „Бузлуджа“ и други благоустройствени мероприятия са пред завършване. Има и одобрени за финансиране сгради по програми за саниране. Всички тези инвестиции са дългоочаквани и носят безспорна полза за жителите. За да се стигне до реализацията им, те са предхождани от проучвания, кандидатствания, планиране, включително интегрирано (ИПГВР Велико Търново) и множество изисквания от финансиращите институции дейности.

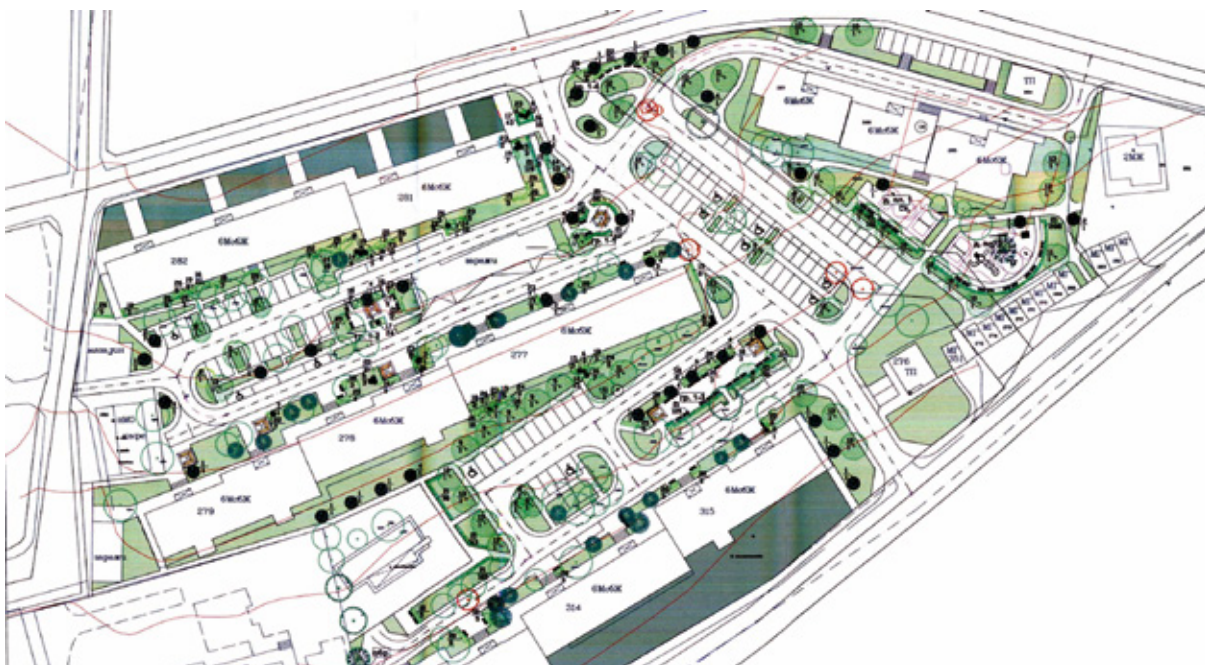
Без да познавам в детайли тези дейности и без да оспорвам необходимостта от тях, се питам защо паралелно с тях не е изисквана и актуализация на градоустройствения план. Въпреки ползите от новите инвестиции, като че ли липсата на подходящ градоус-

Студентски проект за обновяване и разширение на кв. Чолаковци, УАСГ, IV курс
Градоустройство, студенти Магдалена Котева, Николай Богуров

тройствен план е пречка за намиране на най-сполучливите решения. Споменатият и критикуван в началото на този текст план от 1970 г., по който е изграден кварталът, всъщност в момента е единственият цялостен и действащ план за територията.

Съвременното обществено обслужване, цялостна концепция за паркирането, отдиха, озеленяването, изграждането на велоалеи и други новостии не могат да бъдат решени без актуализация на градоустройствения план. Реконструкцията и доизграждането

Проект за парк в кв. „Чолаковци“, арх. Виктор Начев

Източник, официален сайт на община Велико Търново – <https://www.veliko-tarnovo.bg/bg/profil-na-kupuvacha/250/>

на инженерните мрежи също се нуждаят от основа, която да определи най-подходящите места за новите оптични кабелни мрежи например, които не са отразени в никакъв архив, преминават на 30-40 см дълбочина напълно случайно през територията и създават пречка за реализацията на благоустройствени дейности в междублоковите пространства. Предстоящата газификация на района, без да е обмислена на градоустройствено ниво, още повече ще утежни положението с хаоса в изграждането на подземни комуникации. Проектът от 2012 г. за така наречения „парк“ в квартала със 76 нови паркоместа, както и този за градска среда от 2015 г. с 258 нови паркоместа се опитват да решат частично проблема с паркирането, но без споменатата цялостна концепция тези опити могат да се окажат не най-адекватните. В същото време в периферията на територията и покрай реката има свободни и пустеещи площи, където има потенциал да се решат някои от проблемите. В северозападната част съществуват стръмни терени с южно изложение, които при подходящо застроително предложение могат да бъдат атрактивни и за нови жилища, с което да се разнообрази моделът с 6-етажните многофамилни сгради.

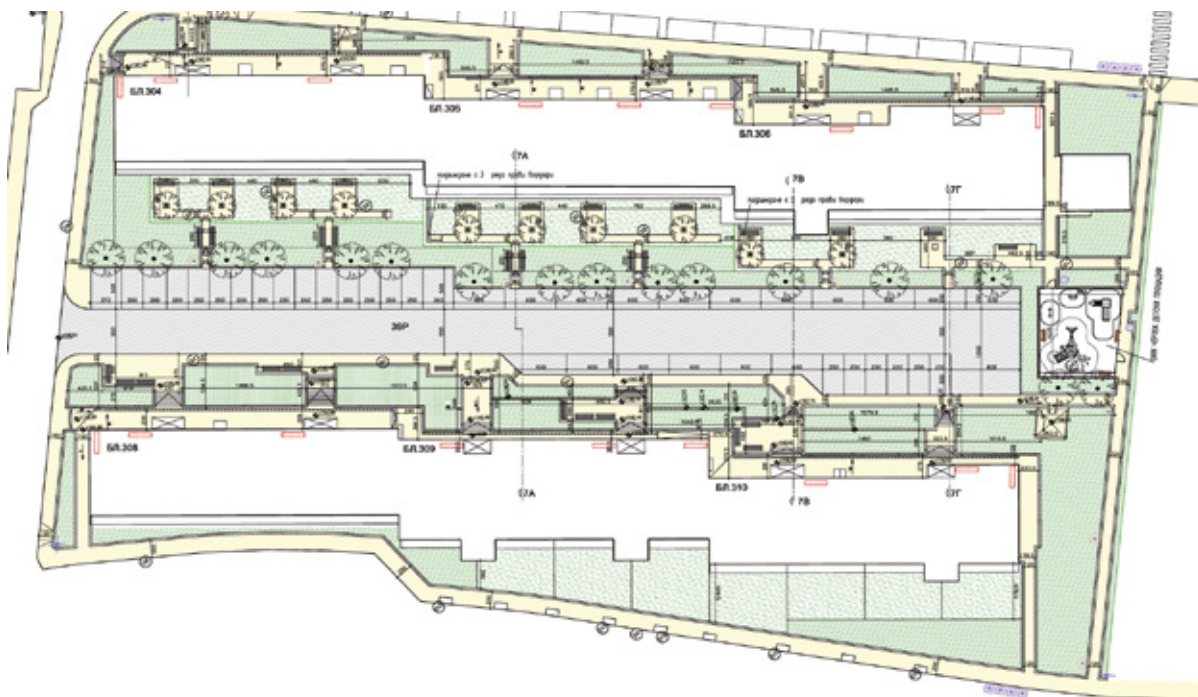
Добрите практики при обновяване на жилищни зони са познати на специалистите [1, 2, 3], но те все още не са достатъчно възприети на управленско ниво и поради това са слабо застъпени при възлагане на различни видове проекти, чиято крайна цел е подобряване на средата за обитаване. При всички случаи градоустройствените проучвания и планове, дори и да не са одобрени и придобили законова сила, могат да помогнат за създаване на подробни и обосновани задания за проектиране, които в някои случаи са по-важни от самия проект. Вместо това

заданието на проекта за „Градска среда в квартал „Чолаковци“ например се състои от общо две страници, няма дори схема с териториален обхват, а конкретиката в съдържанието се изчерпва в три точки:

- Изграждане, реконструкция и рехабилитация на пешеходни алеи и тротоари, поставяне на указателни знаци;
- Поставяне на елементи на градското обзавеждане;
- Въвеждане на енергоспестяващо улично осветление.

Появата на средства за реновиране на междублоковите пространства в българските градове може съществено да допринесе за подобряване на техните качества. До голяма степен тези обновявания са по-важни от реконструкциите на центровете, тъй като засягат по-големи територии и съответно повече ползватели, при това в местата, където те ежедневно пребивават. Подобряване на средата за обитаване допринася за увеличаване на привлекателността на кварталите, оттам и на стойността на имотите.

Днешните инвестиции в ремонт и поддръжка са много необходими. За да се постигне обаче качествен скок и да се превърнат в истински съвременни и привлекателни места за обитаване, тези квартали се нуждаят и от нови, задълбочени урбанистични проучвания и съвременни подробни устройствени планове. Именно на това ниво трябва да започва решаването на натрупаните проблеми, допълване с нови функции, осъвременяване на инженерните мрежи, доизграждане с нови форми на застрояване. Важно е на всеки един етап от процеса – проучвания, изготвяне на задание, проектиране и строителство, задачата да не се подценява, да се търси диалог и популяризиране на идеите сред обитателите.

Градска среда в кв. „Чолаковци“, проект „Никифоров студио“ ЕООД
<https://www.dnesbg.com/obshtestvo/tcholakovtzi-mahala-selo-gradski-kvartal.html>

Ако по този начин се подхожда към жилищните комплекси от периода на социализма, ако в тези места териториите се „подредят“ по един съвременен и удобен начин, може да се окаже, че те са по-привлекателни от новите квартали с „елитни“, „люксови“ и „висококатегорийни“ жилища, където често пъти се среща твърде висока плътност и интензивност на застрояване, а изграждането на инженерните мрежи и социалната инфраструктура изостава с години.

Библиография

1. Нанова-Михайлова, М. Съвременни европейски подходи за обновяване на квартали, строени по индустриализирани технологии между 70-те и 80-те години на XX в. Автореферат към дисертационен труд. УАСГ 2014.
2. Сотирова, П. Съвременни практики за обновяване на жилищни зони в условията на транспортно успокояване. Сборник доклади на XIV Международна научна конференция ВСУ 2014. Том 3, София, 5-6 юни 2014.
3. Сотирова, П. Градска мобилност и транспортна инфраструктура. УАСГ, София, 2018.
4. Задание за проектиране на „Градска среда в ж.к. „Чолаковци“.
5. <https://bg.wikipedia.org/wiki/Чолаковци>
6. <https://www.dnesbg.com/obshtestvo/tcholakovtzi-mahala-selo-gradski-kvartal.html>

Забележка: Проектите за Градска среда в кв. Чолаковци и Пешеходна алея между жк „Чолаковци“ и жк „Бузуджа“ са изпълнени с финансовата подкрепа на Оперативна програма „Регионално развитие 2007-2013“, съфинансирана от Европейския фонд за регионално развитие. Цялата отговорност за съдържанието на публикацията се носи от „Никифоров Студио“ ЕООД и при никакви обстоятелства не се счита, че тази публикация отразява официалното становище на Европейския съюз и Управляващия орган

Градска среда в кв. Чолаковци,
 проект „Никифоров студио“ ЕООД

Пешеходна алея между жк „Чолаковци“ и жк „Бузуджа“,
 проект „Никифоров студио“ ЕООД

170 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА АРХИТЕКТ КОНСТАНТИН ЙОВАНОВИЧ

доц. д-р арх. Добрин Желева-Мартинс

Константин Йованович е роден на 13 януари 1849 г. във Виена и е най-големият син на „първия сръбски фотограф“, който е сътворил пантеон на сръбската фотография.

Ще започнем оттук, от **българския корен** – бащата на Константин – **Анастас Йованович**. Той е родом от гр. Враца (1817 г.), баща му Иван/Йоан бил търговец от Берковица, изнасял за Сърбия шаяци и аби, а внасял коси, железария, лен. Майка му Мария била от заможен врачански род. Анастас учил писмо и четмо при учителя Константин Огнянович, дошъл във Враца през 1822 г. от гр. Панчево (Сърбия), където имало българска колония и владеел много добре български език. Когато Анастас навършва 9 години, баща му го отвежда да продължи образованието си в Белград (1826), където вуйчо му бил терзия в княжеското шивашко ателие. През 1830 г. след смъртта на бащата му в Белград идват да живеят майка му, брат му Михаил и сестра му Катерина. Но след една година почива и вуйчото, който бил тяхна опора.

През 1832 г. в Белград се открива сръбска печатница с букволеярна, където юношата Анастас овладява печатарския занаят. Бързо напредва в професията, увлича се от рисуването и гравирването на букви върху метал. Възлагат му важни поръчки. На него поверяват изписването на посвещение върху уникалната сабя, която княз Милош Обренович, първият княз на Сърбия след възстановяването на нейната самостоятелност и основоположник на династията Обреновичи, подарява на саксонския геолог и минен експерт барон Зигмунд фон Хердер за минните му проучвания на територията на Сърбия през 1836 г. Анастас Йованович прави и матриците за буквите на кирилица за първия сръбски буквар, отпечатан в 40 000 екземпляра.

Княз Милош високо оценил таланта на Анастас и препоръчал да бъде изпратен като стипендиант да учи в Академията за изящни изкуства във Виена. Изучава литография, гравирание върху мед и стомана и става един от първите запознати с фотография, дагеротипия и талботипия. След две години със собствена Дагерова камера прави своите първи снимки във Виена.

Когато през 1842 г. Караджорджевичи идват на власт, Анастас Йованович губи стипендията си. Налага му

Архитект Константин Йованович

се да живее във Виена от литографията, от икони, които прави за православните гърци и цинцари... Той често е посещаван от своя благодетел Милош Обренович, който го поощрява в пресъздаването на сръбската история в литографии. През август 1842 г. Анастас следва княз Милош при пътуванията му в Чехия и Германия. Между Анастас и семейство Обреновичи постепенно се създава дълготрайно приятелство. През 1844 г. става секретар на княза в изгнание. Йованович завършва Академията във Виена (1846) и става първият сръбски майстор по дисциплините литография и фотография. През същата година е организирана неговата фотоизложба, става и член на фотографското дружество.

Фиг. 1. Анастас Йованович като управител на княжеския двор при княз Михайло Обренович, 1864 г.

Фиг. 2. Малкият Константин – на 4-5 години

Фиг. 3. Във Виена, около 1868 г., когато е бил на 19 години, вече студент по архитектура [1].

За родната майка на Константин в публикациите не се срещат почти никакви сведения. По непотвърдени данни Анастас Йованович се е оженил през 1848 г. за унгарка¹. На следващата – 1849 г., се ражда неговият първороден син, бъдещият архитект Константин Йованович. Анастас Йованович се жени повторно за австрийката Мария Щенц² (1838-1881), от която има дъщеря – Катерина (1869-1954) и син Йоан (1878-1943). През 1858 г., когато Обреновичите отново идват на власт, княз Михаил Обренович назначава Анастас Йованович на високия пост хофмайстер – „управител на двора княжеского“. Така след многогодишно пребиваване във Виена той пак е в Белград. В княжеския двор Анастас Йованович отваря фотографско ателие и за придворен фотограф е назначен друг българин от Самоков – Анастас Карастоянов, от който тръзва друга прочута фамилия български фотографи Карастоянови. След убийството на княз Михаил през 1868 г. Анастас Йованович се отдава на заслужен отдих.

През своя живот Анастас Йованович не забравял своя корен и дори известно време се подписва под своите литографии „Танаша Йованович, българин литограф“. В мемоарите си известният български етнограф Димитър Маринов отбелязва, че по време на обучението си в Белград през 1871 – 74 г. Анастас Йованович е бил почетен член на българското дружество в града, в което участвали и много българи от Македония. На членовете му оказвал не само морална, но и материална помощ. През годините до своята смърт (1 ноември 1899 г.) Анастас Йованович живеел както в своята стара къща в Белград, така и във Виена. Не преставал да твори и да следи новостите във фотографията и изобразителното изкуство.

Много от творбите на Анастас Йованович са при-

тежание на различни сръбски и чуждестранни галерии и музеи, някои се съхраняват в Белградската национална библиотека. Неговите биографи отбелязват, че е създал повече от 200 литографии, рисунки и над 800 фотографии. Те му отреждат значимо място в сръбската култура и в световната фотография.

По случай 200-годишнината от рождението му, от ноември 2017 до януари 2018 г. в Белград се провежда изложбата „Анастас Йованович – изкуство и нови медии“, а през 2018 г. излиза монографията „Идентичности и медии – изкуството на Анастас Йованович и неговото време“, където Анастас Йованович (1817-1899) е наречен първият създател на „съвременния образ“ на Сърбия през 19. век.³

КОНСТАНТИН АТАНАСОВ ЙОВАНОВИЧ (1849-1923)

Личен живот

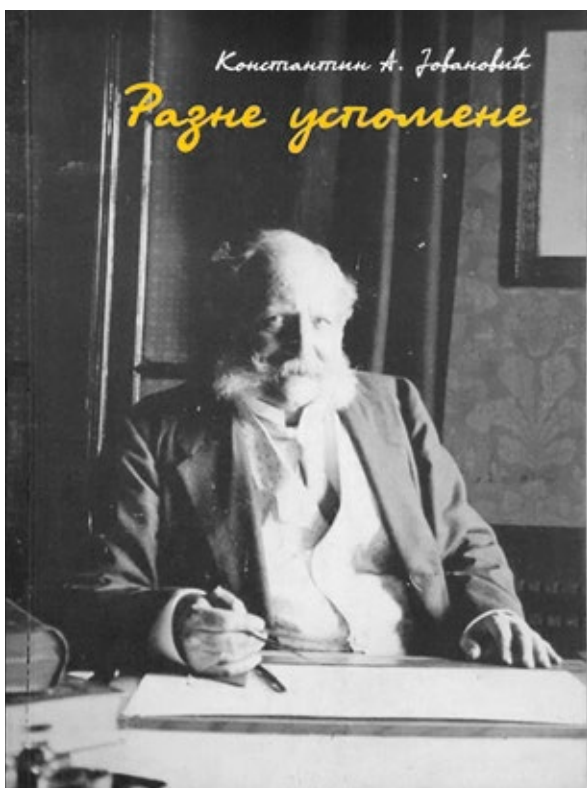
И така, бащата на Константин е българин по произход, но сръбин по поданство. За родната му майка почти нищо не се споменава, а мащехата му, която е австрийка, е само с 11 години по-голяма от него. От втория брак на баща си Константин има с 20 години по-малка сестра – Катерина, и с цели 29 – брат Михаил.

Баща му и баба му Мария в ранните години са били най-близкият семеен кръг на Константин. В архива на сестра му Катерина е открита най-ранната му снимка, когато той е бил на 4-5 години. Интересна е театралната постановка на фотографията. Детето седи край бюро, с ръце върху отворена книга, на масата са аранжирани освен книгата – още гипсовите фигурки на княз Михайло и княгиня Юлия Обренович, и слепият гуслар, като символи на буге-

¹ Жеков, Константин, „Върхове в българската архитектура. Константин Йованович“, сп. София, 1989, бр. 7, с. 44.

² Marija Jovanović (Štenc) - <https://www.geni.com/people/Marija-Jovanovic/C4%87/6000000036315536990>

³ За написването на този текст са използвани и сверявани различни данни от публикациите: Спасов, Спас, „Анастас Йованович – българин прочут в цяла Сърбия“, 05.05.2018: <https://www.lifebites.bg/anastas-jovanovich/>; Ангровски, Кирил, „Знаменит сръбски фотограф е... българин“, Дума, 22 януари 2011, бр. 18: <https://duma.bg/?go=news&p=detail&nodeId=9921>; „Анастас Јовановић“ Из Вукунегује, слободне енциклопедугује - <https://sr.wikipedia.org/>

Фиг. 4. К. Јовановић – мемоари, написани през 1917 г. и публикувани през 2012 г.

ция интелектуалец, отгаден на династията и на сръбската идентичност. Константин гледа към наблюдателя, което е знак, че той е в ролята, която му е възложена от фотографа – неговия баща⁴.

След завръщането на Анастас Јовановић в Сърбия през 1858 г. той остава сина си във Виена, защото мисли, че ще получи по-добро образование там. Константин Јовановић завършва класическата гимназия във Виена, след което се записва да следва в Политехническият факултет на Цюрихския университет в Швейцария⁵. Той е на осемнадесет години и е единственият сръбски студент по архитектура в Цюрих.

„Политехническият факултет в Цюрих е един от най-авторитетните технически факултети по това време, а професор архитект Готфрид Земпер, автор на сградата на университета и застъпник на академизма в архитектурата, е един от най-уважаваните архитекти през първата половина на XIX в. в Европа. Идеите на Земпер сериозно повлияват върху формирането на Константин Јовановић като архитект и той остава доживотен негов съмишленик“⁶.

⁴ Ћирић, Соња (2013). „Живот је бајка – Константин Јовановић: Сан у камену“. Политикин Забавник. 3224. Приступљено 27.11.2016: <http://politikin-zabavnik.co.rs/pz/tekstovi/san>.

⁵ При основањането си през 1855 г. е известен под името „Политехникум“. През 1911 г. ЕТН Цюрих получава своето настоящо име – Швейцарски федерален технологичен институт (Eidgenössische Technische Hochschule).

⁶ Гордич, Гордана, Вера Павловић-Лончарски. „Архитектът Константин А. Јовановић“ – въведение към каталога от изложба-

През 1870 г. Јовановић завършва с отличен успех висшето си образование. После прекарва за кратко време в Белград и Виена, а след това по съвета на своите професори и както било обичайно по това време, пътува из Италия.

Две години трае неговото своеобразно художествено поклонение в изучаване на архитектурата на Италианския ренесанс. И подобно на своя учител – проф. Земпер, Константин Јовановић обобщава наблюденията си в монографията „Проучване на строежа на църквата „Св. Петър“ в Рим: с 30 плана и изгледы отпечатани в текста“, която е публикувана във Виена през 1877 г. и е посветена на баща му Анастас Јовановић⁷.

Към най-ранните теоретични произведения, свързани с възторга на младия архитект от ренесансовата архитектура на Рим, спада още едно негово изследване: „Сред въпросите в историята на строителството на базиликата „Св. Петър“ в Рим“⁸. След пътешествието из Италия Константин Јовановић се завръща в родния си град Виена, където прекарва по-голямата част от живота си.

През 1880 г. Јовановић основава частно бюро и започва да работи като независим архитект.

Три години по-късно, през 1883 г. той се жени за Ана Маргарет Глас⁹. Те живеят на постоянен адрес във Виена, в сграда, която вече не съществува. В същата сграда се помещавало и ателието му. За съжаление, те не са оставили потомство. След смъртта на Ана (1908) Јовановић напуска Виена. До този момент Јовановић работи върху проектите си тук, в ателието си във Виена.

По време на избухването на **Първата световна война** е в Белград, след това отива в Скопие, а оттам – в Цюрих.

От 1914 до 1923 г. Јовановић живее в Швейцария.

Първоначално в Сен Гален при брат си Јован Јовановић – химик, преподавател във Висшата техническа школа, а след това в Цюрих. От този период е известен само един надгробен паметник в гробището „Нордхайм“ в Цюрих, където е и погребан след смъртта му на 25 ноември 1923 г.¹⁰

Јовановић е оставил ръкопис със спомените си, написани през 1917 г. Благодарение на Градския музей на Белград, през 2012 г. те са публикувани от Д. Ванушич, историк на изкуството и куратор на музея.

та, организирана от САБ, София, 2003 г. – В: Гордич, Гордана, Вера Павловић-Лончарски, „Архитект Константин Јовановић“ – каталог изложбе, Београд, 2001, Издавач Завод за заштиту споменика културе града Београда.

⁷ Jovanović, Konstantin A. *Forschungen über den Bau der Peterskirche zu Rom : mit 30 in den Text gedruckten Plänen und Ansichten* / von Constantin A. Jovanovits, architekt, Wien: Wilhelm Braumüller, 1877 (Wien : Druck von Adolf Holzhausen) 1877; X, 124 str: ilustr.; 30 cm.

⁸ Jovanović, Konstantin A. *Zu den Streitfragen in der Baugeschichte der Peterskirche zu Rom.* – По: Гордич, Гордана, Вера Павловић-Лончарски. „Архитектът Константин А. Јовановић“.

⁹ Ana Margareta Jovanović (Glas) – 1851 Bavaria, Germany – 1908 (57):<https://www.geni.com/people/Ana-Margareta-Jovanovi%C4%87/6000000036315642907>

¹⁰ Гордич, Гордана, Вера Павловић-Лончарски. „Архитектът Константин А. Јовановић“.

В мемоарите, представляващи 100-странична брошура, озаглавена „Различни спомени на Константин А. Йованович за владетелите на Сърбия и Черна гора от 19-и век“¹¹, той описва исторически, социални, политически и културни събития, от гледна точка на директния свидетел, а също и събития, които са му известни от бащината история¹². Явно има и лични откровения.

„Моето име не отговаря на моето вътрешно състояние. Повече би ми подходило определението непостоянен – колеблив“, пише за себе си Константин Йованович, един от най-известните сръбски строители. Въпреки че поне на външен вид изглеждал като строг човек, с дистанцирано държание, истинската му природа била различна – в частния си живот той бил много сърдечен, любопитен, голям пътешественик, много привързан към семейството си. За неговите строителни и архитектурни произведения е писано и излагано многократно, но за личния живот – никога“.

Този цитат е включен от Даниела Ванушич в книгата-каталог към изложбата, посветена на 165-годишнината от рождението на забележителния архитект: „Константин А. Йованович, архитект в голям формат: средноевропейски интелектуалец между 19-и и 20-и век“¹³.

Семейната репутация, като син на виден, образован, изтъкнат и активен деец на висшето сръбско общество, тесните връзки със семейството и дома на управляващите Обреновичи, приятелствата със забележителни сръбски и европейски личности позволяват на Константин Йованович да формира живота и идентичността си в хармонично съответствие с моралните и интелектуалните модерни естетически норми на своето време.

...

КОНСТАНТИН АНАСТАСОВ ЙОВАНОВИЧ (1849-1923)

Професионална биография

Първата поръчка в професионалната кариера на Йованович е за постамент и неговата бронзова украса на паметника на княз Михаил Обренович, разположен на централния площад „Република“ в Белград. Автор на самия паметник е италианският скулптор Енрико Пацци. Той идва в Белград благодарение на Анастас Йованович – управител на двора на княз Михаил и известен сръбски художник. Но Пацци е бил и добър приятел на бащата на Константин, който в случая се явил като посредник за проекта на сина си. Пацци и Константин Йованович пристигнали от Флоренция в Белград през есента на 1874 г. и започнали работа.

Паметникът представлява конна статуя на сръбския княз Михаил Обренович и е построен през 1882 г.

¹¹ Jovanović, Konstantin A. *Razne uspomene Konstantina A. Jovanovića na vladare Srbije i Crne Gore 19. veka*. Музеј града Београда, Београд, 2012.

¹² Popović, Savo. *Konstantin Jovanović: Istorija izbliza, Kultura, Novosti.rs*, 19. april 2013. 22:26: <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:430301-Konstantin-Jovanovic-Istorija-izbliza>

¹³ По Димитријевић, М. *Књига о животу Константина Јовановића*: <http://www.politika.rs/scc/clanak/276510/Knjiga-o-zivotu-Konstantina-Jovanovica,nemak,22.11.2013.y22:00>.

Фиг. 5. Паметник на Княз Михаил Обренович. Фотография – 1890 г.

Това е първият обществен паметник в Сърбия, изобразяващ фигурата на владетеля на кон. Именно постаментът и релефите на паметника са изработени по чертежите на архитект Константин Йованович. Релефният фриз съдържа сцени от живота на княз Михаил. Най-важно място е дадено на освобождаването на градовете от турска власт – плочите с имената на шест освободени града са рамкирани с разкошни гирлянди. Паметникът е изпълнен в подчертано академичен дух. От 1979 г. той е със статут на паметник на културата от голямо значение.

Периодът от завръщането на архитект Йованович във Виена до 1880 г., когато открива частното си архитектурно бюро, за съжаление, не е подробно изучен. А има един симптоматичен факт, свързан с неговия учител **проф. Готфрид Земпер**, който получава поръчка от император Франц Йосиф I за проектиране на нови сгради на „Рингщрасе“ във Виена. През 1869 г. Земпер проектира огромния Императорски форум, а две години по-късно – и проектите на Музея за история на изкуството, Природонаучния музей и на Кралския театър, които са представени пред виенския императорски дворец Хофбург. Заради тези поръчки през 1871 г. **Земпер се премества във Виена**. До 1877 г. той работи по изграждането на Хофбург и Бургтеатър във Виена, но поради разклатено здраве и неразбирателства със съавтора си арх. Карл фон Хазенауер се оттегля в Италия.

Би могло да се предположи, че неговият ученик Йованович, по това време намиращ се също във Виена,

на и в началото на професионалната си кариера, е бил свързан с тази отговорна архитектурна задача. Това предположение се засилва от още един показателен факт. Земпер умира по време на пътуването си в Италия, през 1879 г. Само няколко дни след неговата смърт Йованович му посвещава публикацията си „За строителната дейност на Готфрид Земпер във Виена“¹⁴, с която цели „да утвърди истината за приноса на Земпер при изграждането на обектите във Виенския ринг“¹⁵. Според нас е необходимо този период и тази връзка да се проучат за в бъдеще.

...

АРХ. КОНСТАНТИН ЙОВАНОВИЧ В БЪЛГАРИЯ

Първите си самостоятелни поръчки за сгради арх. Йованович получава през осемдесетте години на XIX в. от България.

По предложение на Константин Иречек, по това време генерален секретар, а по-късно министър на просвещението, е **отправена покана към арх. Йованович за проектиране и строителство на училищни сгради в България.**

Ето какво пише Иречек в своя „Български дневник“ на 5/17 април 1881 г.: „За строителство на гимназия се преговаря с Йовановича „старика“ – врачанец във Виена“¹⁶, т.е. с бащата на Константин Йованович – Анастас, ако ли не и със самия Константин Йованович. Няма и месец след това, на 30/18 април, Иречек отбелязва: „Архитект Йованович (Конст.) присигна от Виена, той е син на врачанина Анастас

Йованович, някогашният управител на сръбската държавна печатница и придворен маршал на княза Михаил; ще поеме постройката на **ломската реалка и софийската гимназия**“¹⁷. Вероятно Иречек се е познавал вече лично с Анастас Йованович. Той споменава в дневника си още: „Вацов ми каза, че Йованович бил сръбски поданик, аз мислех че е австрийски“¹⁸.

През 1881 г. Министерството на народното просвещение закупило място от 10 000 кв. м срещу старата църква „Св. София“, за 13 457 фр., като се отпускат и 120 000 лева за постройка на гимназия.¹⁹ На 26 септември 1881 г. става „освещаването на основния камък“ на **Софийската гимназия**, „Сам собствено-ръчно написах пергаментовата грамота турната в основите“, пише Иречек²⁰.

При строителството и на двете училища работата върви трудно („с огромни мъчнотии“, недостиг на средства, „интригантски фокусничества“), но делото е доведено докрай.

През 1880-1882 г. се строи, с прекъсвания и продължения, **сградата на Ломската „реалка“**, със средства на Министерството на просвещението, общината в Лом и чрез доброволни пожертвования и труд на населението. До 1882 г. е оформен пълният 4-годишен курс за гимназия. През същата година в началото на учебната 1882/1883 г. гимназията е открита лично от княз Александър I Батенберг.

Първата сграда на **Софийската мъжка гимназия** била завършена също за учебната 1882/1883 г. и била открита тържествено на 18.10.1882 г. Сградата на Първа софийска държавна мъжка гимназия струвала на държавата около 650 000 лв.

¹⁷ Пак там, с. 350.

¹⁸ Иречек, К. Български дневник. Т. 2, 1881-1884, София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 1995, с. 190.

¹⁹ „140 години от откриването на първа мъжка гимназия“, сайт на СИМ, 09.01.2019 г.: <https://www.sofiahistorymuseum.bg/bg/povini/istoricheski-kalendar/item/787-140>

²⁰ Иречек, К. Български дневник. Т. 1, 1879-1881, с. 511.

Фиг. 6. Сградата на Ломската гимназия днес
Фиг. 7. Първа мъжка гимназия в София [2]

Тогава сградата е на два етажа, има 13 класни стаи, два рисуvalни и един гимнастически салон, кабинети и учителски стаи. Класните стаи са едностранно разположени, добре оразмерени, коридорите са широки, етажите се свързват с широки двураменни стълби. Главният вход е подчертан с малка колонада от тоскански гранични колонки, фасадите са решени в стил неокласицизъм.

До построяването на сградата на Народното събрание някои от заседанията му се провеждат тук, в сградата на гимназията. От 1887 г. към гимназията били прибавени реални паралелки, а от 1909 г. – и полукласически. През 1887 г. в източна посока в гимназиалния двор било построено ново здание, което трябвало да посрещне големия наплив от ученици. То било заето обаче от открития към гимназията Висш педагогически курс (1889), който прераснал в Държавен университет. През 1921 г. гимназията е заставена изцяло да отстъпи сградата на ул. „Московска“ (днешния Факултет по журналистика и обществени комуникации) на Медицинския факултет на Софийския университет²¹. Университетският комплекс, с Ботаническата градина към него, на ул. „Московска“ № 45, е обявен за архитектурен и художествен паметник на културата от национално значение²².

При проектирането и изграждането на тези две забележителни учебни сгради арх. Йованович явно е успял да си създаде добро професионално име и авторитет, защото г-р Константин Стоилов, отначало личен секретар, а после (1880–1883) завеждащ политическия кабинет на княз Александър Батенберг, както пише Иречек в дневника си през 1882 г., „мислел да го покани за държавен архитект“²³. Това не става, но му е възложена твърде предизвикателната за времето си задача – проектиране и изграждане на **Народното събрание на България**.

²¹ Първа софийска мъжка гимназия. – В: Дарителството: <http://daritelite.bg/parva-sofiyska-mazhka-gimnaziya/>

²² Виж Държавен вестник, бр. 86 от 1976 г.

²³ Иречек, К. Български дневник. Т. 2, 1881-1884, с. 179.

По инициатива на министъра на обществените сгради, пътищата и съобщенията (1883-1884) Тодор Икономов на 4 февруари 1884 г. е взето правителствено решение да бъде построена специална сграда за народно събрание. Градското общинско управление отрежда терен от 3723 кв. м²⁴. Икономов възлага на арх. Йованович проектирането на Народното събрание. Йованович представя идейния си проект на 7 май 1884 г., а на 23 май е гласувана сумата от 220 хил. франка за строеж на сградата. Основният камък е положен на 4 юни 1884 г. в присъствието на княз Александър I.

„Срещу проектантски хонорар от „триса наполеона“ на арх. К. Иванович били поставени следните условия: сградата да бъде „красива и здрава, но лека и евтина“; да е построена „на фасон“, за да може да служи „веднага след построяването ѝ“ за концерти, а после „с малки приспособления“ и за театър. И нещо, което е много важно за характера на сградата (и което К. Иванович напълно е спазил) „излишни украшения отвън да не се допускат“. За контрол по изпълнението на сградата е била назначена комисия начело с арх. Фридрих Грюнгангер²⁵.

Така Йованович става създател на първия и основен проект на сградата на Народното събрание в София.

Четвъртото обикновено народно събрание провежда заседанията на втората си извънредна сесия – от 28 май до 5 юни 1885 г. – във все още незавършената новострояща се сграда²⁶. Поради силно комплицираните обстоятелства (Съединението на Източна Румелия с Княжество България на 6 септември 1885 г.; Сръбско-българската война от 2 ноември 1885 до 19 февруари 1886 г.; абдикацията на княз Александър I)

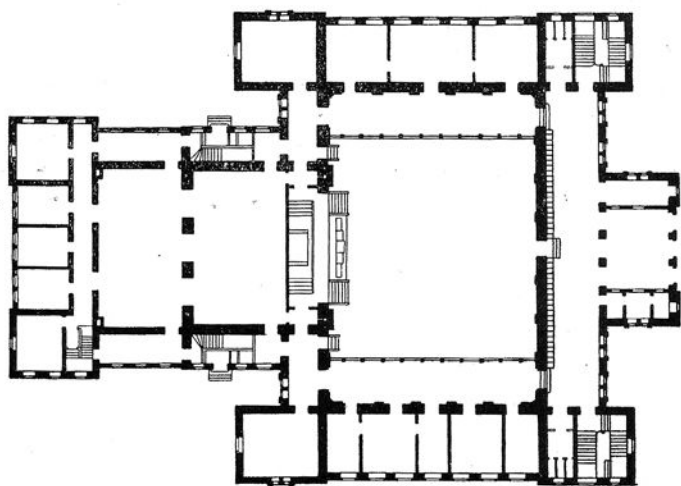
²⁴ Народно събрание. – В: Енциклопедия България. Т. 4, София, БАН, 1984, с. 461.

²⁵ Стоянов, Борислав, проф. Съвременна архитектура, ДИ „Техника“, 1977, с. 132.

²⁶ IV Обикновено народно събрание. – Уикипедия.

Фиг. 8. Откриване на Народното събрание

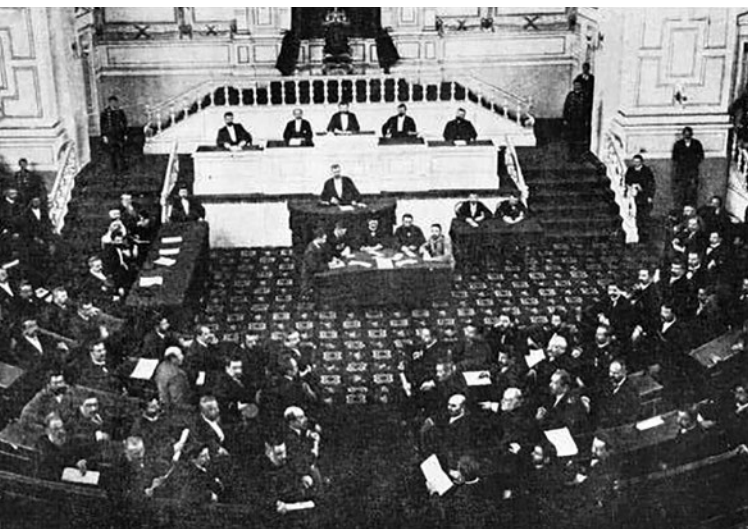

Фиг. 9. План [3]

Фиг. 10. Народното събрание: Общ изглед от края на XIX Век

Фиг. 11. Народното събрание по време на сесия (началото на XX Век) [4]

сградата е напълно завършена едва през 1886 г. Налагало се е дори по време на Сръбско-българската война (1885) тя да служи като лазарет.

Сградата на Народното събрание е разположена на централния булевард „Цар Освободител“ – главната градска ос по направление „изток – запад“, на полукръгъл едноименен площад. Тя е в контрапозиция на намиращия се тук кръгъл фонтан, на чието място впоследствие е изграден паметникът на Царя Освободител – руския император Александър II. Конната статуя е обърната с лице към сградата на Народното събрание, подсилвайки нейното положение на идеен център на композицията на самия площад. Сградата на Народното събрание е свободностояща, централносиметрична. Представителният вход е от страна на площада, издигнат чрез стълбище и двустранни рампи, извити в дъга, в която отзвучава кръглата форма на площада, подчертавайки отново важното значение на сградата. Влизането става през тройната аркада на изнесения напред входен вестибюл. Следва в план широк кулоар, разположен напречно.

„В центъра на архитектурната композиция стои заседателната зала, която е за около 320 души народни представители и 500-600 публика. В партера тя е заобиколена от трите страни с широки кулоари, които се използват за гардероби и променари и за връзка с канцелариите и с госта обширно квадратно помещение непосредствено зад голямата зала, използвано за почивка и бюфет, и евентуално за сцена, в случай че сградата се приспособи за театър. Плановото решение е ясно и опростено. Залата е просторна и с добри пропорции. Осветлението е базиликално. Вътрешното съдържание е намерило израз във външната архитектура. Обемите са степенувани според предназначението си: слабо извисено тяло в оста на сградата подчертава главния вход. В околоръстните по-ниски крила, които опасват сградата, са административните помещения; в центъра на архитектурната композиция се издига тялото на заседателната зала, което подчинява и същевременно обединява всички останали части на сградата. В опростената външна архитектура пестеливо и с естетическо чувство са използвани форми и елементи от ренесанса и отчасти от барока. Въобще архитектурата на сградата отразява поставеното от държавата изискване: „да бъде красиво, здраво, най-леко и най-евтино“²⁷.

Към оценката на художествените качества на външния образ на сградата добавяме още едно мнение: „Арх. К. Иванович се е справил отлично с възложената му задача... Главният вход е красиво подчертан с издигания обем на входното преддверие. Двата края на строго симетричната композиция се ограничават от по-слабо издиганите обеми на стълбищните клетки. Над разположените околоръст по-ниски обеми на кулоарите и канцелариите мощно и внушително се издига голямата заседателна зала с околоръстно странично осветление. Сградата завършва с красиво оформен главен корниз

²⁷ Кратка история на българската архитектура, БАН, 1965, с. 494-495.

и с внушителна изящно разчленена атика. В горния дъгообразен завършек на главната фасада е включен релефният образ на държавния герб... Прекрасни са и сега сполучените пропорции, основното хоризонтално членение, което допринася за внушителното и спокойно въздействие и за добрата връзка с околната среда... Даже в епохи на подчертана и развихрена еkleктична насоченост архитекти като К. Иванович предпочетоха формите и детайла на един благороден, опростен и изчистен Ренесанс или Класицизъм²⁸.

Сградата е строга, съдържана и достолепна благодарение на пестеливия и добре премерен детайл, на деликатно проведените емоционални внушения чрез подчертан хоризонтализъм, с тъмни ленти на корнизите, тъмни, класически по форма декоративни вази, урни и завършеци в ъзлите на обема на залата, а също и със силно контрастираща на фона на бялата лаконична плоскост тъмен държавен герб...

Независимо от факта, че сградата на Народното събрание неколкостепенно е била пристроявана, преустройвана и ремонтирана²⁹, тя и до днес си остава една от най-красивите и представителни сгради на столицата ни, включително и според някои международни класации³⁰.

Сградата на Народното събрание е по достойнство оценена и включена в Националния регистър на паметниците на културата от национално значение³¹.

Може само да се съжалева, че толкова талантлив архитект като Иванович не е продължил да работи за София и за България. От литературни източници разбираме, че за двете гимназии на Иванович е заплащан хонорар 12-15000 франка³². За проектирането на сградата на Народното събрание обаче той е бил умишлено унижен и оцетен. Легенди се носят до днес за това как министър-председателят Драган Цанков (1883-1884) „презлегал книгата на младия човек (35 г.), който съдържа договор за 6000 лв. хонорар, изгледал го от глава до пети, навел се над масата, избърбрал нещо под носа си, вдигнал пак очи и казал: Слушай чоджум, абе ти знаеш ли какво са това 6000 лева? Голяма, страшно голяма пара е туй, хей... Я слушай, момчето ми, вземи ти 3000 лева, та си иди със здраве и благословия. То и тия пари са много, но нейсе от мен да мине, трудил си се. Хем като

²⁸ Стоянов, Борислав, проф. Съвременна архитектура, с. 132–133.

²⁹ През 1890 г. се пристрояват канцеларии, архив и други административни помещения; през 1928 г. по проект на архитеките Ал. Рашенов и П. Койчев от северната страна е изградена масивна триетажна пристройка с отделен вход, голямо фоайе, трираменен стълбище към горните етажи, заседателни зали, кабинети, библиотека и читалня; през 1938, 1977 и 1982 г. следват нови преустройства и ремонти.

³⁰ *World's Most Beautiful Government Buildings*: <https://www.letsflycheaper.com/blog/photos/beautiful-government-buildings/>

³¹ Виж Списък на паметниците на културата с категория „Национално значение“ на територията на град София, под № 70 – „архитектурно-строителен и исторически“, ДВ „Известия“, бр. 73 от 1955 г.: http://mc.government.bg/images/NPK/SOFIA_GRAD.pdf

³² Иречек, К. Български дневник. Т. 2, 1881-1884, с. 227.

Фиг. 12. Народното събрание днес

излезеш оттук да не вземеш да разправяш какво си получил. Народът ще ми счупи главата, ако разбере как стопанисвам парата му“³³!

Вероятно тук се крие причината арх. Иванович повече никога да не се върне в България.

Затова пък в 3-томната „История на Белград“ (1974) архитект Константин Йованович е представен като един от най-видните сръбски архитекти³⁴.

...

АРХ. КОНСТАНТИН ЙОВАНОВИЧ В СЪРБИЯ

Арх. Йованович е проектирал и строил десетки забележителни обществени и частни сгради в Сърбия³⁵. **От 1885 г. до началото на Първата световна война Йованович работи най-вече по поръчки именно от Сърбия.** Той проектира например Националната банка в Белград (ул. „Краля Петра“ 12), къщата на Марко Стоянович (ул. „Кнез Михайлова“ 53-55), Фондацията на Никола Спасич (ул. „Кнез Михайлова“ 33) и много други.

Първите му проекти в сръбската столица Белград са частните къщи. Около 1885 г. арх. Йованович проектира частния дом на авторитетния белградски адвокат Марко Стоянович, който е същевременно заместник-директор на Народната банка. Стоянович е бил приятел на бащата на архитекта – Анастас Йованович, сближила ги е любовта към fotografia. Така че той е допринесъл Белград да приеме арх. Константин Йованович.

Зданието е с партерни магазини и разкошен апартамент на първия етаж. Намира се на изключително представителна улица и самата сграда е достойна за мястото си. Приложени са всички академични принципи на неоренесанса – рустикално обработен

³³ Казасов, Димо. Искри от бурни години. Изд. на ОФ, 1987, с. 245.

³⁴ Историја Београда, Prosveta/SANU, Београд, 1974.

³⁵ През 2003 г. Институтът за защита на паметниците на културата, Белград, представи в София изложба, посветена на живота и творчеството на арх. К. Йованович. – Гордић, Гордана, Вера Павловић-Лончарски. „Архитект Константин Јовановић“ – каталог изложбе, Београд, 2001, София, 2003.

Фиг. 13. Къщата на Марко Стоянович, фотография откъм Калемегдан, около 1898 г. [5]

Фиг. 14. Оригинален чертеж на фрагмент от фасадата [6]

партер, странични ризалити, надстроени с кубета, подчертани с пиласстри и балкони с ажурно обработени парапети от ковано желязо, в строга симетрия, ритмични прозорци с триъгълни фронтони, корнизи с балюстради... В резултат – въпреки че къщата на Марко Стоянович е първата работа на Йованович, тя се смята за едно от най-добрите постижения на жилищната архитектура на Белград. „Сградата на адвоката Марко Стоянович принадлежи към най-забележителните паметници на белградската жилищна архитектура и заема значително място в творчеството на автора“³⁶.

Арх. Йованович проектира и сградата на фондацията на Никола Спасич, построена през 1889 г. като представителна жилищна и търговска сграда за белградския търговец и благотетел. Тя разполага с партерен етаж с локали и два жилищни етажа с представителни апартаменти, развити около квадратен вътрешен двор

Композицията и обработката на фасадите са изпълнени в най-добрата академична традиция в неоренесансов стил. Главната фасада е с доминиращ централен и два странични ризалита, балансирани в симетрично членение, завършващи с характерни куполи на квадратна основа. Изискана хармония е постигната и при фината декоративна пластика, която е в съответствие със структурата на цялата сграда. Богатството и разнообразието на материалите, прецизността и качеството на художествената обработка са също характерни за тази изключителна творба на Йованович в областта на жилищната архитектура на Белград от края на XIX в., призната за културна ценност от голямо значение³⁷.

За най-известна творба на Йованович, дори за най-красива, се смята **палатата на Националната банка на Сърбия**.

„Построена е през 1889 г., а между 1922 и 1925 г., отново по проект на Йованович, е модернизирана. И първата, и втората част на палатата са в ренесансов стил, а архитектурата на сградата е уникална... Въдъхновен от Италианския ренесанс от късния период, Йованович успява да покаже важността на институцията, силата и стабилността на държавата чрез представително, майсторско архитектурно решение. Веднага след преместването в сградата на „Привилегированата народна банка на Сърбия“, както се нарича тогава, в доклада за работата на архитекта през 1890 г. се посочва, че „с тази сграда може да се похвали и столицата, тя служи за украса на града и това до голяма степен се дължи на архитект Константин Йованович“³⁸.

Вътрешното оформление е изключително впечатляващо, с умело включване на широка гама приложни изкуства, както и с комбинирането на различни материали и техники. Колоните и облицовката на стените в коридорите на първия етаж са изработени в комбинация от мрамор в няколко цвята, при стените в залата на партера и първия етаж се появява и мазилка, имитация на мраморни плочки. Стълбите и парапетите на стълбището и галериите в залите са изработени от бял мрамор с неоренесансови декорации. Плафоните в залите и прозорците в банковата зала са с използване на красиво многоцветно стъкло. Люстрите са ценни примери на месингова пластика, интериорите изобилстват с хармонични детайли и със символи на Националната банка. Банковата зала е с резбован дъбов таван, сте-

³⁶ Пак там, с. 21.

³⁷ Задужбина Николе Спасича: <http://spomenickulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=712>

³⁸ Ђурић, Соња (2013). Живот је бајка – Константин Јовановић: Сан у камену. 27.11.2016: <http://politikin-zabavnik.co.rs/pz/tekstovi/san>

Фиг. 15. Привилегирана народна банка на Сърбия [7]

Фиг. 16. Сграда на Народната банка на Сърбия – Ул. „Краля Петра“
Външен вид, интериор [8]

ните частично са покрити с резби и червено сукно. Всички са се възхищавали някога на сградата на Националната банка. Феликс Каниц, известният пътешественик, отбелязва, че „тази сграда може да краси всеки голям град“, а в туристическите пътеводители по онова време, където се отбелязва това, което си струва да се види в Белград, Народната банка се нарежда заедно с Катедралата, Митрополията, Конака на княгиня Любича, Народния театър, двореца на Княз Милош в Топчидере. Константин Йованович е награден с орден „Свети Сава“ за този проект, а Австрийското сдружение на инженерите и архитектите го поканило да изнесе лекция във Виена за своето творчество³⁹.

Днес Сърбия цени високо наследството на арх. Йованович. В литературните специализирани източници се признава, че приносът на арх. Константин Йованович към академичната архитектура в Сърбия го нарежда сред най-известните архитекти, които тази страна има и някога е имала.

...

В заключение може да се каже, че още по време на създаването им сградите, проектирани от арх. Йованович са се превръщали в културна ценност за градовете, в които са построени. Със своята отличителност и уникалност те формират самата градска идентичност както на София, така и на Белград. Дори и днес сградите на арх. Йованович, както у нас, така и в Сърбия, са признати с изключителната си културна стойност и значение, всяка страна ги е включила в трезорите на културното си наследство и се гордее с тях.

³⁹ Пак там, Зграда Народне банке Србије: <http://www.politika.rs/sr/clanak/228141/Ekonomija/EK-Predlog-zakona-ugrozavanezavisnost-Narodne-banke>

Фиг. 17. План на първия етаж [9]

Бележки към фигурите

- [1]. Ћирић, Соња (2013). „Живот је бајка – Константин Јовановић: Сан у камену“. Политикин Забавник. 3224. Приступљено 27. 11. 2016 - <http://politikin-zabavnik.co.rs/pz/tekstovi/san>
- [2]. Фотографији: Софийски исторически музеј; Кратка историја на българската архитектура, БАН, 1965, ф. 564
- [3]. План по „Кратка историја на българската архитектура“, С. Изг. на БАН, 1965г., ф.546
- [4]. По Monroe, W. S. (Will Seymour), 1863-1939, Bulgaria and her people, with an account of the Balkan wars, Macedonia, and the Macedonian Bulgars, 1914 -Swedish National Heritage Board @ Flickr Commons - <http://kmb.raa.se/cocoon/bild/show-image.html?id=16001000219164>
- [5]. Stojanovic_kuca Кућа Марка Стојановића фотографисана са улаза у Калемегдан, око 1898.
- [6]. Promocija knjige "Konstantin A. Jovanović: arhitekta velikog formata" <http://www.superprostor.com/promocija-knjige-konstantin-a-jovanovic/8641>
- [7]. „На данашњи дан: Основана Народна банка Србије“, понедељак, 02. јул 2012 -<http://www.nspm.rs/hronika/na-danasnji-dan-osnovana-narodna-banka-srbije.html>
- [8]. Сграда на Народната банка на Сърбия – ул. „Краля Петра“: Външен вид
- [9]. Сграда на Народната банка на Сърбия – ул. „Краля Петра“: План на първия етаж

СГРАДАТА НА БАН И ОБРАЗЪТ НА СТОЛИЦАТА СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

доц. д-р арх. Стела Ташева

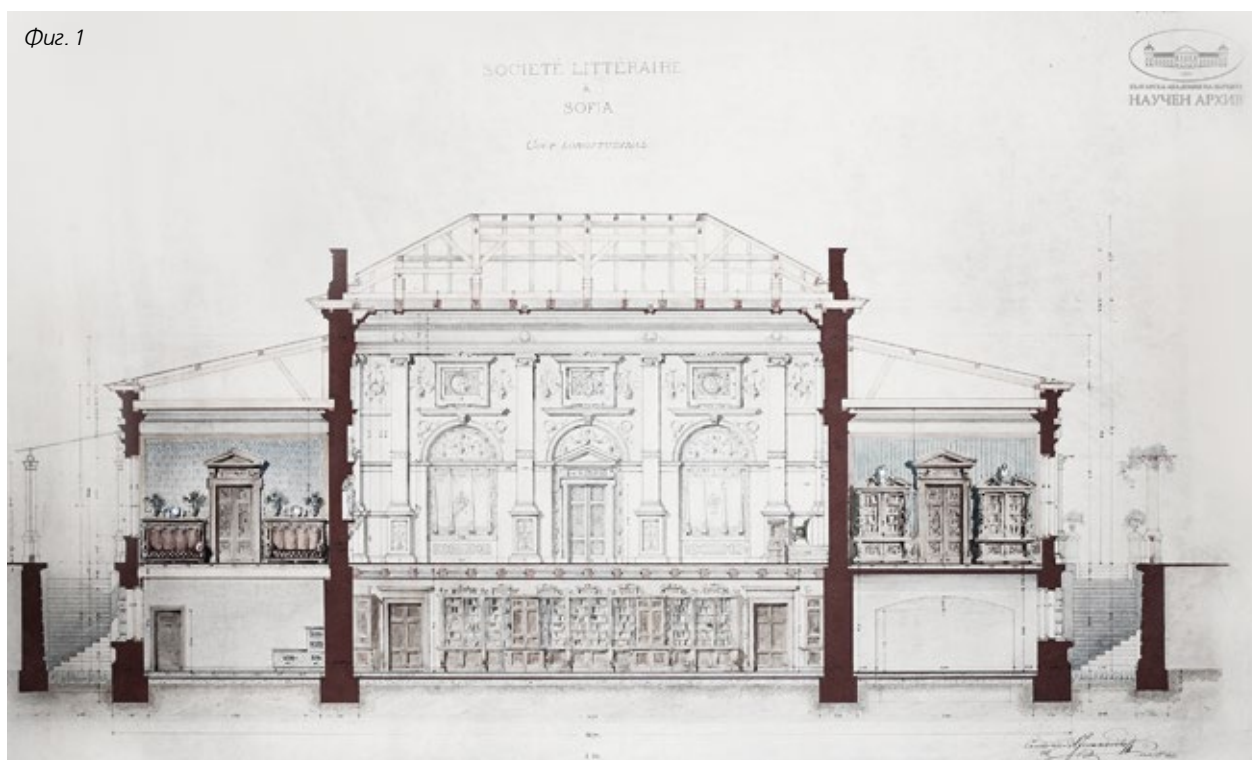
Учредителното събрание на БАН (в този момент организацията носи името Българско книжовно дружество или БКД) се провежда в Браила – там е и първото седалище на сдружението, още в далечната 1869 г. Ето защо през 2019 г. Българската академия на науките празнува юбилей и отбелязва 150 години от създаването си. По този повод благодарение на идеята и енергията на чл.-кор. проф. д.и.н. Васил Николов редица артефакти от архивите са извадени на бял свят и публикувани в издания на Академията (например в списание *Papers of BAS. Humanities & Social Sciences* – 2019, 1). В настоящия текст се разглеждат някои от тези архитектур-

ни документи, хвърлящи светлина върху първите фази от изграждането на централното административно здание на БАН – една от емблематичните следосвобожденски сгради в столицата.

Контекст

По отношение на развитието на науките и изкуствата целият XIX век в Европа в известна степен е време на академично и образователно институционализиране – на уреждане на заинтересованите участници, упражняваните от тях видове активности, както и на допирните им точки. В допълнение постепенно процесите във висшите

Фиг. 1, 2, 3, 4. Проект на Константин Йованович

учебни заведения се насочват не само към овладяване на вече известните знания, но и към търсенето на нови данни и зависимости. Започват да се организират формите на намеса и финансиране на дейностите на научните структури и техните обединения. За новите структури се строят специализирани сгради и пространства – търси се материален образ не само на дейностите, свързани с образованието и изследванията, но и на ролята на културата и познанието за живота и социалното развитие изобщо.

Историята на България не е изключение от тази тенденция. Според Георги Пеев (2014) броят на училищата в навечерието на Освобождението е около 1500. А още преди Първата световна война броят на училищата в страната се утроява – предвиждат се и нови обучителни институции и висши учебни заведения. Възможна причина е поставеният в Търновската конституция (1879) специален акцент върху образованието, където „първоначалното учение е безплатно и задължително за всички поданици на Българското Княжество“.

Учредените нови заведения обаче нямат собствен сграден фонд. Те първоначално използват наличните в столицата обществени или градски пространства. Докато новопроектираните гимназии в големите градове дори веднага след Освобождението са сравнително често явление, изграждането на здания за висши училища и ака-

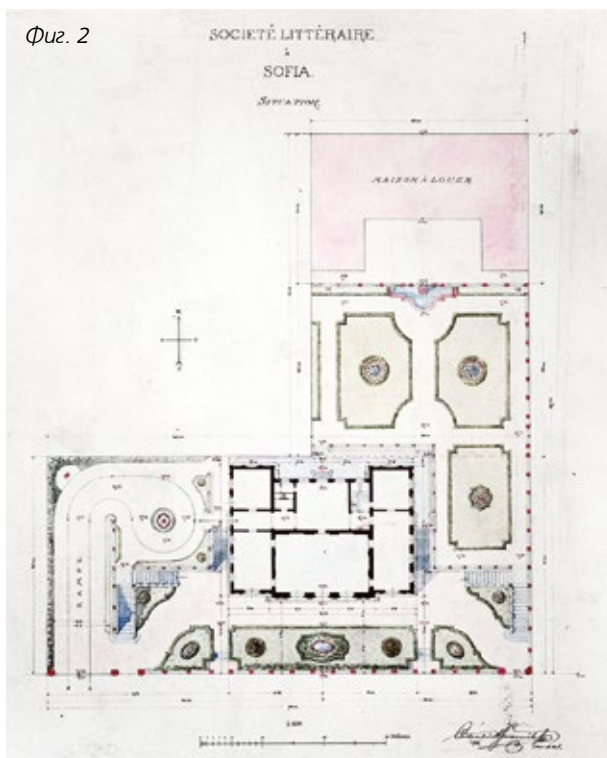
демии значително се забавя във времето. Така например корпусът на НХА е изграден през 1907 г., а този на Софийския университет се появява в резултат на международен конкурс (1906), спечелен от френския архитект Анри Бреасон, но основният камък е положен едва на 30 юни 1924 г. (Ганчев и др.).

Първи етап на строителството

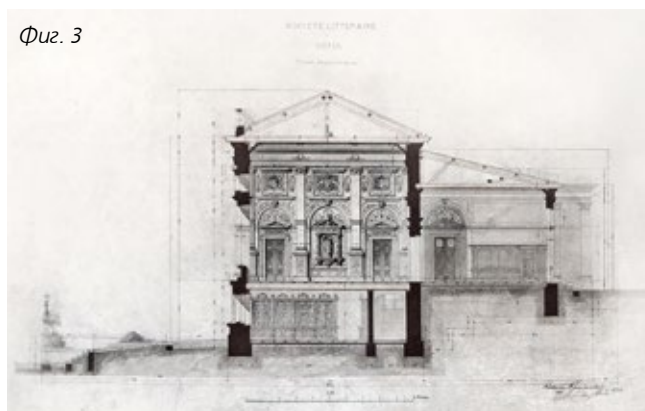
На този фон декларираното през 1882 г. намерение на Българското книжовно дружество да изгради своя сграда с ботаническа градина изглежда амбициозно и трудно осъществимо. И все пак през 1883 г. от Софийското градско общинско управление му е отстъпено за целта безплатно място за строеж в размер на 4600 кв. м, в близост до Австрийското посолство (Гешева 2015). Важно е да отбележим, че в този момент в градската тъкан вече е ясно проведен днешният бул. „Цар Освободител“, повдига се и въпросът за сграда на парламента (решението за построяването ѝ е взето през 1884 г.). Но същевременно площад „Народно събрание“ не съществува, липсва и паметникът на „Цар Освободител“ (поставен на мястото си едва през 1907 г.). Основният камък на катедралата „Св. Александър Невски“ е положен през 1882 г., но проектът му се променя, а изграждането му също предстои във времето.

Първият проектант на сградата на БАН е базиращият във Виена архитект Константин Йованович.

Фиг. 2

Фиг. 3

Фиг. 4

По неговите проекти в края на XIX в. са изградени и мъжките гимназии в София и Лом, Народното събрание в столицата (Стоилова 2014), а също Сръбският парламент – Дом Народне скупштине (NARS 2011) и зданието на Националната сръбска банка в Белград (NBS 2015).

Неговото решение за сграда на БАН (фиг. 1, 2, 3, 4) се разглежда в Дружеството през 1886 г. – веднага след Съединението. Предложението е двуетажно и в неоренесансова стилистика. Естественият наклон на терена е усвоен в профила на подземните нива, предвидени за библиотека. Внушителната същност на академичната институция е подчертана със заложения симетричен, тържествен подход към зданието и парковата среда, а интериорните предложения и декорации, както и паладианските статуи върху покрива са в унисон с централноевропейските разбирания за представителна архитектура. Разпределението на етажа включва елегантно зално помещение и няколко просторни високи високи кабинета.

Проектът на Константин Йованович е обсъждан и дори остойностен приблизително, но към строеж не се пристъпва. Почти веднага от архитектите Хайнрих Якоб Майер и Теодор Хюнервадел е разработен втори вариант на сградата (фиг. 5, 6, 7). Неговото изпълнение обаче се осъществява в периода 1890-1892 г. (Величкова 2007).

Във втория проект сградата е преместена по външния контур на имота. Новото решение е с променена конфигурация и отчита спецификата на имотните граници и разположението на парламента. То има симетрично Г-образно разпределение в ъгъла на терена, с централен ъглов разположен купол. Сградата е функционално уплътнена, предвидени са по-голям брой помещения, които са със сходни (по-малки) размери. Вътрешните комуникации са диагонално решени.

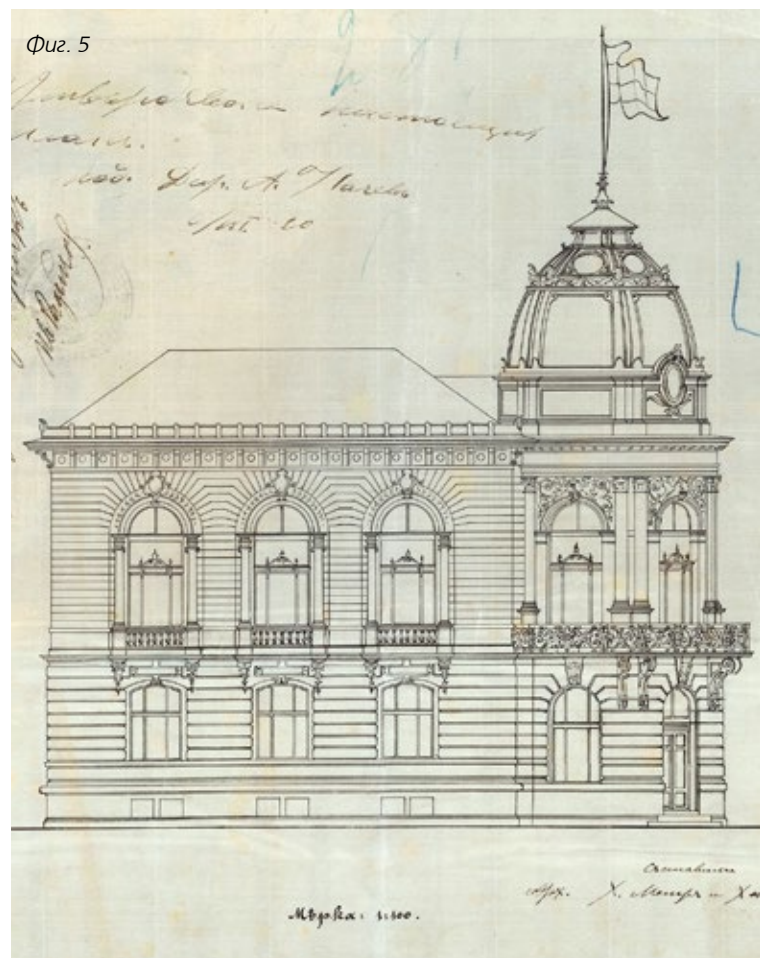
Строежът по проекта на Хайнрих Якоб Майер и Теодор Хюнервадел се изпълнява, но капиталът, предвиден за него, се оказва недостатъчен и е изтеглен заем. За погасяването му зданието на БАН е отдадено под наем на Министерството на външните дела и изповеданията и остава негово до 1944 г. Всъщност въпреки нарочния проект за сграда на Академията БКД (от 1911 г. – БАН) продължава дейността си в други – чужди помещения. Междувременно през 1906 г. близо половината от терена до парламента е отнет и върху него е построена дипломатическа сграда. В този период е извършено и дострояване на допълнителни помещения в етажите от арх. Петко Момчилов, които отново се ползват от министерството. През 1925 г. се провежда конкурс за втора сграда на Академията, пристрояваща

вече съществуващата в имота (фиг. 8). Второто здание е дело на архитектурния тандем Йордан Йорданов и Сава Овчаров, а вписването му към наличната постройка като геометрия и стилистика е хармонично и ефектно. Едва след 1944 г. сградите окончателно са обединени и функционално в добре познатия днес централен административен комплекс.

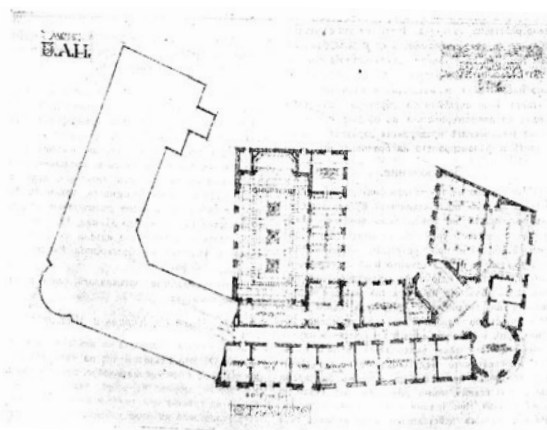
Заклучение

Трудно е да се каже до каква степен изпълнението на сградата на БАН след Освобождението като обем, силует и стилистика отчита и/или претрещава днешния вид на пространствата около паметника „Цар Освободител“, зданието на Народното събрание и катедралата „Св. Александър Невски“. Но именно съотношенията на архитектурните обеми (в плътност-празно) от края на XIX и началото на XX в. задават пространствения ритъм на града в тези територии: дълбочината на сградите, гъстотата и стъпката на зелените площи, етажността и отношението към улицата в районите.

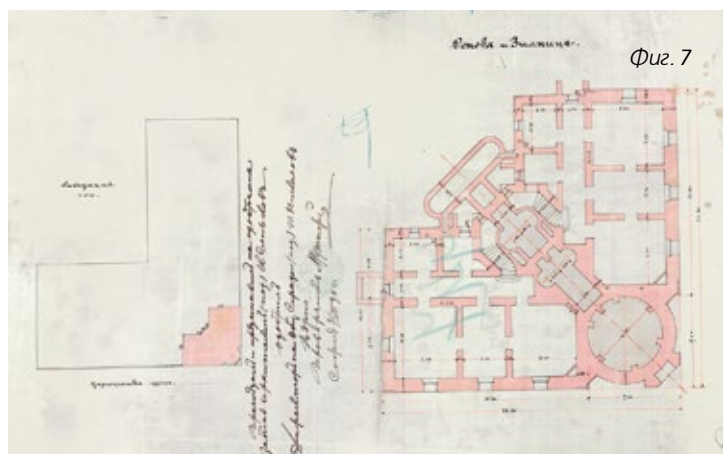
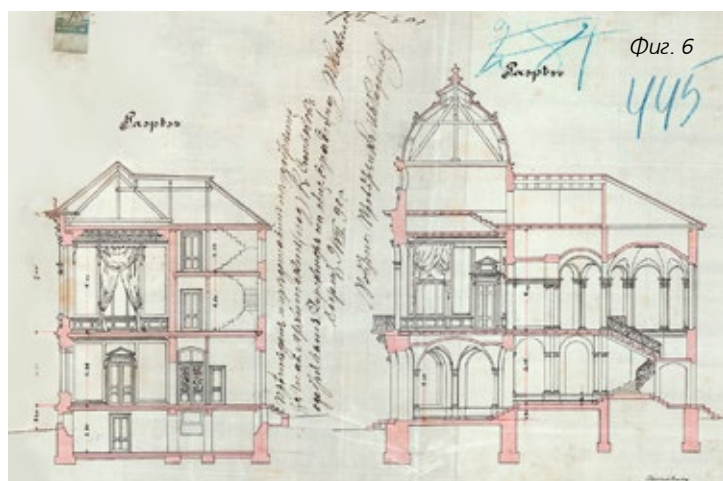
Фиг. 5, 6, 7. Проект на Хайнрих Якоб Майер и Теодор Хюнервадел

Районът на сградата на БАН е в периферията на предосвобожденското селище София, но след 1879 г. то мигновено се насища с нови, разнообразни функции и постройки. Макар че експлозивното му уплътняване, както и развитието на представителните зони е очаквано и донякъде контролирано, е сложно да си представим възможните мотиви на избраните преди повече от 12 десетилетия решения. Възможно е много от елементите, с които днес възприемаме построеното през 1892 г. първоначално здание на Академията, са по-късни. Например едва през 1907-1908 г. централните части на София са застлани с емблематичните жълти павета, къщата на Димитър Яблански е построена по същото време, а тази на Момов – през 1909 г. Въпреки че почти утвържда застрояването, междувоенният проект за сградата на БАН, разпределен в сходни крила, затвърждава вече постигнатия на място относителен мащаб. Същевременно чрез отгъръпването си под възгл и изграждането на кулисна перспектива по посока на катедралния площад той добавя допълнително своеобразие и характер на софийските централни зони.

Фиг. 8. Общ план на Новата сграда на БАН. Проект Йордан Йорданов и Сава Овчаров – мото „БАН“. Източник: Списание на БИАД в София, 1925 г., бр. 23. с. 367

Използвани източници и литература

Източници на фигури 1, 2, 3, 4: Научен архив на БАН.

Източници на фигури 5, 6, 7: Архив СО-НАГ.

Величкова, Цветана. 150 години от рождението на архитект Хайнрих Якоб Майер. Информационен бюлетин на БАН, 2007, 1, 15-16.

Ганчев, Хр., Гр. Дойчинов, И. Стоянова, Т. Кръстев. България – 1900: Европейски влияния в българското градоустройство, архитектура, паркове и градини 1878–1918, АИ „Арх и Арт“, АИ „Проф. Марин Дринов“, София, 2002.

Гешева, Йорданка. Втора глава. БКД по пътя на своето утвърждаване и преобразуване (1878–1911). – В: История на Българската академия на науките, Първа част 1869-1947 г. (ред. Илия Тодев), АИ „Проф. Марин Дринов“, София, 2015.

Пеев, Георги. Изграждането на българското образование в началото на Третата българска държава. – В: Годишник на Департамент „Публична администрация“, НБУ, 2014.

Стоилова, Любинка. 130 год. от тържественото осветяване сградата на Народното събрание София. Справка. София за нас. 2014.

NARS 2011: National Assembly of the Republic of Serbia (2011) Citizens' corner / Education center / Cultural heritage / Architecture. <http://www.parlament.gov.rs/citizens%60-corner/education-center/cultural-heritage/architecture.701.html> [Accessed: 1.12.2018]

NBS 2015: The NBS Head Office Building http://www.nbs.rs/internet/english/10/10_8/10_8_1.html [Accessed: 1.12.2018]

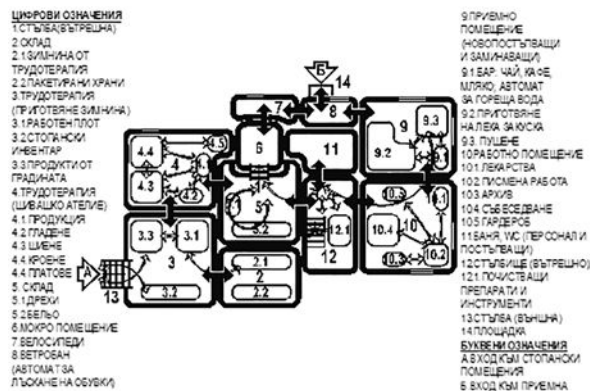
<http://www.sofiahistorymuseum.bg>

публикувана и на: <http://sofiazananas.blogspot.com/2014/11/130.html>

ЗАЩИТЕНОТО ЖИЛИЩЕ – ЗАЩИТЕНОТО БЪДЕЩЕ НА ВСИЧКИ НАС

д-р арх. Пламен Генов

До началото на XX век грижата за психично болните и физически увредените хора е институционална. В тази връзка можем да определим, че в XX и XXI век, наред с болестта – психично разстройство, умствена изостаналост, коморбидност и много болестни състояния, определящ фактор за възникване на социалната услуга в общността „защитено жилище“ е и „институционалният синдром“, придобит и от здрави хора, работещи в институция, който се разглежда като нанесена вреда наред с физическото и психическото увреждане. Деинституционализацията е вследствие от настъпването на новото постиндустриално информационно общество, в което технологиите връщат на „осакатеното“ от индустриализацията до дневен и нощен тракт жилище статута на стопанство – самостоятелна икономическа единица, в което човек запазва не само икономическата си, но и независимостта на мисълта си. В тази връзка до 20-те години на XX в. не съществува прототип на социална услуга в общността. Хората с увреждания днес са около 10% от населението на Европейския съюз, което прави проблема социално значим и едно от неговите решения е изграждането на преходни, защитени и наблюдавани жилища. Престоят в защитеното жилище е временен – свързан с придобиването на определен обем от знания, умения, навици и опит от хора над 18 години, което започва след излизането им от институции. В развитите страни такъв тип жилище се нарича „жилище по средата на пътя“, т.е. между институцията и независимия живот. За целта защитеното жилище е междинно звено в адаптацията на хората със или без заболяване, както и на тези, напускащи институции. В тази връзка стратегията на Р България е за осигуряване на равни възможности за хората с увреждания (телесни, сензорни, психични) и на тези, на които предстои извеждане от институции. За нейното осъществяване е необходимо да се премахнат „барьерите“: психологически, образователни, социални, културни, професионални, финансови и архитектурни, за целта на интеграцията на хората с увреждания и тези от институциите в социалната среда. Редица фактори оказват влияние върху деинституционализацията, а един от тях е липсата на приобщаваща архитектурна среда. Има неравнопоставеност при ползване на социалната услуга в общността „защитено жилище“. Самото естество на урбанизираната среда засилва неравнопоставеността, например струпването на защитени жилища в големи и около големи общински центрове, приближаването им едно до друго, независимо от техния капацитет (6-10 потребители). Проектирането на защитени жилища, при което се използват нормативи за общежития, е допринесло за унифицирането и схематизирането на проектантските решения, свеждайки защитеното жилище до комунална квартира, до малък уелнес хотел, до общежитие (бекарско, студентско, ученическо). Такива проекти не спомагат за враждането на потребителите на социалната услуга в общността „защитено жилище“ в обществото ни и са вредни за тях. Потребителите не придобиват желание да напуснат защи-

Фиг. 1. Мащабирана и ориентирана функционална схема на първия етаж на защитено жилище за физически увредени потребители в гр. Ловеч

Фиг. 2. Фасада и наклонена рампа – проектантско решение

Фиг. 3. Три гардероба в стая за един – безопасационно потребителско решение

Фиг. 4. Ритуално подреждане на вещи – промяната е свързана с агресия

Фиг. 5, 6. Социален клуб в преддверието на баня и WC – потребителско решение, нетърпящо проектантска намеса

теното жилище, след като вече са усвоили необходимите им за това знания, умения, навици и опит и търсят начин да останат в него на всяка цена, като нарочно не усъавят нови умения или го подкрепят с параграфи от нормативни документи. В случая с общежитията не се отчита, че социализацията не се администрира, както е в институция, а се подпомага от специалисти единствено според желанието на потребителите. Не се отчита, че основният продукт на функцията на този тип жилища се постига чрез утвърдени методики на психолози, психиатри и други лекари, социални работници, които идват в защитеното жилище като подпомагащи асистенти, а не като назначени служители. Не се отчита, че между потребителите няма кръвна връзка и те не могат да бъдат „едно голямо семейство от доведени братя и сестри“, а напротив, живеят на семейни начала и раждат деца, също болни. Не се отчита, че различните религии и вероизповедания, количеството на усвоени знания, възрастта, семейното им положение ги разделят, нито че те не са длъжни да спазват администриран дневен ред, да участват в колективни мероприятия, да ползват общите пространства и общуват както в институция. Те не живеят в индустриално институционализирано жилище. Те живеят в постиндустриално защитено жилище-стопанство.

С благодарност към чл.-кор. на БАН, проф. д.а.н. арх. Атанас Ковачев

АРХИТЕКТУРА И ГРАДСКИ ПРОСТРАНСТВА В БЪЛГАРИЯ

арх. Белин Моллов

„Причината да уча архитектура и след това 50 години да работя като архитект и урбанист е, защото обичах и продължавам да обичам да рисувам. По звание аз не съм художник, аз съм архитект, който рисува.“

Естествено е, когато човек отбелязва 50 години практика в определена професионална област да направи равносметка за осъществените мечти и постигнатите резултати. Първоначално планирах да споделя с приятелите си направеното от мен в областта на градското планиране, регионалното развитие, местното самоуправление и гражданското участие – сферите, в които работих и продължавам да работя и сега. Давам си сметка обаче, че това са професии на колективна изява. Каквато и позиция да съм заемал в осъществяването на един проект, аз съм бил само част от екипа. Никога не съм имал усещането за авторско право над „моя устройствен план или моята общинска стратегия“... Всеки един от многобройните проекти, в които съм участвал, е резултат на колективен труд на група специалисти в различни области. Това, което е лично мое, което показва кой съм аз, защо съм учил архитектура, какво е отношението ми към моята професия, може да се разбере най-добре от картините, които съм нарисувал. Аз не съм художник. Формално рисуването не е моята квалификация. Картините ми показват как аз виждам света около мен и как от тази позиция се опитвам да изпълнявам отговорностите си в планирането и проектирането.

Изпитвам огромен респект към архитектурното наследство като фактор за неповторимата идентичност на градската среда. Когато наследството съществува в хармонично единство с природата и съвременните тенденции в развитието на обществото, тогава градът се възприема като желана жизнена среда и важна предпоставка за просперитет. Оригиналността в интерпретацията на наследството събужда въображението, пленява духа, запомня се, стимулира положителното отношение и създава дълбоки емоционални връзки с града, което се отразява стимулиращо на неговите граждани. Днес ние създаваме това, което един ден ще стане част от историята на града, и което следващите поколения ще се стараят да опазват. Така нашата „настояща история“ се вписва в обрза на града, а ние искаме тя да бъде истинска, ангажирана, изразителна, трайна и интересна.

Идеята на моята изложба е да се провокира интересът към архитектурни паметници, сгради и ансамбли, които пренасят очарованието на отминали епохи, възпитават и поддържат чувство на принадлежност към средата, в която живеем, създават самочувствие за това, че ние сме носители на традиции, които пазим и ще предадем на тези, които идват след нас. Всяка сграда, която днес ни възхищава и ни кара да се чувстваме горди, че сме родени и живеем в този град, има своя история и съдба. Тя е създадена от вдъхновението на някоя творческа личност, човек, за когото трябва да знаем, да си спомняме и да по-

читаме. Използвам възможността заедно с картините да споделя и моето разбиране като урбанист за значението на обществените пространства в градската среда. „Обществените пространства“ са булеварди, улици, площади, паркове, градини, пешеходни зони, зони за спорт и отдих и др. Съвременните публични пространства фокусират в себе си едновременно проблемите и културата на обществото. Те ярко отразяват сложните отношения между „локалното и глобалното“, между „насъщна духовност“ и „консумативен патос“. Въпреки че публичните пространства на града са огледало на настоящето, в тях се проектира и неговото минало дори тогава, когато то е било безогледно заличавано. Публичното пространство е матрица на градската памет, защото градът е жив организъм, свързващ хората с техните ежедневни нужди и мечти. Когато хората са изолирани от идеите и решенията за оформяне и използване на пространствата, те остават чужди за тях. Такива примери имаме много около нас.

*Изложбата се състоя в Арт клуб – Съвет на Европа, Страсбург, 27 май – 21 юни

АРХИТЕКТУРАТА НА СОФИЯ КАТО ПЪТЕВОДИТЕЛ

арх. Мария Диамандиева

Architecture Guide Sofia
„We shape our buildings; thereafter they shape us“.
Winston Churchill

София вече има архитектурен пътеводител. Тази година издателите DOM Publishers включиха в столицата на България в представените от тях 100 града по целия свят, предоставящи на посетители и граждани възможността да се доближат до същността на града, в който са се оказали, чрез историята и посланията на неговите сгради.

Изданието *Architectural Guide SOFIA* е на английски език и под генералната редакция на Георгий Станишев, с автори

Тодор Булев
 Константин Бояджиев
 Росица Браткова
 Григор Дойчинов
 Христо Ганчев
 Теодора Каналиева
 Георгий Станишев
 Васил Макаринов
 Анета Василева

Ангажирането на всички тези опитни в различните функционални сфери на архитектурната професия представители на колегията в авторския колектив внушава обяснимо доверие към написаното в книгата. За незапознатите читатели кратка професионална информация за всеки от тях е включена в края на изданието.

Нуждата от подобен справочник за София, която става все по-космополитна и която глобалният поток от съвременни неонамади няма как да заобиколи, не буди съмнение. Да чуваме чужда реч около себе си по улиците на града отдавна не е екзотично изключение. Пък и не само пътешествениците от други държави са тези, които определят необходимостта от архитектурен гид – английският език не е комуникационна пречка за голяма част от съвременните българи. Всички знаем колко е нелепо отсъствието на печатни материали, които разказват за историята и въобще смисъла на архитектурните обекти от значение у нас – когато например в Роженския манастир не намираш дори една брошура, която да разкаже нещо за историята на сградите, привличащи хиляди хора. В най-добрия случай оскъдните примери, когато ги има, са далеч от качеството, което би било присъщо на значението и смисъла им.

Необходимостта от запознаване на читателите на списанието с този новоиздаден пътеводител е продиктувана не толкова от идеята за представянето му – това наистина е едно професионално издание,

изцяло в тематичния формат на издателя, което вече го определя като смислен медиен продукт. Всеки, който има интерес, може да реши за себе си какво намира между 320-те страници на тази книга – анонсът е направен, следва интерпретацията на читателите.

По-важно би било да се взгледаме в един друг казус, който този англоезичен архипоказател извиква с присъствието си – за това как класифицираме, как преосмисляме сградите около себе си и колко често и как сме готови да разговаряме за тях.

В случая с *Architectural Guide SOFIA* става дума за една

В резюме история на софийската архитектура в значителния исторически отрязък с начало VI в. пр.Хр. и край непосредствената съвременност. Обемът от информация е селектиран и представен грамотно, в едно приятно във всяко едно отношение книжно тяло – графично, цветово, композиционно, балансирано като степен на специализираност на текстове и все пак с ясна заявка за елементи на архитектурен анализ и критика, съвсем премерени като пропорция спрямо фактологичната тежест. Това е една книга, която без да се чувства зле, всеки софиянец би препоръчал като достойно представяне на архитектурата на нашия град – нещо, което тя отдавна и безусловно заслужава. Нещо повече, всеки, който се интересува от историята на архитектурата у нас, може да направи справка за произхода на повече от 200 сгради в града и да използва информацията от книгата за опресняване на собствените си представи. По отношение на историята на архитектурата на София като че ли няма много други начини това да се направи директно. Разбира се, глобалната мрежа е на разположение 24 часа в денонощието, но тук говорим за систематизиран кратък разказ, който обвързва историята на отделните архитектурни явления в две проследими оси – на времето и на пространството.

В това си качество пътеводителят се превръща в провокация на цял дисциплинарен дебат – как го днес не направихме много, за да подредим такъв разказ и колко фрагментарно се отнасяме към своята архитектурна история – ние, българските архитекти в началото на XXI век, които би следвало да сме воните на правото на сградите да присъстват като важна референтна тема, значима част от стойностите на обществото.

Единствената известна история на архитектурата на България до днес е изданието на БАН от 1965 г. Последващи изследователски интереси и разработки за отделни периоди не са изключение – в аналитико-научен план постиженията на българските учени в полето няма как да бъдат отречени. Ракурсът на настоящите разсъждения обаче е насочен към социализацията на този вид знание и поставянето му в ползрението на архитектите, които оформят градовете, не само София, тези, които са получили правото да организират формата, под която в устоите на хилядолетни градове се изливат тонове бетон и гекари стъкло.

Днес в своите архитектурни дискусии ние не говорим за архитектура, ние говорим за ЗУТ, благодарение на което той става все по-безнадеждно двусмислен. Не говорим за нашето място в един променящ се свят, за това как би следвало да запазим културния интелектуален капитал, присъщ на професията си в неолибералната съвременност, в която търговската печалба е основният критерий за качество. Често допускате обстоятелствата да маргинализират хилядолетната ни професия до обикновена услуга, защото искаме да видим построени пространствените си представи на всяка цена, всъщност на цената на всякакви фаустовски сделки.

Появата на пътеводител като този, издаден от едно небългарско издателство, е сигнал колко много сме получили в наследство за мащаба на територията си и колко недостатъчно е желанието ни да се вглеждаме

в него. Нашето носталгично възмущение от липсата на грижа за прекрасни образци на архитектурното изкуство от миналото е голямо, обществената чувствителност по темата е все по-осезаема.

Но целият смисъл е в синтезирането на интелектуална зрялост в отношението към застроената среда, релевантна на времето, в което живеем и на контекста, който сме наследили, не за априори придържане към казуса да консервираме като default всичко старо. Кога една сграда заслужава да бъде наречана архитектурно наследство? Как се определя това от гледна точка на обществения интерес днес, защото времето, което определи листването като такива архитектурни обекти беше друго и отдавна отмина.

Прегизвикателство е да се оцени в динамиката на времето наследеното от историята, както и истинското качество на новопридобитото в нашето постмодерно време, в отсъствието на общовалидни критерии за качество. Възприемането на такива критерии като културен консенсус би било истинско постижение за всяка сфера на изкуството, но не по-малко важно би било да се привлече и насочи общественото мнение към темата за стойностната архитектура в качеството ѝ на обществена полза. И защо не и икономическа полза – генерирането на приходи е важна предпоставка за градско обновяване, то не означава непременно анулиране смисъла на сградите като културни постижения. Защото няма никакъв смисъл да се правят каквито и да било значими архитектурни усилия, ако те не са подкрепени от споделеното обществено съгласие за нуждата да ги има, за удоволствието да се пребивава в тях, да присъстват в града, да се съхраняват и да подхранват представите за собствената ни идентичност.

Имаме много за правене, ние, настоящите архитекти, които живеем в България, много теми, на които сме длъжници. Издаването на *Architectural Guide SOFIA* трябва бъде възприемано като подтик за отчитането на динамиката на една нова реалност, която не търпи застой и безразличие.

Ако един пътеводител може да бъде архитектурен, защо архитектурата да не може да бъде пътеводител – толкова много импулси – културни, социални, исторически, излъчва тя, особено в случаите като разглежданото издание, което акумулира забележителен арсенал от състояния в компресиран вид. Книги като тази, макар и далече от претенциите на някакъв манифест, работят като акупунктура; те проникват и генерират идеи за творческо преосмисляне на действителността и за смисъла на нашето участие в нея.

Това е основният принос на издания като *Architecture Guide Sofia* – раздвижват заспали енергийни потоци на културната ни чувствителност. Имало е софийски архитекти като Петко Момчилов, Георги Фингов, Виктория Ангелова, Парашкеванов, Цолов и Васильов, ни казва тя... Само част от имената на тези отдадени на професията и на града си хора, оформили го голяма степен чрез мисълта и таланта си представите ни за самите нас. И не е зле да си даваме сметка за тяхното неотменно присъствие чрез посланията на сградите им. И че вероятно всички ние нещо им дължим.

Един кратък пътеводител ни напомня да не го забравяме.

ДОМ ЗА РАДОСТНИ РИТУАЛИ В РУСЕ

г-р арх. Вихрен Бакърджиев

Християнството в България успява да открие и реализира универсалното пространство в сакралната сграда, подходящо както за тъжни, така и за радостни ритуали, а неговата художествена украса винаги е била едно органично и хармонично допълнение към архитектурата. Интериорът на християнския храм е мястото, където човек се ражда чрез своето кръщение, където сключва брак и където бива изпратен към отвъдното.

Тоталитарната власт у нас се опита не само да наподобява и замести, но и да раздели и обособи „функционално“ местата за весели и тъжни граждански ритуали, адаптирайки стари „буржоазни“ жилищни сгради за целта. Така например вестибюлът на Симеоновата къща в Русе дълго време функционираше като зала за бракосъчетания, а този на Стояновата – като ритуална зала за „именуване“, или казано по друг начин – социалистическо „кръщаване“ на деца...

Нов Дом за радостни ритуали е изграден през 1970 г. в Русе. Този нов Обреден дом за женитби е устроен в къщата на Шаранкови, принадлежала на известната фабрикантска русенска фамилия. Всъщност това отново е преустройство и съвсем козметична интериорна адаптация на съществуваща стара жилищна сграда в центъра на града. През 1985 г. се извършва опит за нейното поредно „модернизиране“ и художествено оформяне в съзвучие с директивите на тогавашния „социалистически реализъм“.

Авторите – арх. Благовест Вълков и скулпторът Иван Праматаров, успяват да постигнат забележителен синтез между двете изкуства въпреки идеологическия антихристиянски тоталитарен императив на времето. Поставайки смисъла на човешкия живот на философско-концептуално ниво, главният автор – Благовест Вълков, се опитва да открие вечните, неизменни и универсални стойности в човешкото битие, като в същото време успява да постигне тяхното художествено отражение. Той не се опитва да угоди на някаква си идеология, не се опитва да се впише в някакви добре утвърдени и удобни рамки, а да изрази своята честна и доблестна гражданска позиция по въпроса какво трябва да представлява и как трябва да бъде оформено пространството за един радостен граждански ритуал в края на XX век. Авторът не се стреми да наложи някакви нови, обществено непопулярни, гротескни и илюзорни художествени визии за „новото“ късносоциалистическо българско битие, с каквито изобилстват почти всички художествени излияния на това време. Той не се опитва „граждански“ да се бори с утопичните, псевдооптимистични и лъжовни лозунги на комунистическия декаданс, които до самия негов край бяха най-безсрамно прокламирани и многократно репродуцирани в словесна и художествена форма. Авторът се опитва и успява да намери, усети и отрази общочовешкото, вечното и надстиловото, нещо, което прави през този исторически период целият цивилизован свят, но в същото време – българското и национално отношение към празника и свързания с него ритуал, който не винаги има своите чисто сакрални и православнохристиянски измерения. Авторът смята, че това е свързано не само с идеологемите от конюнктура, но и че вече съществуват основания от по-високо естество да се търси и чисто гражданско решение на съвременните ритуали извън традиционно религиозните!..

Съществуващото зално пространство в споменатата жилищна сграда има своя ярък израз и идентичност, но то е лишено от всякаква помпозност и монументалност. Ето защо задачата, стояща пред автора на проекта, е била как със съвсем непаметични и „камерни“ средства да изрази идеята си, без да влиза в конфликт със завареното. Авторът архитект Благовест Вълков наистина успява да ни покаже своето разбиране за взаимодействието на архитектурата с другите изкуства. Архитектурата и скулптурата тук не са разделени, те са едно цяло и постигат напълно завършен единен резултат и въздействие. Ритуалният дом наистина става част от живота на хората и намира своето „модерно“ пластическо решение.

Съществуващата зала има асиметрична структура. Входът е разположен отляво, а двете надлъжни стени са принципно различни по отношение на естественото осветление – едната е с много прозорци, а другата – напълно „сляпа“. Стените са облечени с тапети, скъпи и качествени, но със задължаващ колорит. Таванът е декориран с гипсови флорални орнаменти, които имат своята пластична стойност и съвсем не са пасивни участници. Техният мащаб е прекалено едър за размера на пространството, той увеличава вниманието на присъстващите и ги разсейва от основния фокус – сватбения ритуал.

В този проект е приложен интересен подход към интериорното решение – съществуващата сградна „кутия“ запазва своя стилов характер, а новата намета се вмества в нея, като остава относително независима от съществуващото – своеобразен комплексен „експонат“. Така новата творческа разработка успява да реши свободно поставените концептуални и пластически проблеми. Защищаваният от архитекта възглед за този нов, модерен синкретизъм се

изразява в убеждението, че водещото изкуство днес отново е архитектурата, която дава съответните ограничения и художествена „рамка“ на скулптора или художника. Тук целта е постигането на единна, неразделима обща форма въпреки необходимото участие на различни творчески специалности.

Новото архитектурно построение е ротирано по отношение на координатите на съществуващото пространство поради асиметричното разположение на входа, но и за да изрази дискретно разликата между съществуващото и новото. То е подчертано асиметрично не само като цяло, но и в отделните си части. Архитектурният мизансцен следва сценария на обреда – ритуална пътека, подиум, ритуална маса, място за служебното лице по гражданско състояние и пластично оформена параванна стена – „иконостас с олтар“ зад него, която е носител на една неприкрита православна символика. Идеята за иконостаса явно е осъществена с цел да пренесе ритуалното действие от сакралния си аналог в модерното настояще, като остане вярна на спомена на съвременните хора за сватбарските обичаи от традицията. Архитектът проектант добре осъзнава риска от всякакво пряко наподобяване и постига тази модерна алюзия много интелигентно и съдържано със съвсем съвременни средства.

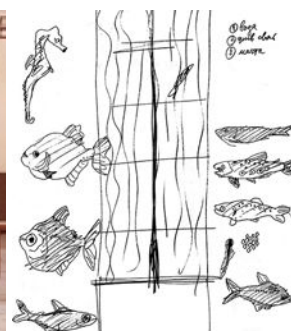
Стиловото еклектично и неокласично звучене на заварената архитектурна атмосфера не влиза в конфликт с новата намеса, която е силово неутрализирана и геометризирана като структура и визуални характеристики. По пътеката, покрита с килим се достига до мястото на същинската кулминация на ритуала. Тук меката настилка се сменя с месингова. В този момент тя сменя посоката си нагоре и продължава върху ритуалната маса, където металът е художествено гравирен. След това тази художествена „настилка“ протича надолу, отново хоризонтално и отново вертикално, изкачвайки се по стената на „иконостаса“, увенчан отгоре с националния герб.

Самият иконостас е изграден от полирани мраморни призми в подходящ мащаб, между които е разположен богат пластичен бронзов релеф. Неговото художествено послание е скрито в многото меандри и извивки, напомнящи речни вълни. Реката Дунав и нейните брегове са не само градообразуващ фактор, реката на живота е метафора на битието, което гъмжи от всякакви живи твари – риби, миди, водорасли и други водни обитатели. Най-силно присъствие в този релеф имат седем плуващи човешки фигури, олицетворяващи човешкия жизнен порив и щастливото „отплуване“ на всеки млад човек към трудностите и изпитанията в живота...

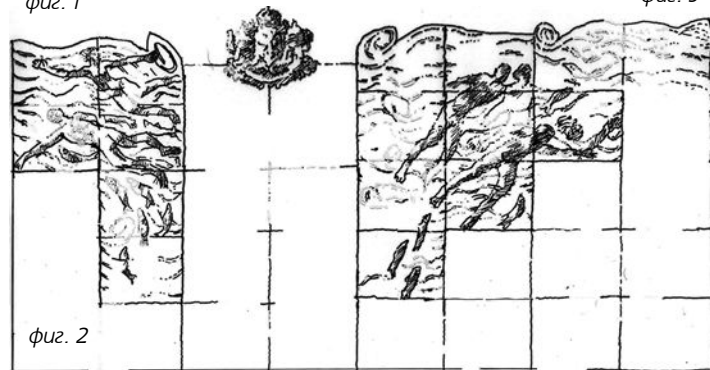
Извън залата, във фоайето за приемане на поздравления е създаден още един интересен обект на художествения синтез, който представлява дърворезба. Пластиката е експонирана върху стена-фон, пред която младоженците получават поздравления след вече извършения ритуал. Нейното художествено решение интерпретира популярната приказна двояка Явор и Калина – две прелетени фиданки, които се виждат точно в тесния свободен просвет между двамата младоженци – лаконична пластика, за да не разсейва сватбарите от основните „обекти“ – мла-

фиг. 1

фиг. 3

фиг. 2

Фиг. 1. Изглед към пластичката разработка „иконостас и олтар“

Фиг. 2. Идейна рисунка на „иконостаса“ с „Реката – символ на живота“

Фиг. 3. Скици на типични речни твари – растения и животни

доженците. Тук изобразителността и наивната повествователност, присъщи на соцреализма, отново са заменени от интелигентна игра със символи, алегии и метафори, съдържащи адекватен философски и художествен смисъл. За съжаление, по неизвестни причини ползвателите на дома са преустановили тази част от ритуала и цялостното художествено оформление (то по проект и изпълнение включва и един дърворезбован фриз, който по волята на собственика не е монтиран) е загубено...

Интериорът и пластичката разработка на този Сватбенният ритуален дом е резултат от зряло и професионално творческо отношение към архитектурата и нейните взаимоотношения с другите изкуства. Тук идеята, създадена и развита от автора – арх. Благовест Вълков, намира своята блестяща пластическа реализация, която не е загубила своите художествени стойности и днес – точно 33 години след своето създаване.

Използвана литература

Вълков, Бл. Взаимодействие на архитектурата със скулптурата и живописата, дисертационен труд за НС „Кандидат на архитектурните науки“ („Доктор“), УАСГ, София, 1985.

Вълков, Бл. Архитектура и метафора, издаден хабилитационен труд, УАСГ, София, 2006.

Вълков, Бл. Архитектурното творчество като символна дейност, дисертационен труд за НС „Доктор на науките“, УАСГ, София, 2016.

ДОМ ЗА ТРАУРНИ РИТУАЛИ В РУСЕ

г-р арх. Вихрен Бакърджиев

В град Русе са изградени два ритуални дома за граждански ритуали: „Траурен ритуален дом“ и „Дом за радостни ритуали“ – и двата по проект на арх. Благовест Вълков.

И двата дома са основно интериорни решения в съществуващи сгради, със силно присъствие на скулптура. Те демонстрират един принципно важен подход при такива проекти, наричани популярно „синтез на архитектурата с другите изкуства“, и са пример за решаване на проблемите на интериора със средства на „синтеза на изкуствата“. Архитектът, автор на проектите (скулптурната част от проекта е изпълнена от Иван Праматаров), не споделя това определение, което заменя в защитения си дисертационен труд с „взаимодействие на архитектурата със скулптурата и живописа“, което последователно прилага и в многобройните си реализирани проекти...

Сградата на траурния ритуален дом представлява индустриално (панелна) изградена постройка, която впоследствие е решено да бъде приведена в подходящ и съответстващ на функцията и значението ѝ вид с допълнителни архитектурни и художествени средства...

Въпреки че са работени отделно, без предварително авторът да е знаел за намерението да се осигурят със своя сграда и двата обряда, двата дома са носители на едни и същи идеи и пластически подходи. Тук е налице концептуално единство в разбирането на автора за синтеза на изкуствата с архитектурата (защитавано и в други негов изследвания), на конкретните идеи и на неговите пластически реализации.

Траурният дом е място, където хората идват, преживяващи от тъга, място, в което емоционалността на хората е изостряна от трагичното събитие, тяхното душевно състояние се намира пред сериозно изпитание, а сетивата им са изострени и възприемат по особен начин обективната действителност. Изострянето на човешките емоции е обичайната цел на всеки автор в който и да е вид изкуство, но тук то е налично от самия траурен повод и физическото присъствие до починалия. Емоционалното ангажиране на присъстващите в това пространство обаче не може да бъде в центъра на творческите търсения на автора. Със своето архитектурно и пластическо решение интериорът на този траурен дом има задачата да „неутрализира“, доколкото това е възможно, и така да смекчи тези крайни емоции. Това става, като създаваната атмос-

фера в интериора се извежда от неутрална философска формула, съдържаща идеята за присъствието и отсъствието на всеки от нас в битието на този свят. Изразът на тази идея би трябвало да бъде концентриран в кратката фраза „един го няма...“, а формалният ѝ израз – форми на общото, целостта на човечеството. Те представляват структури от „прости“ и „чисти“ геометрични и стереометрични фигури и тела (кръг, окръжност, сфера, конус и цилиндър) – основните Платонов тела, познати още от Античността и стоящи в канона на всички художествени построения на архитектурата, скулптурата и живописа до днес.

Главните пластически фокуси на тази интериорна художествена намеса са стената срещу входа, която е фон на траурното събитие и мизансцен на неговия ритуал, а също така – поставката за ковчега и осветителното тяло над него. Новата пластична стена в гъното на пространството играе ролята на „иконостас“, върху който абстрактните метафорично-символични построения се преплитат с реалистичните антропоморфни образи на хора, с което се загатва дуализмът между нашето земно и духовно битие. Вечно и тленно, смъртно и безсмъртно, небесно и земно винаги ще имат своите религиозно-философски измерения, независимо за каква религия става въпрос. А във времена на атеизъм чисто рационалният подход към тази вечна тема е неизбежен, той е единственият възможен изход, а концептуализмът и контекстуализмът в художествения изказ – единствената възможна алтернатива на завареното и утвърдено в православната ни култура.

В геометричния център на тази пластична стена е поставен релефно изграден кръг, обединяващ композицията. Той се явява основата на плосък конус, чиято височина е поставена хоризонтално, а неговият имажинерен връх се „приближава“ към наблюдателя. Целостта на този конус е нарушена от вертикално протичащ пластически мотив – „реката – символ на живота“. Така образът се идентифицира и контекстуализира, свързва се с Дунава като градообразуващ и идентифициращ фактор в историята на Русе. Този пластически мотив протича зад група човешки фигури. В тази фигурална композиция може да се усети основната идея на автора, тя е завършена и силно компактна, изградена от „позитивни“ фигури, между които категорично се чете силуетът на една фигура, издълбана във фона (липсваща) и отдалечаваща се от нас. „Един вече не е между нас“ – това иска да каже авторът по един фин и интелигентен начин, намирайки адекватен художествен изказ, основаващ

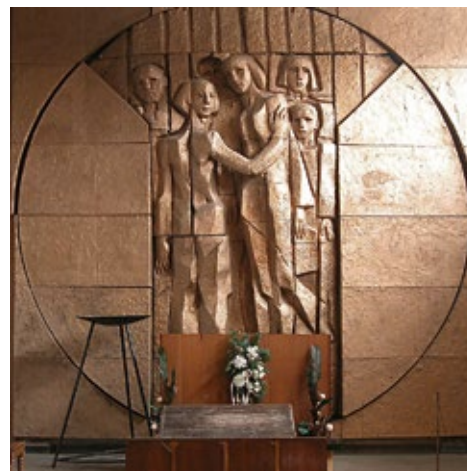
се на философската основополагаща идея и постигнат със средствата на синтеза между архитектура и скулптура.

Важно е да се подчертае, че силуетът на липсващата фигура се възприема визуално ясно, той не нарушава силуетите на съседните „присъстващи“ персонажи, дори ги подчертава, тяхната цялост е напълно съхранена. Точно този пункт на композицията е най-важният смислов акцент в нея, а неговата пластическа категоричност го откроява като център на цялото, придаващ експресивна сила на художественото внушение.

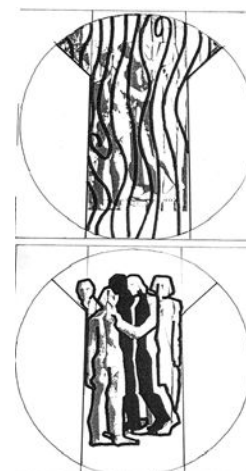
Другите два елемента, експонирани в интериора – поставката за ковчега и осветителното тяло над него, също са мислени в проста, обединяваща форма. Те загатват единна имагинерна цилиндрична повърхнина, чиято хоризонтална ос като че ли е границата между земното и небесното, между битието и отвъдното. Материалът, от който са изпълнени тези два елемента на композицията, е един и същ – дърво, а различното им функционално предназначение е подчертано от деликатна разлика в тяхното оформление. Поставката за покойника е плътна, с минимални фуги между изграждащите я дървени обеми, а в осветителното тяло материалността е обвърната – отново като позитив и негатив. Това, което в поставката са фуги, в осветителното тяло е скара от успоредни дъски на разстояние колкото са обемите в поставката, а което е плътна ивица – пространствен просвет, в който са поставени лампите и съответното затварящо остъкляване...

Цялостният подход към проектната задача дава ясно предимство на архитектурния смисъл и природа на пластичния резултат, като съучастието на скулптурата следва общата идея и замисъл. Типичната за еманципиралите се от архитектурата „модерни“ видове изкуства на XX век „безотносителност“ тук е заменена с целенасочено обединяване на художественото им въздействие отново под доминиращата роля на строителното изкуство. Резултатът е единен и сякаш е създаден само от един човек, макар че са двама, при това „различни“, всеки със своята творческа индивидуалност. Партньор на арх. Благовест Вълков тук отново е скулпторът Иван Праматаров. В случая обаче водещата роля на архитекта е съвсем ясно осезаема, както и умението на двамата автори да работят в синхрон и хармония, допълвайки художественото внушение със средствата на своето изкуство.

Основната идея, както и принципът на нейното формообразуване в проекта е трябвало да засегне и съществуващата безизразна фасада на индустриално изградената сграда, но за съжаление, тази част от одобрения проект не е била изпълнена. Казано накратко, след така извършената художествена намеса обновената с този проект сграда е получила (поне интериорът) съвсем съответстващ на ритуалната функция вид, постигнат с новаторски подход както към идеята, така и към нейното пластическо осъществяване. Тя е пример за творческо мислене, при което архитектурата и скулптурата не са отделни изкуства, а едно единно, постигащо интегрално решение. Това по думите на автора – арх. Вълков – е един вид „нов синкретизъм“.

Фиг. 1. Поглед от залата към основните идейни и пластични интериорни елементи

Фиг. 2. Рисунки на двата художествени компоненти: „Реката – символ на живота“ и „Един го няма“

Домът за радостни граждански ритуали и Траурният дом в Русе са дело на едни и същи автори и са реализирани по едно и също време – последните години на т.нар „зрял“ или „развит социализъм“, в който всички изкуства трябва да следват установения и догматизиран идеологически канон. Творческата свобода тогава е нещо, което се постига трудно, с цената на много и понякога съвсем безплодни усилия. Но въпреки многото вписващи се в „канона“, но несполучливи примери, понякога авторът успява да каже нещо ново, и то на език, който е съвсем актуален и съвременен. Бъбривата натуралистична показност на сталинския „барок“ постепенно отстъпва на модерния контекстуализъм и концептуализъм, възникнали отвъд Желязната завеса. Художественият език става все по-актуален и модерен...

Двата ритуални обредни дома в Русе, дело на арх. Благовест Вълков, са положителен пример за напълно съвременен и оригинален подход към идеята и на добре постигнат художествен синтез. И двата примера могат да бъдат много поучителни за съвременната българска религиозно-култова архитектура, в която контекстуализмът и концептуализмът все още не са получили своето „модерно“ художествено изражение.

Скулптор, партньор на Благовест Вълков в този обект е Иван Праматаров.

Статията рецензира реализирана творба с архитект Благовест Вълков.

Използвана литература

Вълков, Бл. Взаимодействие на архитектурата със скулптурата и живописа, дисертационен труд за НС „Кандидат на архитектурните науки“ („Доктор“), УАСГ, София, 1985.

Вълков, Бл. Архитектура и метафора, издаден хабилитационен труд, УАСГ, София, 2006.

Вълков, Бл. Архитектурното творчество като символна дейност, дисертационен труд за НС „Доктор на науките“, УАСГ, София, 2016.

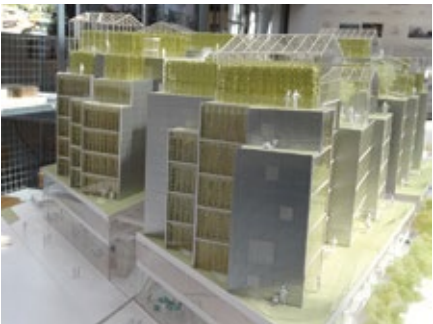
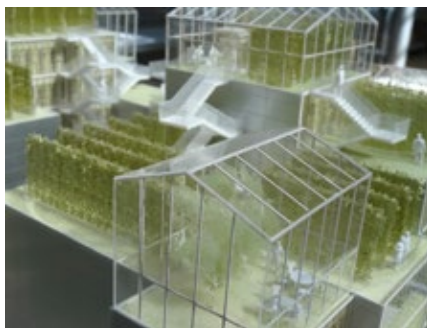
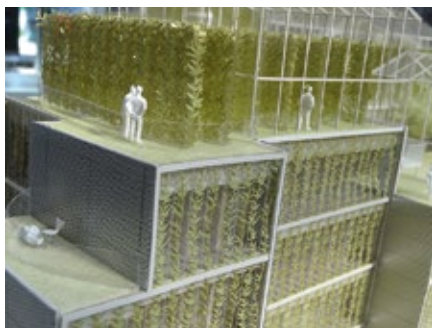
ЗЕЛЕНО, ВКУСНО... ОТ ПОКРИВА НА ГРАДА!

доц. арх. Искра Дандолова д.с.н.

През последните години Париж напредва с озеленяването на покривите си и с отглеждането върху тях на вкусни плодове, зеленчуци, ароматни треви и цветя. Най-голям успех при това озеленяване имат най-високите сгради: най-близко до слънцето и най-далече от улиците! Кои са те ли? Ето някои от тях: Кметството (*Hôtel de ville*), Гран Пале (*Grand Palais*), Пти Пале (*Petit Palais*), Националната библиотека (*Bibliothèque nationale*), Големите магазини (*Les Grands magasins*), някои високи жилищни сгради в 13-и район, някои сгради в „Ла Дефанс“ (*La Défense*) и на други места. Има и обществени, и жилищни сгради. Всъщност става дума за „градско земеделие“ в най-силно урбанизираната и гъсто застроена среда на столицата.

За озеленяването на покривите на сгради в големите градове се заговори в архитектурните среди отдавна. Това е тема на съвременната архитектура на града и още „модернизмът“ я потърси като възможно решение и я предложи в началото на 20-и век. Но от европейските

страни във Франция се вижда авангардно и най-много реалното развитие на тази урбанистична идея. Проблемите за качеството на жизнената среда, свързани с параметрите, чрез които се определят допустимите за човека жизнени характеристики на околната среда: насищането на пространството с хора и дейности, както и качеството на храненето, скоростта на придвижване и т.н. – по всичко личи, стават все по-важни в период, в който нарастването на населението в урбанизираните територии става критично за жизнената среда на човека. Въпросите: къде живеем, какъв въздух дишаме, каква вода ползваме, каква е допустимата чистота на средата, която ни заобикаля, с какво се храним, как може да си осигуряваме по-безшумна среда, по-чист въздух и за още много потребности на съвременния урбанизиран човек се търси подобрене на качества им в съвременния град. В този процес на усъвършенстване важен проблем се оказва необходимостта от сближаване на разстоянията между производството и потреблението на храните.

Хидроизолацията е може би един от „препъника-мъните“, за да се практикува отдавна земеделие на покривите на сградите. Лео Корбюзие подсказва в своите проекти само озеленяване на площи с трева. Но техническото решение през годините постепенно се усъвършенства и днес вече има много подходящи решения. Прилагат се нови технологии, от които разгръщането на тази особена „земеделска“ дейност може да се развива с много по-голям замах. Другият „препъникамък“ се свързва с юридическите и икономическите въпроси, а това означава по-точно: чрез какво законодателно решение се организира въвеждане и устройване на структурите за земеделско производство и тяхното поддържане, с използването на продуктите от провежданите дейности и разбира се, с реализирането на печалбата от тях – колко е тя, от какво точно се реализира, покриват ли се разходите за инсталацията и отглеждането на растенията, какво остава, след като се покрият тези разходи и дали изобщо могат да се покрият. Решения вече има, в Париж има и реални практики с печалби.

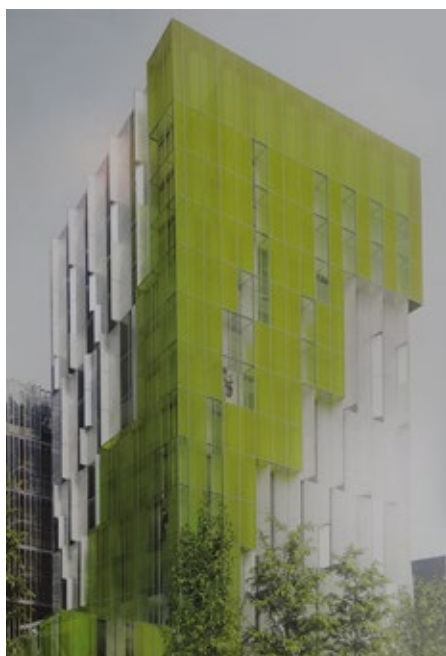
Преди 2-3 години във Франция се проведе архитектурно-градоустройствен конкурс за озеленяването на сградите в силно урбанизираните територии – както с хоризонтално, така и с вертикално развити на зеленината. Той имаше голям успех. Някои примерни илюстрации от проектите на този конкурс са приложени тук. След конкурса се организира изложба с представените проекти¹. Водещи френски архитекти взеха участие в него

¹ Приложените тук илюстрации са от изложбата на конкурса, организирана в залата на Арсенала през лятото на 2016 г. Информацията в тях е със запазени авторски права.

и показаха интересни от архитектурна и хуманна гледна точка проекти. Някои от тях вече са изпълнени реално.

Отглеждането на земеделски продукти върху покривите на споменатите по-горе сгради в Париж показва на дело, че тази дейност има много предимства. Устройство на покрива за отглеждане на растения и грижите за тях е възможно и днес вече не представлява техническа трудност. Засаждат се различни култури: за храна и за декорация. Няма ограничения за много видове хранителни растения като: грах, зелен фасул, домати, краставици, лук, чесън, кереviz, тиква, гиня, пълпеш, тиквички, всякакви видове подправки и билки като: маджаноз, копър, мента, чубрица, розмарин, сибует, някои кореноплодни, а също и плодове като: грозде, касис, боровинки и други храстовидни плодови растения. От декоративните се отглеждат много цветя: рози, лавандула, гербери, хризантеми, маргарити, зюмбюли, божури, невен и много други. Към декоративните могат да се причислят и храсти като: видове декоративни треви, увивни, лоза, шипка и други видове.

Засаждането на растенията за покрив става в специални съдове, които не позволяват изтичането на вода и предизвикване на трайни и дълбочинни течове, които да нарушават хидроизолацията на долните етажи. Тези съдове могат да се композират в различни структури и да оформят наслаждания във височина. Практикува се капково поливане или директно оводняване на почвата – зависи от засадената растителна култура и от конструкцията. Ползват се по преценка и леки, прозирни фини тъкани-воали за покриване на

някои растения и предпазването им при нужда от падащи частици (вкл. при градушка), от приток на птички, които да ползват растенията за храна или да се заселват безпрепятствено в тях вредни насекоми. Почти на всички покриви, устроени за отглеждане на растения, се поставят и пчелни кошери. Има покриви на сгради, върху които се разполагат само кошери за мед. На някои от покривите освен земеделски култури се експериментира отглеждане на зайци, на кокошки и други домашни животни. Резултатите са обнадеждаващи.

Най-често се задава въпросът: не са ли замърсени тези плодове и зеленчуци, този мед – в градската среда не е чисто? Отговорът навсякъде е: Не! Изследвания се правят непрекъснато за стотици показатели в специализирани прецизни лаборатории. „Градският мед“ от покривите е най-качествен от много други проби от земеделски територии и обяснението е, че в града не се пръска с пестицидни препарати: пашата на пчелите е извън третираните територии. Транспортът и газовете от горивата в града са интензивни, но оловото е забранена съставка за горивото. Механичните частици трудно се изкачват на голяма височина. Тези данни със сигурност отхвърлят тревогите за замърсяване на отглежданите растения по покривите на сградите.

Опитът на Париж с озеленените покриви е вече предизвикателство за гражданите и за икономиката. За устройването и поддържането на земеделските структури и култури на покривите се ангажират специализирани предприятия. Но някои от сградите, най-вече жилищните, са управлявани от синдици или от собствени звена от обитатели, които се специализират в организацията на тази особена земеделска дейност. Тогава може те сами да поемат устройването на озеленяването на покривите за отглеждането и реализирането на продуктите чрез обитателите в самата сграда. Сдружението разпределя задълженията и дейностите между отделните членове на общността и според практиката през годините се оказва, че обитателите се опознават по-добре, стават по-затруджени, солидаризират се, устройват си празници, разпределят продуктите помежду си или ги продават.

Върху покривите на обществените парижки сгради се установява, че видовете и количеството продукция са и разнообразни, и чисти. От тях може да се получава голям обем продукция. Собствениците на сградите продават продуктите на работещи в сградата, а и директно на ресторантите и заведенията, подслонени в тази среда. Всички ползватели са изключително доволни от качеството на земеделските стоки: те

се ползват на място, пресни са, не се пренасят в продължение на десетки километри с транспортни средства, носят съвсем различен аромат от тези в супермаркетите. Още нещо се развива като дейност върху покривите на тези сгради: туризъм! Чужди, а и местни туристи се записват за обиколка по покривите и запознаване с опита на французите в градското земеделие на покривите. Китайци и японци проявяват най-голям интерес и са любопитни да се запознаят с опита на Париж в развитието на земеделието по покривите. Освен това те се възхищават на любопитните гледки отвисоко към силуетите на града, които едва ли могат да открият от друго място. И накрая, разбира се, визитите им завършват с гезгустации в ресторантите или закупуване на някои продукти.

Архитектурният конкурс за озеленяване на сградите в Париж, проведен през 2016 г. предлага голямо разнообразие от структури, около които се осъществява озеленяването. В повечето случаи растенията се развиват вертикално по фасадите, но има и примери за смесено: вертикално и хоризонтално разполагане. Изследванията показват, че примери за вертикални декоративни озеленявания има частично и в други европейски страни и градове – напр. в Лондон, Испания и дори в... София².

² При едно изследване през 90-те години в жк „Младост“

Френските проекти от конкурса³ показват различни структури и възможни решения за развитието на озеленяването върху сградите. Разнообразието от архитектурни решения заслужава не само внимание, но и възможност за реално прилагане. Примери могат да се посочат не само от Париж, но и от други френски градове. Живеем в друго технологично време и може да се възползваме от развитието на градското земеделие, от успехите му върху покривите на града. Това са решения за прилагане и развитие в бъдещето на градската среда на урбанизираните територии.

Материалът е илюстриран със снимки на автора от архитектурния конкурс на френски архитекти, изложени в залата на Арсенала, Париж – 2016 г.

попаднахме на една лоза, която бе засадена от собственик на апартамент на 5-ия етаж в осеметажна панелна сграда и разклонена върху терасата му. Той сподели, че събира около 80 кг грозде годишно от този корен. Гроздовете по стеблото, което се катереше до петия етаж се ползваха и от жителите, покрай чиито жилища минаваха ластарите с натежало грозде.

³ За съжаление, не разполагам с данни за имената на френските автори на проектите, от които частично тук има приложени фотоси (снимки на автора).

ЕДИН МИГ ОТ ИСТОРИЯТА

от Редакцията

БЪЛГАРСКАТА АРХИТЕКТУРА И НЕЙНИЯТ ХЕРАЛД
арх. Любомир Шинков
сп. „Архитектура“, 2/2013, с. 10-11

Архитектурата, изкуството за моделиране на пространството с пространства, е функция от икономическата мощ и културното ниво на всяка държава и нейното общество. Без стойностна архитектура настъпва бавна, незабележима деградация на средата за обитаване и понеже „битието определя съзнанието“, оттам – принижаване на естетическите критерии за качеството на човешките потребности, което води до духовен декаданс.

Независимо от всичко архитектурата остава гиг № 1 на по-малката си сестра археологията, която възкресява историята на човечеството.

Непрекъснатото усъвършенстване на средствата за скоростна масова комуникация позволява на професионалистите и обикновените хора да се информират и следят, но повърхностно и краткотрайно развитието и успехите на съвременната архитектура в света. Стабилното познание и възможностите за

Тази пролет някак не по пролетно и никак не в жизнерадостния му натюрел си отиде арх. Любомир Шинков – един от най-значимите съвременни български архитекти, прекрасен човек и колоритна личност.

Трудно се разделяш с такива хора! А може би не се разделяш, защото те са посели толкова много, че дълго ще жънем покланалото и ще усещаме тяхното присъствие.

Много поколения се докоснахме до всичко, което бе арх. Шинков. Истински щастливци са тези, които бяха негови приятели или ученици.

Той направи много и за спасяването и укрепването на сп. „Архитектура“. Затова не възнамеряваме да се сбогуваме с него или да извайваме портрета му чрез биография. Ще публикуваме един от първите материали, публикувани в Новото сп. „Архитектура“ (2/2013) и нашата приятелска честитка по случай 90-годишнината му (6/2016). Мислим, че точно така той би се представил на някой непознат.

Точно така би казал Здравей и Движдане.

оценка след непосредствения контакт с обектите остават пак във властта на безсмъртното хилядолетно човешко творение – писмото.

Така списание „Архитектура“ повече от половин век е огледало на състоянието и развитието на архитектурата в България, което е отразявало израстването на творческите възможности на българската архитектурна гилдия. Но тя, увеличайки се професионално, непреднамерено, бавно и незабележимо се е „пакетирала“ в собствено стерилно пространство, с което се е откъснала и изчезнала от съзнанието на обществото. Днес образът на този, който сътворява и моделира материалната среда за обитаване и пише с каменни букви историята на човечеството – архитектът, изчезна от погледа на обикновения човек в нашата страна. Общественото пространство се изпълни с тривиални фигури: политически карьеристи, футболисти, спортисти, треторазредни артисти, чалга певци и инструменталисти...

През миналия век светът претърпя сериозни политически, икономически и духовни промени. В новите обществено-политически условия, настъпили в

резултат на тези промени, нашето списание също трябва да направи крачка напред – да се превърне в мост между архитекта-творец и потребителя. Това предполага разширяване на аспекта на предлаганите материали с известен поглед към актуалните световни и национални събития. Съдържанието не трябва да се затвори в тесен стерил професионален кръг. Българският архитект е част от обществото ни и трябва да отрази своето собствено мислене по обществени проблеми, които имат пряка връзка със средата за обитаване и архитектурата: значими обществени сгради и съоръжения, национални архитектурни обекти, пространства, комуникации и т.н., вместо с безразличието си да оставяте да бъдат решавани от тотално архитектурно некомпетентни хора, облечени във временни управленчески костюми, с тежки, непоправими последици. Действителността ни изобилства с такива случаи, например архитектурните рокади. Списание „Архитектура“, за съжаление, е единствената ни трибуна и ние трябва активно да я използваме, защото всички други медийни врати са затворени за нас. Тук е мястото на списанието и не само като информатор и регистратор, но без да се превръща в политическа трибуна. Така можем да привлечем вниманието на читателя, който с „периферното“ си зрение ще бъде заинтересуван от архитектурата, архитектите и тяхното въздействие за подобряване на жизнената среда и културата на обитаване.

Списанието трябва да намери професионални допирни точки с БНТ за организиране и прокламиране на архитектурата с редовно предаване един път седмично за изнасяне на кратки богато илюстрирани популярни беседи (това се прави, не особено сполучливо, за художествени изложби, пиеси, артисти и т.н.) за запознаване на зрителите с миналото и настоящето на архитектурата (кой познава новата столица на Бразилия например, а всеки ден говорим за Дилма Русев?).

Да се публикуват репортажи и анкети с мнението на потребителите за функционалното решение при

експлоатацията на завършени нови обекти, но **никога да не се прави гражданско обсъждане на проекти!** Това са некомпетентни лица. (Да питаш кварталния зарзаватчия какво е мнението му за проекта на новия градски театър!)

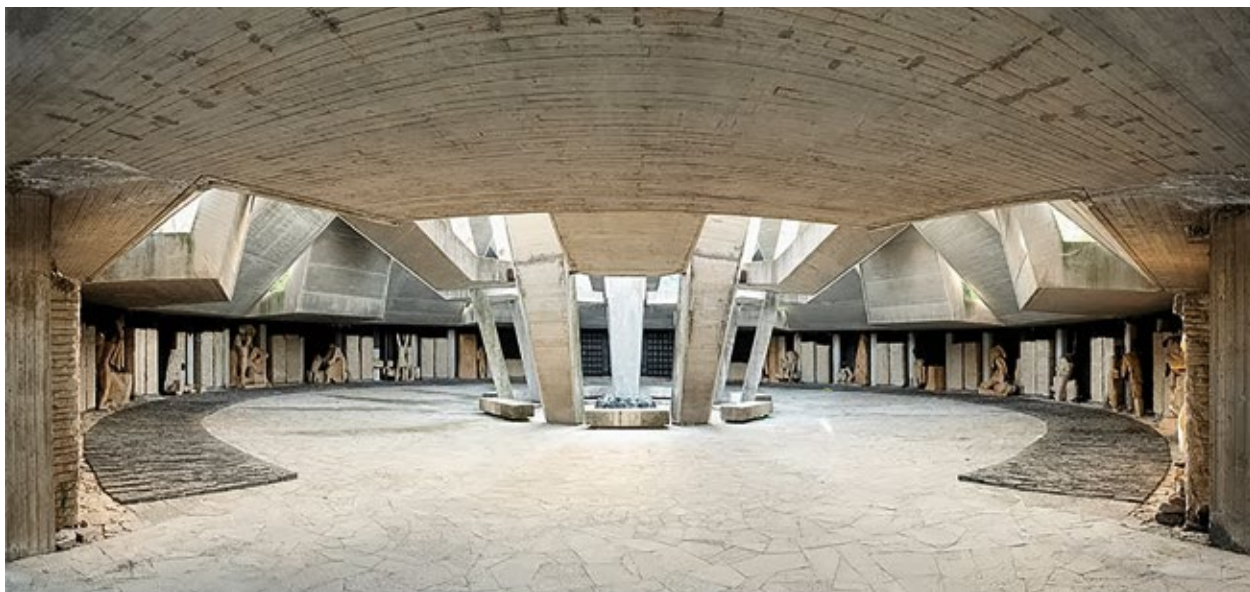
Да се отворят страници за: архитектурна критика, забележителни архитектурни постижения в чужбина, новости и технически постижения във високото строителство.

Фотодокументация: за обектите към текстовете на проектите да се прави от щатен фотограф специалист (към редакцията), но задължително по избор и рамкиране на кадрите от автора на обекта или архитект. И най-добрият фотограф не може да направи професионална архитектурна снимка с акцентирание на детайлите, които характеризират обекта.

Трябва да се реши категорично каква цел преследва списанието: комерсиална или професионална? От това зависи неговият характер, поддръждане и художествена стойност. Комерсиалното (смесено с реклами) поддръждане на материалите води до тотално визуално разбъркване на чужди елементи с професия, което е силно гразнещо, манипулативно, визуално неприятно и приравнява художествената стойност на книжката с пазарската брошура – далече от претенциите на изискано архитектурно издание, каквото е нашето желание. Илюзията за постигане на високо качество при двете заедно е химера.

Моето категорично мнение е за професионално издание, което предполага следната примерна последователност на разделите по следната схема:

1. Съдържание и автори
2. Архитектура и общество (уводна статия)
3. Ред на материалите в броя по раздели:
 - Професия, обекти, репортажи
 - Архитектурна критика
 - Световен архитектурен преглед, архитектурни новини
 - Изкуство и култура
 - Съюзен живот, организационни съобщения и новини

- Реклами (на края на броя или след всеки раздел, групирани) със страници, явно отличаващи се по структура, цвят или размери
- Техническо изпълнение – гл. редактор професионален журналист, заместници – архитекти, външни сътрудници, персонал
- Фотодокументация – професионален фотограф, консултант авторът на текста

- Разпространение: договор и строг контрол на пощата или агенцията за разпространение, защото царят невъобразим хаос при получаването – има закъснения от 5 до 15 дни

4. Система за визуално разделяне на разделите

5. Абонаменти: задължителен безплатен абонамент на: Президента на Републиката, Народното събрание и Министерския съвет.

Не ни се иска, а сме сигурни, че и арх. Шинков не би харесал да пишем прощални слова за него. Никак, ама никак не обичаше сбогуванията. Обичаше хората. Обичаше да му гостуваме и да си говорим надълго и широко за архитектурата и житейските уроци в професионалните кръстопътища. Когато станеше време да си ходим, никога не казваше сбогом. Весело те изпращаше с настоятелно обещание за следващо гостуване. През 2016 година той навърши 90. Поздравихме го от страниците на сп. „Архитектура“ и точно тези думи намираме за най-подходящ финален щрих в портрета на този невероятен човек и архитект.

Сп. „Архитектура“, 6/2016, с. 57

На 23 ноември 2016 г. един специален за сп. „Архитектура“ и въобще за съвременната българска архитектура човек навърши 90 години. Житейският му път започва в Пазарджик, творческият – в Пловдив. Неуморим и непримирим и тогава, и днес, той е пример за отстояване на истината в живота и в архитектурната професия. Творчеството му минава по-скоро по трънливия път на трудни, но динамични години. Той е автор на много емблематични творби като мемориала „Братската могила“, кино „Космос“, дом за траурни ритуали, комплекс „Тракийски стан“ и др. В Пловдив, мемориала на Трите поколения в Перущица, реконструкцията на манастир „Св. св. Константин и Юлиана“ до Асеновград, жилищни, обществени и хотелски сгради в Банско и тунизийските губернии Сус, Керуан, Касрин. Много енергия и време той отделил в иновативни разработки, свързани със строителството, архитектурата и технологиите, прилагането на

унифицирания подход в дизайна и модулното производство, синтез на изкуствата.

„Архитектурата, изкуството за моделиране на пространството с пространства, е функция от икономическата мощ и културното ниво на всяка държава и нейното общество. Без стойностна архитектура настъпва бавна, незабележима деградация на средата за обитаване и понеже „битието определя съзнанието“, оттам – принижаване на естетическите критерии за качеството на човешките потребности води до духовен декаданс“.

Това са неговите думи, с които започна първата си статия за сп. „Архитектура“ през 2013 година. Беше тежка и решаваща година за съществуването на списанието. Никога няма да забравим, че тогава той застана до нас – силен, уверен в мисията на архитектурата и значимостта на сп. „Архитектура“. И тогава, и днес е не само един от първите, прочели всеки нов брой, а и безпощадният критик към всичко написано и ненаписано на нашите страници.

Той е АРХ. ЛЮБОМИР ШИНКОВ.

Един от онези хора, от които задължително трябва да срещнеш поне един през живота си, за да имаш основание за правилна самооценка.

Благодарим Ви за подкрепата към сп. „Архитектура“!

Благодарим Ви за създадената от Вас архитектура!

Благодарим за заразяващата Ви увереност в нейната значимост и същност!

Благодарим за бунтарския дух и непримиримост, с които отстоявате всичко това!

Благодарим Ви, арх. Шинков!

Списание за архитектурно творчество,
архитектурна теория и критика

Издание на Съюза на архитектите
в България

ISSN 0324-1254

Цена 7 лв.

